

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHAMMED ALİ ES-SÂBUNİ VE SAFVETÜ'T-TEFÂSİR
ADLI TEFSİRİNİN BELÂGAT YÖNÜ

Doktora Tezi

Cemal SANDIKÇI

Danışman:
Prof. Dr. Yaşar KURT

Samsun, 2015

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHAMMED ALİ ES-SÂBUNİ VE SAFVETÜ'T-TEFÂSİR
ADLI TEFSİRİNİN BELÂGAT YÖNÜ

Doktora Tezi

Cemal SANDIKÇI

Danışman:
Prof. Dr. Yaşar KURT

Samsun, 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora tezinin proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığımeserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

__/__/__

Cemal SANDIKÇI

KABUL VE ONAY

Cemal SANDIKÇI tarafından hazırlanan Muhammed Ali es-Sâbuni ve Safvetü't-Tefâsir Adlı Tefsirinin Belâğat Yönü başlıklı bu çalışma, .././2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

__/__/__

DOÇ. DR. SELİM EREN

Enstitü Müdürü

ÖZET

MUHAMMED ALİ ES-SÂBUNİ VE SAFVETÜ'T- TEFÂSİR ADLI TEFSİRİNİN BELÂGAT YÖNÜ

Cemal SANDIKÇI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Tefsir), Doktora, Ağustos/2015

Danışman: Prof. Dr. Yaşar KURT

“Muhammed Ali es-Sâbuni ve Safvetü't-Tefâsir Adlı Tefsirinin Belâgat Yönü” isimli bu çalışmamızda; müfessir Sâbuni hakkında bilgi vermeyi ve Safvetü't-Tefâsir adlı tefsirinin metodu ile belâgat ilmi bakımından özelliğini ortaya koyarak ulaştığımız neticeleri bilim dünyasının dikkatine sunmayı hedefledik.

Belâgat insanın, amacını durumun gerektirdiği şekilde kolay ve anlaşılır bir tarzda ifade etmesinin yanında, muhataba tesir edecek tarzda söz söyleme sanatıdır. Belâgata dair çalışmalar ilk önce edebî tenkîd şeklinde başlamış, bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması için başlatılan telîf gayretleriyle hızlı bir şekilde devam etmiştir. Belâgatın müstakil bir ilim hâlini alması ise ancak H. IV. asır sonlarından VIII. asır sonlarına kadar olmuştur.

Sâbuni, tefsirinde belâgat ilmini çok etkili bir biçimde kullanmış, Beydâvî, Râzî ve Zemâhşerî gibi bazı tefsircilerin eserlerinden azami derecede yararlanmışır. Çalışmamızda belâgat sanatı, daha iyi anlaşılabilmesi için beyân, meâni ve bedî' şeklindeki bölümleri açıklanmış, bu bölümler Kur'ân ayetleri ile zenginleştirilmiştir. Ayrıca, belâgat ilmine dair verdiğimiz örnek âyet ve açıklamalar hem bu sanatların anlaşılmasını kolaylaştırmış, hem de okuyucuya bu sanatları karşılaştırma imkânı sağlamıştır.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezin konusu, amacı ve önemine yer verilmiştir. Birinci bölümde, Sâbuni'nin hayatı ve ilmi kişiliğinin yanı sıra eserleri konusuna temas edilmiş; ikinci bölümde belâgat ilmi ve tarihi gelişimi ile belâgat ilminin Kur'an tefsirindeki önemi konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Sâbuni tefsirinin belâgat ilmi bakımından özellikleri Kur'an âyetleri ve kaynak tefsirler ışığında ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise, bu çalışmayla ulaştığımız neticeler özetlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Sâbuni, Safvetü't-Tefâsir, belâgat.

ABSTRACT

MUHAMMED ALİ ES-SÂBUNİ AND HIS BELÂGAT SIDE OF HIS COMMENTARY NAMED SAFVETÜ'T-TEFÂSİR

Cemal SANDIKÇI

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences (Tefsîr), M.B.A., August/2015

Advisor: Prof. Dr. Yaşar KURT

In this study, named “Muhammad Ali es-Sâbuni and Rhetorical Aspect of His Commentary of “Safvetü't-Tefâsir” we aimed to provide information about Sâbuni and his method in the commentary of “Safvetü't-Tefâsir” and evaluate this commentary from the point of rhetoric, and then we intended to offer the results that we have reached to the attention of scholars.

Rhetoric, on the one hand, is the easy and understandable expression of the desires of human beings as the states of being required; on the other hand, it is the art of effective speech. At first the studies about rhetoric began as a literary criticism and then continued with the copyright efforts for better understanding of the Quran. However rhetoric has become an independent discipline from the end of the 6th Century until the end of the 8th century.

es-Sâbuni used the rhetoric effectively in his commentary, at the same time often benefited his work some commentaries as Beydâvî, Râzî and Zemahşerî. Therefore in our study, in order to better understanding, the art of rhetoric is expressed, after divided into parts and then some examples of rhetoric are given. These examples are enhanced with verses from the Quran. Moreover, the examples of the art of rhetoric given from the Turkish language and literature both have contributed these arts to better understanding; and have given the reader the opportunity to make comparisons.

This study consists of an introduction and three chapters. In the introduction it is mentioned subject, objectives and importance of the study. In the first chapter is given to information about Sâbuni's life, scientific works and academic personality. In chapter two, it is mentioned rhetoric and its historical development and importance in the Qur'anic Commentary. In the third chapter, it is discussed the features of the Sâbuni's Commentary in terms of rhetoric, in the light of the Qur'anic verses and commentary sources. And in the last chapter, the reached results are summarized.

Key Words: Sâbuni, Safvetü't-Tefâsir, Rhetoric.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e nazil olmaya başlamasıyla birlikte, Arap toplumunun evren tasavvuru, insana bakış ve geleneksel değerlerle yüzleşme gibi kavramlar da değişmeye başlamıştır. Bu değişimin bir çok sebepleri olmasının yanı sıra, Kur'an'ın mükemmel dil üslûbunun çok etkin bir şekilde rol oynadığı tartışmasız bir gerçektir. Bu toplumsal değişim aynı zamanda Arap toplumunda yeni bir dil ve kavram haritasının oluşmasının da yolunu açmıştır.

Vahyin dili ile inşa olan Kur'an-ı Kerim, edebiyat ve fesâhatin zirvede olduğu bir ortamda kendisini inkârda ısrar edenlere karşı benzerini ortaya koymaları için meydan okumuş, fakat ilk muhataplar nazîre yapma yerine kuvvet kullanarak Hz. Peygamber'i etkisizleştirme ve yok etmeye çalışmışlardır. Fakat insanların zihin ve kalp dünyasını inşa eden Kur'an-ı Kerim, bu çeşit gayretlere karşı Yüce Allah'ın teminatıyla kendisini muhafaza etmiş ve başta müslümanlar olmak üzere birçok insanın zihin dünyasında varlığını korumuştur.

Hiç kuşkusuz belâgat (edebî sanatlar), Kur'an-ı Kerim'in en önemli özelliklerindedir. Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde sistematik bir ilim şeklinde olmasa da belâgat, pratikte ilk muhatapların ilgi alanı olmuştur. Çünkü ilk Müslümanlar, intisab ettikleri yeni dinin öngördüğü ilke ve hedefleri anlamaları için Kur'an'ın belâgatını da bilmeleri gerekiyordu. Bu nedenle düzgün ve yerinde söz söyleme usûl ve kâidelerini inceleyen bir ilim dalı olan belâgat ilmi, hem dil hem de üslup bakımından Kur'an'ın yüceliklerini anlamada büyük öneme sahiptir.

İşte bu nedenle biz de, Muhammed Ali es-Sâbuni ve Safvetü't-Tefâsir adlı tefsirinin belâgat yönü adlı bir çalışma konusu belirledik. Amacımız, Sâbuni'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ile eserinde temas ettiği belâğî konularda önceki âlimlerinden ne derece etkilendiğinin yanı sıra Sâbuni'nin bu ilme olan katkıları ve oynadığı rolü gün ışığına çıkartmaktır.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, araştırmanın konusu, amacı ve metodu ile ilgili bilgiler içermektedir. Birinci bölüm müfessir Sâbuni'nin hayatı, eserleri ve Safvetü't-Tefâsir adlı tefsirinin kapsamı hakkındadır. İkinci bölüm, belâgat ilminin içeriği, bu ilmin tedvini bilgilerinin yanı sıra belâgatın

Kur’ân tefsirindeki önemi konularına temas etmektedir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, tezimizin temelini oluşturan belâgat ilmi ve bu ilmin Sâbuni tefsirine yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca bir örnek teşkil etmesi bakımından tefsirde verilen tîbâk ve mukâbele sanatları ile ilgili âyetlerin yer aldığı iki tablo yer almaktadır. Bu tablonun yanı sıra, Sâbuni tefsirinde geniş yer bulan edebî sanatların Kur’an’daki sûre ve âyetlere göre dağılımını gösteren bir tablo da tezimize eklenmiştir.

Çalışmamızda Sâbuni’nin belâgat ilmi anlayışı ve ona verdiği önemin daha iyi anlaşılması adına örnek âyetler verilmiştir. Tezimizin muhtevasını arttırmamak için bu örnekleri beş âyetle sınırlı tuttuk.

Bu çalışmadaki âyet meâllerini, Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan, “Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli” adlı Kur’an meâlinden verdik.

Belâgat ilmine dair günümüze kadar yapılan çalışmalarda beyân, me’ânî ve bedî’ şeklindeki tasnifi, Sekkâkî (ö. 626/1299) ve daha sonra talebesi Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından yapılmıştır. Biz de bizden öncekilerin yolundan giderek, bu iki âlimin tasnifleri ışığında tezimizi şekillendirmiş bulunmaktayız.

Çalışmamızda, belâgat ile ilgili hem klâsik hem de günümüzde yapılan her biri birbirinden değerli çalışmalara ulaşmaya ve mümkün olduğunca çok sayıda kaynaktan yararlanmaya çalıştık.

Belâgat ilmi alanında çok fazla Türkçe eser telif edildiğini söylemek oldukça zordur. Yapılan çalışmaların bir kısmının belâgat ilminin bazı konularına yer verdiği, bazılarının ise bu konulara neredeyse hiç temas etmediği görülmektedir. Bu çalışma ile hem bu alana mütevazî bir katkıda bulunmak hem de fazla ayrıntıya girmeden belâgat ilmi ile ilgili genel konuları ele alıp, bu sanatları Kur’an âyetleri ile destekledik.

Bu çalışmada Türk edebiyatına ait edebî sanatları içeren kaynaklardan da mümkün olduğunca istifade ettik.

Çalışmamızda Safvetü’-Tefâsir’in Hicrî 1401/1981 yılı Beyrut/Dârü’l-Kur’âni’l-Kerîm’deki baskısını esas aldık.

Bu alışmada, Sâbuni'nin hayatı ve “Safvetü't-Tefâsir” adlı tefsirinin belâgat ilmi bakımından özelliklerini kapsamlı bir şekilde ele aldık. Bu alanda bir ilk sayılabilecek çalışmamızın bu noktaya gelmesinde birçok bilim insanının katkıları olmuştur. Bu çerçevede; tez konusunun belirlenmesinden tezimizin son şeklini alıncaya kadar bilgi, tecrübe ve bilimsel yeterliliklerinden azamî derecede istifade ettiğim başta tez danışmanım Prof. Dr. Yaşar Kurt olmak üzere, Prof. Dr. Ahmet Yüksel'e ve Doç. Dr. Ahmet akır'a, tezin teknik düzeni hususunda katkıları bulunan Yrd. Doç. Dr. Muhittin Düzenli ve Nihat Karabek'e, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni Nuray Başkaya'ya gösterdikleri engin sabır, hoşgörü ve nezaketlerinden dolayı teşekkür ederek sonsuz saygılarımı sunuyorum.

Cemal SANDIKÇI

SAMSUN-2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Amacı	1
III. Araştırmanın Metodu	2

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂBUNİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı	4
1.2.Eserleri	8
1.2.1. Tefsir İlmine Dair Eserleri	8
1.2.1.1.Te'lif Eserleri.....	8
1.2.1.1.1.Safvetü't-Tefâsir	8
1.2.1.1.1.1. Tefsirinin Kaynakları	12
1.2.1.1.1.1.1. Tefsir ve 'Ulûmu'l-Kur'an Kaynakları	12
1.2.1.1.1.2. Hadis Kaynakları.....	14
1.2.1.1.1.3. Lügât Kaynakları.....	15
1.2.1.2. Diğer Te'lif Eserleri.....	16
1.2.1.3. Tahkîk ve İhtisâr Eserleri	19
1.2.1.4. Diğer Eserleri	22
1.2.1.4.1. Fıkıh İlmine Dâir Eserleri	22
1.2.1.4.2. Hadis İlmine Dâir Eserleri	24
1.2.1.4.3. Kelâm İlmine Dâir Eserleri	25
1.2.1.4.4. Tasavvuf İlmine Dâir Eserleri	26

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1.Belâgat İlminin Tanımı	27
2.1.1.Belâgatın Lügat Anlamı	27
2.1.2.Belâgatın İstılâh Anlamı	27
2.2.Belâgat İlminin Bölümleri.....	28
2.2.1.Beyân İlmi.....	28

2.2.1.1.Beyân Kelimesinin Lügât Anlamı.....	28
2.2.1.2.Beyân Kelimesinin Istılâh Anlamı	29
2.2.1.3. Beyân İlminin Kısımları.....	29
2.2.2.Meânî İlmi	29
2.2.2.1.Meâni Kelimesinin Lügât Anlamı.....	29
2.2.2.2.Meâni Kelimesinin Istılâh Anlamı	29
2.2.2.3. Meâni İlminin Kısımları.....	30
2.2.3.Bedî' İlmi	31
2.2.3.1.Bedî' Kelimesinin Lügât Anlamı.....	31
2.2.3.2. Bedî' Kelimesinin Istılâh Anlamı	31
2.2.3.3.Bedî' İlminin Kısımları.....	31
2.3. Belâgat İlminin Doğuşu	32
2.4. Belâgat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri Ve Önemi	34
2.5.Belâgat İlminin Tedvîni	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFVETÜ'T-TEFÂSİR'İN BELÂGAT İLMİ BAKIMINDAN ÖZELLİKLERİ

3.1.Beyân İlmi Bakımından Özellikleri	39
3.1.1. Teşbîh Sanatı.....	39
3.1.1.1.Lügât ve Istılah Anlamı.....	39
3.1.1.2.Tefsirde Teşbîh Sanatı ile İlgili Örnekler.....	41
3.1.2.Hakikât ve Mecâz.....	47
3.1.2.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	47
3.1.2.2. Tefsirde Mecâz Sanatı İle İlgili Örnekler.....	49
3.1.3. İstiâre Sanatı.....	54
3.1.3.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	54
3.1.3.2. Tefsirde İstiâre Sanatı İle İlgili Örnekler	55
3.1.4. Kinâye Sanatı	62
3.1.4.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	62
3.1.4.2. Tefsirde Kinâye Sanatı ile İlgili Örnekler	63
3.2. Meânî İlmi Bakımından Özellikleri	67
3.2.1. İcâz Sanatı	68
3.2.1.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	68
3.2.1.2. Tefsirde İcâz Sanatı ile ilgili Örnekler	69
3.2.2. İtnâb Sanatı.....	74
3.2.2.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	74
3.2.2.2. Tefsirde İtnâb Sanatı İle İlgili Örnekler	76
3.2.3. Hazf Sanatı	80
3.2.3.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	81
3.2.3.2. Tefsirde Hazf Sanatı ile İlgili Örnekler.....	82
3.2.4. Hasr/Kasr Sanatı.....	87
3.2.4.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	87
3.2.4.2. Tefsirde Hasr/Kasr Sanatı ile İlgili Örnekler	88
3.2.5. Takdîm ve Te'hîr Sanatı.....	93
3.2.5.1. Lügât ve Istılah Anlamı.....	93

3.2.5.2. Tefsirde Takdîm ve Te'hîr Sanatı ile ilgili Örnekler	95
3.2.6. İstifhâm Üslûbu	99
3.2.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı	99
3.2.6.2. Tefsirde İstifhâm Üslûbu ile ilgili Örnekler	101
3.2.7. Emir Üslûbu	106
3.2.7.1. Lügat ve İstilah Anlamı	106
3.2.7.2. Tefsirde Emir Üslubu ile ilgili Örnekler	107
3.3. Bedî' İlmi Bakımından Özellikleri	112
3.3.1. Muhassinât-ı Lafzıyye (Lafızla ilgili Süsleme Sanatları)	113
3.3.1.1. Cinâs Sanatı	113
3.3.1.1.1. Lügat ve İstilah Anlamı	113
3.3.1.1.2. Tefsirde Cinâs Sanatı ile ilgili Örnekler	114
3.3.1.2. İktibâs Sanatı	118
3.3.1.2.1. Lügât Anlamı	118
3.3.1.2.2. İstilah Anlamı	118
3.3.1.3. 'Akd Sanatı	118
3.3.1.3.1. Lügât Anlamı	118
3.3.1.3.2. İstilah Anlamı	119
3.3.1.4. Tazmîn Sanatı	119
3.3.1.4.1. Lügat ve İstilah Anlamı	119
3.3.1.4.2. Tefsirde Tazmîn Sanatı ile İlgili Örnekler	119
3.3.1.5. Secî' Sanatı	120
3.3.1.5.1. Lügat ve İstilah Anlamı	120
3.3.1.5.2. Tefsirde Secî' Sanatı ile İlgili Örnekler	121
3.3.1.6. Reddû'l-'Acz 'Ale's-Sadr Sanatı	125
3.3.1.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı	126
3.3.1.6.2. Tefsirde Reddû'l-'Acz 'Ale's-Sadr Sanatına Örnekler	126
3.3.2. Muhassinât-ı Ma'neviyye (Mana ile ilgili Süsleme Sanatları)	128
3.3.2.1. Tıbâk Sanatı	128
3.3.2.1.1. Lügat ve İstilah Anlamı	128
3.3.2.1.2. Tefsirde Tıbâk Sanatı ile ilgili Örnekler	129
3.3.2.2. Mukâbele Sanatı	134
3.3.2.2.1. Lügat ve İstilah Anlamı	134
3.3.2.2.2. Tefsirde Mukâbele Sanatı ile İlgili Örnekler	135
3.3.2.3. İltifât Sanatı	140
3.3.2.3.1. Lügat ve İstilah Anlamı	140
3.3.2.3.2. Tefsirde İltifât Sanatı ile İlgili Örnekler	141
3.3.2.4. Müşâkele Sanatı	145
3.3.2.4.1. Lügat ve İstilah Anlamı	146
3.3.2.4.2. Tefsirde Müşâkele Sanatı ile ilgili Örnekler	147
3.3.2.5. Mübâlağa Sanatı	152
3.3.2.5.1. Lügat ve İstilah Anlamı	152
3.3.2.5.2. Tefsirde Mübâlağa Sanatı ile İlgili Örnekler	154
3.3.2.6. Te'kidü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm Sanatı	157
3.3.2.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı	158
3.3.2.6.2. Tefsirde Te'kidü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm Sanatına Örnekler	159
3.3.2.7. Leff ve'n-Neşrü'l-Müretteb Sanatı	160
3.3.2.7.1. Lügat ve İstilah Anlamı	161

3.3.2.7.2. Tefsirde Leff ve'n-Neşrü'l-Müretteb Sanatı ile İlgili Örnekler	161
3.3.2.8. Leff ve'n-Neşrü'l-Müşevveş Sanatı	164
3.3.2.9. Taksîm Sanatı.....	165
3.3.2.9.1. Lügât ve İstilah Anlamı.....	165
3.3.2.9.2. Tefsirde Taksîm Sanatı ile İlgili Örnekler	166
3.3.2.10. Üslûbü'l-Hakîm Sanatı	167
3.3.2.10.1. Lügât ve İstilah Anlamı.....	167
3.3.2.10.2. Tefsirde Üslûbü'l-Hakîm Sanatı ile İlgili Örnekler.....	167
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA	173
EK-1-(TIBÂK SANATI İLE İLGİLİ ÖRNEK ÂYETLER).....	182
EK-2 (MUKÂBELE SANATI İLE İLGİLİ ÖRNEK ÂYETLER)	189
EK-3- (TEFSİRDEKİ BELÂGAT KONULARININ KULLANIM ORANLARI).....	194
ÖZGEÇMİŞ.....	195

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: bin, İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicrî
hzl.	: Hazırlayan
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.	: Miladî
neşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radiyellahu ‘Anh.
s.	: Sayfa.
ss.	: Sayfadan sayfaya
(s.a.v.)	: Sallalâhu ‘Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
ty.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Basım/yayın bilgisi yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tezimizin konusu, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Safvetü't-Tefâsir adlı tefsirinin Belâgat Yönü” olarak belirlenmiştir. Sâbuni'nin *Safvetu't-Tefâsir* adını verdiği tefsirinin içerisinde önemli bir bölümü teşkil eden belâgat ilmini ayrıntılı bir şekilde ele alıp incelemek ve sonuçta tefsirin belâgat ilmi bakımından durumunu belirlemek, çalışmamızda önemle üzerinde durulacak bir konudur. Özelde bu tefsir, genelde ise, Kur'ân-ı Kerîm'in belâgat nitelikleri (edebî sanatlar) açısından özellikleri incelendiğinde görüleceği üzere, Kur'ân'ın ilk muhataplarının dil hususundaki becerileri ortaya çıkacak ve bu sayede bu engin kültürün daha iyi tanınmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın ifade ve üslûp özelliklerine vâkıf olmanın, Kur'ân'la canlı ve etkili bir iletişim tesis edilmesine katkı sağlayacağı da asla unutulmamalıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, muhatabına iletmek istediği mesajı verirken, onların anlayabileceği, onların ruh dünyalarına girerek beyinlerinde fırtınalar estirerek sonuca gitmeyi hedefleyen ve insanların fikir dünyasına girip, hayatın anlam ve pratiğini öne alan bir üslûp kullanmaktadır. Yine, Kur'ân'ın nâzil olduğu sırada Arap toplumunun kullandığı dilin edebî niteliklerinin, o dönemin kültürel ve sosyal yapısının da bir yansıması olduğu yaptığımız çalışmaya ayrı bir anlam vermektedir.

Ayrıca Kur'ân'ın belâgat ilmi bakımından önemi üzerinde durmak, yapılacak olan Kur'an meâli çalışmalarına katkı sağlayacağı düşüncesi de, bu çalışmaya farklı bir önem kazandırmaktadır.

Kısaca bu çalışmayla, Kur'ân'daki edebî üslûbu Kur'ân bütünlüğü içerisinde araştırmaya ve okuyucuyu Kur'ân'ın temas ettiği sanatsal motiflerle buluşturmaya çalıştık.

II. Araştırmanın Amacı

Muhammed Ali es-Sâbuni ve Sâfvetü't-Tefâsir adlı tefsirinin belâgat yönü” başlıklı bir tez konusu seçmemizin temel hedefi, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul sürecine hâkim olan dil ve üslûp özelliklerinin tespitinin yanısıra, Sâbuni'nin tefsirinde temas ettiği Kur'ân'ın edebî niteliklerini başta rivâyet ve dirâyet tefsir kaynakları olmak

üzere kendi kanaatlerini de naklederek ortaya koymaktır. Bu çalışma ile beyân ilminin konuları arasında yer alan istiâre, kinâye, mecâz vb. edebî sanatların Sâbuni tefsirinden örneklerden hareketle Kurân'daki tasviri ifâdeleri kavrama imkanımız olacaktır. Böyle bir çalışmanın, aynı zamanda ülkemizde yapılacak olan Kur'ân meâli çalışmalarına olumlu katkı sağlayacağı muhakkaktır. Çünkü insanlık, geçmişin engin birikimine sahip çıkmakla birlikte, Kur'ân'ın çağımıza verilebilecek tesir edici konumunu çağın ihtiyaçları ile değerlendirecektir. Dolayısıyla bizler, var olan bu talepleri dikkate aldığımızda daha olumlu sonuçlara ulaşacağız.

Bu çalışmanın bir amacı da klâsik tefsir kaynaklarının belâgat ilmi ve Kur'ân'ın edebî konumu ile ilgili söylediklerinin tespit edilecek olmasıdır. Hiç kuşkusuz klâsik tefsir kaynakları, bizlere Kur'ân'a yönelik olarak yönümüzü tayin etmede rehberlik eden en önemli dayanaklarımızdır. Bütün bunlara ilâve olarak, Kur'ân'ın belâgî yönünün tespiti ile ilim adamlarımızın tenkid ve tavsiyelerine imkân verecek olması bakımından da önem arz etmektedir.

Araştırmamızın diğer bir amacı da Muhammed Ali es-Sâbuni'nin *Safvetü't-Tefâsir* adlı eserinde yoğun bir şekilde bulunan fakat tefsirin sayfaları arasında dağılmış olan belâgat ilmi ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri mümkün olduğunca bir araya getirmektir. Böylelikle Sâbuni'nin kendi görüşleri ve diğer âlimlerden yaptığı nakillerden yararlanmak daha kolay gerçekleşecektir.

III. Araştırmanın Metodu

Muhammed Ali es-Sâbuni (d.1348/1930)'nin *Safvetü't-Tefâsir* adlı tefsiri, tez çalışmamızın en önemli dayanağıdır.

Bu çalışmamızda, belâgat ilmini ilgilendiren konular ve edebî sanatlar, bu ilimde öncü sayılan es-Sekkâkî (ö. 626/1299)'nin *Miftâhü'l-'Ulûm* ve talebesi el-Kazvînî (ö.739/1338)'nin *Telhîs* adlı eserlerinin ilgili bölümleri taranarak konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Bu iki kaynak başta olmak üzere, ülkemizde bu alanda yapılan akademik çalışma ve tefsir kaynakları gözden geçirilmiş, tezimizin belli bölümlerinde bu kaynaklara atıflar yapılmıştır. Sâbuni tefsirindeki edebi sanatlara dair verdiğimiz örneklerin dışında, bu tefsirde ele alınan belli başlı belâgat konuları ile ilgili verilen örneklerin tümünü çalışmamızın dipnot kısmında belirttik. Tefsirde temas edilen belâgî konular sırasıyla, beyân, meânî ve bedî' başlığı altında

ele alınmış, her belâgat başlığı ile ilgili olarak kısa bilgiler sunulmuştur. Daha sonra konu bütünlüğü sağlanması için ilgili âyetlerin tamamı ile meâlleri verilmiştir. Ayrıca örneğini verdiğimiz âyetlerin Sâbuni ratafindan yapılan tefsiri ile birlikte çeşitli tefsir kitaplarından nakiller yapılmıştır. Tefsirlerin akabinde ise müfessirin tefsirini yaptığı âyetlerle ilgili yaptığı belâğî açıklamalara yer verilmiştir. Sâbuni bu eserde, kendi tefsirinin yanı sıra, gerek rivâyet, gerekse dirâyet tefsirlerinden yaptığı alıntılar yer aldığından, biz de zaman zaman bu tefsirlerden nakiller yapmayı uygun gördük. Çalışmamızda bir bütünlük olsun diye her belâgat alt başlığı için beş âdet örnek verdik, aynı zamanda diğer belâgat örnekleri için de cilt, sahife ve âyet numaralarını eksiksiz olarak dipnotta belirttik. Belâgat konusuna örnek verirken, elimizde bulunan Kur'ân'ın sûrelerinin sıralanışını dikkate aldık. Yine verdiğimiz örnek âyetlerin müfessire göre hangi kısmında belâğî hususiyet olduğunun okuyucu tarafından rahatlıkla anlaşılması bakımından ilgili âyetin altını çizdik.

Ayrıca tefsirde ele alınan belâğî âyetlerin sayılarını da istatistikî olarak tespit ettik ve grafik halinde tezimizin ek bölümünde tablo halinde verdik. Yine örnek olması için okuyucuların tıbâk ve mukâbele sanatının yer aldığı âyetlere rahatlıkla ulaşabilmeleri amacıyla, bu iki sanatın yer aldığı sûre adı, âyet numarası ve tefsirdeki yerini belirten bir tabloyu tezimizin sonuna eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂBUNİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Hiç şüphe yoktur ki, bir eserin müellifinin doğumu, gençliği, aldığı eğitim seviyesi, yaşadığı muhitin sosyo-kültürel vb. husiyetlerine vâkıf olmak, eserlerinin de kolay anlaşılmasına katkı sağlayan en önemli husustur. Bundan dolayıdır ki, bu bölümde, Sâbuni'nin hayatı ile *Safvetü't-Tefâsir* adlı tefsiri hakkında genel bilgiler verdik.

Müfessir Sâbûni'nin asıl adı Muhammed Ali. b. Cemil, Lakabı ise, Sâbuni'dir. Muhammed Ali, babası bir şeyh olan Cemil'in, sabun ticâreti ile meşgul olmasından dolayı kendisi "Sâbuni" unvanı ile tanınır olmuştur. Müfessir Sâbuni, (H. 1348/1930) yılında Suriye'nin Halep şehrinde dünyaya gelmiştir.¹

Muhammed Ali es-Sâbuni, ilme büyük önem atfeden bir ailede doğmuş ve orada yetişmiştir. Babası Cemil, Haleb-i Şehbâ'nın önde gelen âlimlerindedir. Bu zât, daha çok şer'î ilimler ve lügat alanında temâyüz etmiş, Kur'ân'ı hıfzetmiş, aynı zamanda Emevî Camiinde de imâmet görevi îfa etmiştir. Çocuklarının ilmi sahada en üst seviyede yetişmeleri için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Annesi de takva ehli, kendisini ilme adanmış bir hanımdır. Müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni, henüz 16yaşında iken, babası Şeyh Cemil'in teşvikiyle cuma hutbesini irâd ederek cemaatle ilk buluşmasını gerçekleştirmiştir.²

¹ Bkz.,İbrahim Demir, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsir Metodu", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 13.

² Musa Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü,2000),s. 16.

Muhammed Ali es-Sâbuni ilk dini bilgilerini babası Şeyh Cemil'den almış, ayrıca diğer ilim adamlarından da âzâmi derecede istifâ etmiştir. Burada özellikle Halep şehrinin ünlü âlimlerinden olan şeyh Muhammed Necîp Serrâc, Şeyh Ahmed Şemmâ', Şeyh Muhammed Saîd İdlîbî, Şeyh Râğîb et-Tebbâh, Şeyhu'l-Kurrâ Muhammed Necip Hayyâta gibi âlimleri zikretmemiz yerinde olacaktır.³

Sâbuni Halep'teki "el-Husreviyye" adlı lisede olarak dersler almıştır. Bu okul, hem dini ilimleri hem de kevnî ilimleri bir arada veren bir eğitim kurumu idi. Sâbuni bu şekilde eğitim öğretim yapan bir okuldan mezun olmuş, bunun yanı sıra ilim meclislerine düzenli olarak devam etmeyi de asla ihmal etmemiştir.⁴

Sâbuni, Halep şehrindeki liseden mezun olunca Suriye Milli Eğitim Bakanlığının üniversite öğrencileri için tahsis ettiği öğrenci bursu ile Mısır'daki Ezher üniversitesi'ne kaydoldu. Zira bu üniversite, İslâm dünyasında ilim alanında şöhretini ispatlamış önemli ilim merkezi durumundaydı. Sâbuni, Ezher Üniversitesi'nden 1952 yılında mezun oldu. Yüksek lisans ve ardından "İslâm/Şer'î Hukuk" alanında 1954 yılında doktora çalışmasını tamamlayarak "üstadlık", yani profesörlük unvanını almıştır.⁵

Bir şahsı ve eserlerini iyi tanıyabilmek, öncelikle o şahsın yaşadığı dönem ve coğrafyayı iyi bir şekilde bilmeyi zorunlu kılar. Çünkü insanı yaşadığı devrin şartları-na göre değerlendirmek, genel geçer bir kuraldır. Sâbuni'yi gereği gibi tanıyabilmek ve eserini anlayabilmemiz için öncelikle, onun yaşadığı dönemi ve coğrafyayı tanımamız son derece önemlidir.

İşte bu gerekçelerden ötürü bu bölümde, Sâbuni'nin ilmi kabiliyetinin gelişmesine ve bunun ülke dışına yayılmasına yol açan bölgenin kısa bir tarihi geçmişini aktarmayı uygun gördük. Çünkü çevre daîma, insanın kişiliğinin ve eğitim yönünün olumlu ya da olumsuz bir şekilde değişmesinin en önemli faktördür.

Yusuf el-Matran, Suriye bölgesine çok eski zamanlarda, Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın çocuklarından beşincisi olan Arâm'a nispet olmak üzere "Arâm" veya

³ Ahmet Turan Özdemir, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsirciliği", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003); s. 5;

⁴ İbrahim Demir, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsir Metodu", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 13.

⁵ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 16.

“Arâmîler” adı verildiğini zikreder.⁶ Eskiden beri Suriye’de yaşayanlar, “Arâm Nehreyin” derken, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaki bölgeyi, “Arâm Dımaşk” derken de Dımaşk mıntikasını, “Arâm Suben” derken, doğu Lübnan ve batı Lübnan’ı kastettileri ifâde etmektedirler. Buna göre Suriye, güneyde Dımaşk ile kuzeyde Hamâ arasında bir bölge olarak adlandırılmaktadır.⁷

Kaynaklarda, bu bölgede oturanlara Arâmiyyûn denildiğinden bahsedilir. Bu bölgeye Suriye isminin ilk defa Yunanlı Herodot (M.Ö. 484/425) tarafından verildiği de rivâyet edilmektedir.⁸

Ayrıca bu bölgeye Yunanlılar tarafından neden Suriye adının verildiğine ilişkin, şehrin etrafındaki surlara nispet edilerek “Sûriyyîn”, zamanla “sâd” harfinin “sîn” harfine dönüşerek de “Sûriyyîn” denildiğinden de bahsedilmektedir.⁹

Bu tarihi açıklamalardan sonra, Suriye’nin coğrafi konumundan bahsedelim: Suriye, güney tarafında Arabistan, doğu tarafında Irak, Batı yakasında Akdeniz, güney batısında Mısır ve kuzeyinde de, Fırat nehrini de içine alan Anadolu toprakları yer almaktadır. Kuzeyden güneye yedi yüz, doğudan batıya ise, dört yüz kilometrelik bir uzunluğa sahiptir.¹⁰

Suriye siyasetine gelince; bu ülke 1970 yılında iktidar olan ve hâlen bunu devam ettiren Baâs hükümetleri tarafından idare dilmektedir. Baâs hükümeti, hem parlamentoda, hem de askeri sistemde aktif olarak varlığını devam ettirmektedir. Suriye’de parti görüş ve ilkelerinin dışında herhangi bir farklı düşünce ve görüşe asla izin verilmemektedir.¹¹

Halep, dünyanın hâlâ ayakta kalabilmiş şehirleri arasında en eski olma hususiyetini muhafaza etmektedir. Halep şehri, kaynaklara bakıldığında değişik isimlerle anıldığı görülmektedir. Örneğin Hititler “Hlb”, Akadlar “Hallaba” adını

⁶ el-Matran, Yusuf Debis, *Tarihu Suriye ed-Dînî ve 'd-Dünyevî*, Beyrut: Dâru Nâzır ‘Uyûn, 1994, C. I, s. 31.

⁷ el-Matran, *Tarihu Suriye ed-Dînî ve 'd-Dünyevî*, C. I, s. 31.

⁸ el-Matran, *Tarihu Suriye ed-Dînî ve 'd-Dünyevî*, C. I, s. 1.

⁹ el-Matran, *Tarihu Suriye ed-Dînî ve 'd-Dünyevî*, C. I, s. 11.

¹⁰ Mehmet Akbaş, “Sahabenin İslamı Tebliği”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 20; Fatih Özyılmaz, “İslamın Suriye’ye Yayılışı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 25.

¹¹ Hakkı Dursun ve diğerleri, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, C. XIII, s. 396.

kullanmışlardır. Halep (Arapça Haleb, Fransızcada Alap, İngilizcede Aleppo)¹² isminin menşei konusunda, değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fakat Halepliler arasında yaygın olan görüşe göre bu isim,¹³ Hz. İbrahim (a.s.) zamanına kadar gittiğine inanılmaktadır. Buna göre İbrahim (a.s.) Kenan bölgesine hicret ettiği sırada orada ikâmet ettiği ve bugün Halep kalesinin bulunduğu tepecikte koyun sağarak sütünü oradan geçmekte olan fakir ve düşkün kişilere dağıttığı için bu yer süt anlamına gelen¹⁴ “Haleb” diye anılmaktadır.¹⁵ Bir başka görüşe göre ise Halep, şehri kurduğu söylenen Haleb b. Mehr’in adıdır.

Coğrafi konumu bakımından halep, Suriye’nin kuzeyinde ve Türkiye sınırına 45 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Güneyde Hama şehri, batıda Lazkiye, doğuda Rakka, kuzeybatıda ise, İskenderun bulunmaktadır. Halep, Suriye’nin diğer şehirlerinden farklı olarak, zamanla birbiriyle kaynaşan çeşitli din ve fırkalara mensup Arap, Türkmen, Kürt, Ermeni ve Yahudi gibi milletlerden oluşan karmaşık bir etnik yapı özelliğini taşımaktadır.

Halep şehrindeki Müslümanların büyük çoğunluğunu Sünnîler oluşturmakla birlikte, Şîî ve Dürzî olarak tanımlanan dini gurupların da azımsanmayacak derecede yaşadığı bilinmektedir. Sunnî kitleyi oluşturan halkın çoğu Hanefî mezhebine mensuptur. İkinci sırada ise Şaffî mezhebine mensup halklar yaşamaktadır. Hanbelî ve Malikî mezhebine mensup cemaatin ise yok denecek kadar az olduğu bilinmektedir.

Bir başka görüşe göre ise Halep, şehri kurduğu söylenen Haleb b. Mehr’in adıdır.¹⁶

Halep şehrinin coğrafi konumuna gelince; halep Suriye’nin kuzeyinde yer almaktadır ve Türkiye sınırına 45 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Güneyde Hama şehri, batıda Lazkiye, doğuda Rakka, kuzeybatıda ise, İskenderun bulunmaktadır.

¹²el-Matran, *Tarihu Suriye ed-Dînî ve ’d-Dünyevî*, C. I, s. 12.

¹³ Gazzî, Kâmil el-Bâbî, *Nehru’z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, Şevki Şa’s ve Mahmûd Fahûri (thk.), Dımaşk: Nehru’z-Zeheb, 1991, s. 27.

¹⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Farabî, *Sihâh*, Beyrut: y.y. 1994, C. I, s. 287

¹⁵ Gazzî, *Nehru’z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, C. I, s. 27.

¹⁶ İbnü’l-Adîm, Ebû’l Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Zübdetü’l-Haleb min Tarihi Haleb*, Sâmi ed-Dehhân (thk.), Dımaşk: y.y., 1370/1951, C. I, s. 9.

Halep, Suriye'nin diğer şehirlerinden farklı olarak,¹⁷ zamanla birbiriyle kaynaşan çeşitli din ve fırkalara mensup, Arap, Türkmen, Kürt, Ermeni ve Yahudi gibi milletlerden oluşan karmaşık bir etnik yapı özelliğini taşımaktadır.¹⁸

Halep şehrindeki Müslümanların büyük çoğunluğunu Sünnîler oluşturmakla birlikte, Şîî ve Dürzî olarak tanımlanan dini gurupların da azımsanmayacak derecede yaşadığı bir hakikattir. Sunnî kitleyi oluşturan halkın çoğu Hanefî mezhebine mensuptur. İkinci sırada ise Şafîî mezhebine mensup halklar yaşamaktadır. Hanbelî ve Malikî mezhebine mensup cemaatin ise yok denecek kadar az olduğu bilinmektedir.¹⁹

1.2.Eserleri

Çalışmamızın bu bölümünde Müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni'nin büyük çabalar sarfederek yazmış olduğu ve her birisi araştırmaya değer eserleri üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Tefsir İlimine Dair Eserleri

Muhammed Ali es-Sâbuni, Kur'ân tefsiri ile ilgili te'lif, tahkik ve ihtisâr olmak üzere bir çok kıymetli eser veren bir islam âlimidir. Biz bu kısımda, müellifin bu kapsamdaki eserleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Bunun sebebi ise, okuyucularımızın bu eserler hakkında bir nebze de olsa bilgi sahibi olmalarına katkı sağlamaktır.

1.2.1.1.Te'lif Eserleri

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sâbuni, bir çok te'lif eser kaleme almıştır ve bu eserlerden en önemlisi de üzerinde çalıştığımız Safvetü't-Tefâsir adlı tefsiridir. Biz burada, bu eserin yazılış tarihi ile özellikleri hususunda bilgi vereceğiz.

1.2.1.1.1.Safvetü't-Tefâsir

¹⁷ Mahmûd Haritânî, "Halep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, 2003, ss. 247-248.

¹⁸ Haritânî, "Halep", XI, ss. 247-248; İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Ankara: Timaş Yay., 2007, ss. 24-25, 41.

¹⁹ Gazzî, *Nehru'z-Zehab fî Târîhi Haleb*, C. I, ss. 154-156, 165-172; Halep Şehrinin geniş tarihi serüveni, ilmi ve kültürel yapısı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Muhammet Beyler, "XX. Asır Haleb Muhaddisleri," (*YayınlanmaışDoktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss.17-37.

Günümüzün en önemli müfessir ve İslâm düşünürlerinden olan Muhammed Ali es-Sâbuni'nin gerek İslam dünyasında, gerekse ülkemizde kabul görmüş en önemli eseri hiç kuşkusuz *Safvetü't-Tefâsir* adlı tefsiridir. Sâbuni, Mekke'de Külliyyetü'ş-Şerfiati ved-Dirâsâti'l-İslâmiyye'de görevli bulunduğu sırada çok yoğun bir çalışma yaparak bu tefsiri beş yılda tamamlamıştır. Bu tefsir her biri yaklaşık 600 sahife olmak üzere toplam üç ciltten oluşmaktadır.

Üzerinde çalışma yaptığımız bu üç ciltlik tefsir, güvenilirlikleri konusunda asla şüphe bulunmayan klâsik tefsirlerin taranması suretiyle en uygun yorum ve değerlendirmeler seçilerek te'lif edilmiş bir eser hüviyetindedir. Müellif bu eserin oluşmasında, Mescid-i Haram'a komşu olmanın çok büyük katkısının olduğunu izhâr etmektedir. Bu tefsire *Safvetü't-Tefâsir* adını vermesi ile ilgili olarak da; “Çünkü bu eser, büyük tefsir kitaplarının özünü ihtivâ etmektedir” şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Bu kısa değerlendirmeye ek olarak, *Safvetü't-Tefâsir*' e bir takrîz yazan Ezher üstadlarından Abdülhalim Mahmud da, Sâbuni'nin bu eserde, Kur'ân tefsirlerinde mevcut görüşlerin ve yorumların en güvenilir olanlarını seçip özetlediğini ve daha kolay anlaşılır bir dille aktardığını ifade etmektedir. Mahmud devamla, “kişinin tercihi onun akli derecesine delalet ettiğine göre bu eser, müfessirin tefsir sahasındaki derinliğinin bir işareti olduğunu, çünkü yararlandığı tefsir kitaplarından bilgiler alırken uyguladığı yöntemin başarılı olduğunu ve bu eserde tefsir alanında seleflerin zekâlarının ürünü olan bir çok çalışmanın da yansımaları bulunduğunu” beyan etmektedir.²⁰

Safvetü't-Tefâsir'de Tefsir Metodu

Müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir* adlı tefsirini bir çok tefsir kitabından özetleyerek kaleme almıştır. Bu tefsirde Sâbuni, konuyu işleyiş tarzını herhangi bir tefsir âliminden aldığı yöntemle değil, üniversitedeki ders verme yöntemine göre oluşturmuştur. Bunda kendine hâs bir metod izlediği anlaşılmaktadır. Esere bakıldığında açıkça görüldüğü üzere Sâbuni, ilk olarak sûrenin takdimi, isimlendirilmesi, kelimelerin îzahı, âyetlerin tefsiri, âyetlerin belâgat özelliklerini naklettiği belâgat ve sonuçta faydalı bilgiler şeklindeki bölümlerle sûrelerin tefsirini yapmıştır. Ayrıca müfessir Sâbuni, bir sonraki derse geçerken de tefsirini yaptığı

²⁰ Muhammed Ali es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, C. I, s. 11.

âyetlerin önceki âyetlerle olan münâsebetini de ele almıştır. Tefsirinde şu maddeleri ele almıştır:

1. Beyne Yedeyi's-Sûre: Müfessir Sâbuni herhangi bir sûrenin tefsirine başlamadan önce "beyne yedeyi's-sûre" başlığı altında, o sûre hakkında genel bilgiler vermekte, sûrenin aslî amaçları ile kısaca özetini takdim etmektedir.²¹

2. Fadlûhâ: Bu bölümde müfessir, sûrenin fazileti ile ilgili hadis-i şerîfler veya varsa selefın söz ve fiillerini nakleder.²² Fakat bu durum bütün sûrelerde rastlanmamaktadır.²³

3. Tesmiye: Sâbuni, bu bölümde tefsirini yaptığı sûreye neden o adın verildiğini, ayrıca varsa sûrenin diğer isimlerini de zikreder.²⁴ Fakat bu yöntem tefsirinin her bölümünde uygulanmamıştır.²⁵

4. Münâsebe beyne'l-Âyâti's-Sâbika ve'l-Lâhika: Muhammed Ali es-Sâbuni, tefsirindeki bu bölümlerde, tefsirini yaptığı önceki âyetlerle tefsiri yapacağı âyetler arasında mukâyese yapmaktadır.²⁶ Fakat tefsirini incelediğimizde her ne kadar çoğu sûrelerde bu yöntem uygulansa da bazı sûrelerde bu çeşit değerlendirmeleri yapmamıştır.²⁷

6. Lügat: Muhammed Ali es-Sâbuni, tefsirinin bütün bölümünde âyetlerde geçen bazı ıstılah ve bazı garip kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığını açıklamakta, bunun yanı sıra anlama katkı olsun diye bazı istişhâdda da bulunmaktadır.²⁸

²¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 24, 182, 256; C. II, s. 400; C. III, s. 240, 250, 346, 397, 423.

²² Örnek için bkz., Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 24, 183.

²³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 434- 435; C. II, s. 104, 182, 324; C. III, s. 180, 293.

²⁴ Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 24, 183.

²⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 496 (Enfâl sûresinin tefsiri); C. I, s. 571 (Yunus Sûresinin tefsiri); C. II, s. 6 (Hûd sûresinin Tefsiri); C. II, s. 302 (Muminûn sûresinin Tefsiri); C. III, s. 204 (Muhammed sûresinin Tefsiri); C. III, s. 304; (Vâkia sûresinin Tefsiri).

²⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 247, 337, 407; C. II, s. 135, 169, 259, 331; C. III, s. 119, 174.

²⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 359 (60/Mümtehine sûresi 14. âyet, 62/Cum'a sûresi 11. âyet, 66/Tahrîm 12. âyettir. Bu sûrelerde müfessirimiz âyetler arasındaki münâsebetle ilgili bir değerlendirme yapmadığını gördük)

²⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 132. (2/Bakâra sûresi 204. âyette geçen "أَلْفٌ" kelimesinin anlamını "aşırı husumet" şeklinde vermekle birlikte, Taberi'nin yorumuna da yer vermekte, yine Bakara 208. âyette geçen "سَلْمٌ" kelimesinin "sull" anlamına geldiğini, ayrıca şiirle bunu destekleyerek vermektedir. Diğer Örnekler için bkz., Sabûni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 359, 444, 293; C. II, s. 125, 183.

7. Sebebü'n-Nüzûl: Müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni eserinde tefsirini yaptığı âyetlerin nüzûl sebeplerini-varsa- özet halinde vermektedir.²⁹

8. et-Tefsir: Bu bölümde müfessir Sâbuni, sûreleri âyet âyet ya da anlam bozulmayacak şekilde küçük parçalar halinde icmâli olarak tefsir etmektedir.³⁰

9. el-Belâğa: Tezimizin ana eksenini oluşturan tefsirin bu bölümünde Muhammed Ali es-Sâbuni, belâgat ilminin konuları arasında önemli yer tutan, beyân, meâni ve bedi' ilmi sanatlarına âyetlerden örnekler vermek sûretiyle ortaya koymaktadır.³¹ Bu konularla ilgili âyetlerden örnekler ve klâsik tefsirlerin konuya bakışları ile ilgili geniş izâhatlar sonraki bölümlerde işlenecek ve ardından genel bir değerlendirme yapılacaktır.

10. Latîfe: Müfessirimiz tefsirinin bu kısmında tefsirini yaptığı âyetlerdeki bu ince hakikatleri ve önemli prensipleri gâyet açık bir şekilde anlatmaktadır. Bunu yaparken zaman zaman bazı hadislerden istifâde etmekte, bazen de menkıbeler nakletmektedir.³²

11. et-Tenbîh: Muhammed Ali es-Sâbuni tefsirinde, yorumladığı âyetlerin oluşabilecek yanlış anlamalara dikkat çekmektedir.³³

Son olarak eser ile ilgili bir not daha eklemek gerekirse; bu eserin Türkçeye ilk tercüme çalışmasının 1986 yılında İhya Yayınları tarafından başladığını, fakat bir heyet tarafından yapılmaya çalışılan tercüme hareketinin eserin ikinci cildinde

²⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 211 (3/Âl-i İmrân, 77.âyetin nuzûl sebebi ile ilgili bilgi vermektedir. bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s.170(17/İsrâ, 85 (“Sana ruhtan soruyorlar” âyetinin nuzûl sebebini nakletmektedir.); Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 120, 334, 406, 473.

³⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s.150 (2/Bakara, 233.âyetin tefsiri), C. I, s. 349 (5/Mâide, 51.âyetin tefsiri), C. II, s. 211 (19/Meryem, 1, 2. âyetlerin tefsirleri); C. II, s. 520 (33/Ahzâb, 21. âyetin tefsiri); C. III, s. 370 (61/Sâff, 1. âyetinin tefsiri).

³¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 226, 337, 432, 480, 562, 577; C. II, ss. 129, 162, 217, 264, 322, 358; C. III, s. 90, 113.

³² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 147 (2/Bakâra, 228. âyetin tefsirinde latîfe konusuna temas etmektedir); C. II, s. 358 (25/ Furkân 10. âyetin tefsirinde açıklama yapmaktadır); C. III, s. 317(56/Vâkiâ, 75. âyetin tefsirine bakılabilir).

³³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 92 (2/Bakâra, 117. âyette Kurtûbi'den nakil yaparak âyeti tefsir etmektedir); Sabûni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 217 (19/Meryem 39. ayet ile ilgili açıklamada bulunmaktadır. Ayrıca bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 382 (Âlûsi'nin Rûhu'l-Meâni adlı tefsirinden nakil yapmaktadır).

kesintiye uğradığını, daha sonra ise, Tefsîrlerin Özü adıyla Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz tarafından sekiz cilt halinde yayınlanmıştır.³⁴

1.2.1.1.1.1. Tefsirinin Kaynakları

Hiç şüphesiz her ilmi eserin mutlaka dayandığı temel kaynakları vardır. Müellif Sâbuni de, tefsirinde kendi izahlarına yer vermekle birlikte, islam dünyasında muteber kabul edilen eserlere de ihtiyaç duydukça müracaat etmiştir. Biz bu kısımda, müellifin tefsirinde başvurduğu çeşitli kaynak eserlere kısaca temas edeceğiz.

1.2.1.1.1.1.1. Tefsir ve ‘Ulûmu’l-Kur’an Kaynakları

Muhammed Ali es-Sâbuni, bu eseri klâsik tefsir kaynaklarından azâmi derecede istifâde ederek te’lif etmiştir. Bu tutumu elbette bu eserin ne kadar güvenilir olduğunun en önemli ispatı olmaktadır. Bu kaynaklar şunlardır:

1. Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923),Câmi‘ul-Beyân ‘an Te’vili’l-Kur’ân³⁵
2. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ensârî el-Kurtûbi, (ö. 671/1273), el-Câmi‘ lî Ahkami’l-Kur’ân³⁶
3. İbn Cema'a el-Kenâni el-Hamevî (ö. 767/1366), Keşfu’l-Me‘âni³⁷
4. Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemâhşerî (ö. 538/1144), el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl³⁸
5. Ebû Hayyan el Endelüsî (ö. 745/1344), el-Bahru’l-Muhît³⁹
6. Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, (ö. 209/824), Mecâzü’l-Kur’ân⁴⁰
7. Kadı Beydâvî, Nâsiruddin Abdullah b. Ömer, (ö. 685/1286), Envârut-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl⁴¹

³⁴ Muhammed Ali es-Sâbuni,*Tefsîrlerin Özü*, Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), İstanbul: Ensâr Neşriyât, 1990.

³⁵ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 23; C. I, s. 38, C. II, s. 34.

³⁶ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 25, 40; C. II, s. 34, 519; C. III, s. 11,57, 297, 406.

³⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 25.

³⁸ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 25, 31; C. II, s. 34,519; C. III, 48, 476.

³⁹ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 26; C. II, s. 42; C. III, 242, 344.

⁴⁰ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 31,54, 208

⁴¹ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsîr*, C. I, s. 31, 35; C. II, s. 36; C. II, s. 51; C. III, 30.76.

8. Muhammed Ali es-Sâbuni, Muhtasar İbn Kesir⁴²
9. İbn Kesir (ö. 774/1373), Ebu'l-Fidâ, İmâmuddin İsmail b. Ömer, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Âzim⁴³
10. Celâluddîn el-Mahallî ve's-Suyûtî, Tefsiru'l-Celâleyn⁴⁴
11. Celâluddîn es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr⁴⁵
12. Şerif Râdi, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzi'l-Kur'an⁴⁶
13. Fahrüddin er-Râzi, Ebû Abdullah Muahammed b. Ömer, (ö.606/1210), Mefâtîhu'l-Ğayb⁴⁷
14. Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî (ö. 1914), Mehâsinu't-Te'vîl⁴⁸
15. es-Sâvi, Ahmed b. Muhammed (ö. 1241/1825), Hâşiyetü's-Sâvi 'ale'l-Celâleyn⁴⁹
16. Ebû's-Suûd, (ö. 982/1574) İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm⁵⁰
17. İbn Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed, et-Teshîl fî 'Ulûmi't-Tenzîl⁵¹
18. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, (ö. 597/1201), Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr⁵²
19. Seyyid Kutûb, İbrahim b. Hüseyin eş-Şâzilî, (ö. 1966), fî Zilâli'l-Kur'ân⁵³
20. et-Tabressî, Ebû Ali, (ö. 548/1154), Mecme'ül-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân⁵⁴

⁴² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 32, 35; C. II, s. 109; C. III, s. 10; Sâbuni, *Muhtasar Taberi*, C. I, s. 50, 66; *Nubuvve ve'l-Enbiya*, C. I, s. 52, 438, C. II, 109, *Futuhâtü'l-İlâhiyye*, C.I, s. 61; *Revâiu'l-Beyan*, C. 1, s. 85, 146, C. II, 328, 537; *Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm*, C. II, s. 331.

⁴³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 32, 33, 69; C. II., 238, 454; C. III, 59.

⁴⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 32; C. II, 58; III. 43.

⁴⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 95; C. II, 332.

⁴⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 33; C. II, s. 45; C. III, s. 26.

⁴⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 34; C. II, s. 42; C. III, s. 28, 57, 172, 603

⁴⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 40, 49; C. II, s. 129.

⁴⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 44, 55; C. II, s. 39, 231; C. III, 70.

⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 46; C. II, s. 47, 207, 280; C. III, s. 11, 272.

⁵¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 47, 49; C. II, s. 74; C. III, s. 9, 44, 381.

⁵² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 83, 265, 342; C. II, s. 75, 262, 448; C. III, s. 251.

⁵³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 177, 348; C. II, s. 56; C. III, s. 16, 62, 312.

⁵⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 208; C. I, s. 315.

21. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslîm, (ö. 276/889), *Garibu'l-Kur'ân*⁵⁵

22. Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed, (ö. 741/1341), *Lübâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*⁵⁶

23. Âlûsî, Şihâbuddîn Seyyid Mahmud, (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm*⁵⁷

24. Kadı 'İyâz, *Kitabü's-Şifa*⁵⁸

25. Râğıb el-İsfâhânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*⁵⁹

26. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nuzûl*⁶⁰

1.2.1.1.2. Hadis Kaynakları

Muhammed Ali es-Sâbuni'nin tefsirinde zaman zaman muteber hadis kitaplarından nakiller yapmaktadır. Sâbuni, naklen aldığı hadisleri her cildin sonunda "Fihrisü'l-Ehâdisi's-Şerîf" başlığı altında zikretmektedir. Bu hadis kaynaklarını burada aktarmaya çalışacağız.

1. Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ed-Dabbî en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*⁶¹

2. Tirmîzi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*⁶²

3. İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*⁶³

4. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*⁶⁴

5. İbn Murdeveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Musa İsbahânî, *el-Mustahrec*⁶⁵

6. el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsned*⁶⁶

⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 299, 388; C. II, s. 46.

⁵⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 436; C. II, s. 267; C. III, s. 251.

⁵⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 439; C. II, s. 34; C. III, s. 247.

⁵⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 66.

⁵⁹ Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 31, 121, 136; C. II, s. 346; C. III, s. 231.

⁶⁰ Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 128.

⁶¹ Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 529.

⁶² Sâbûni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 81; C. II, s. 111, 306; C. III, s. 36, 259.

⁶³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 107, 234, 509. C. II, s. 241.

⁶⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 109, 148; C. II, 97, 325; C. III, 18, 87.

⁶⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 116, 255.

⁶⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 160; C. III, s. 6.

7. et-Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l-Kebîr⁶⁷
8. Muslîm, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîh-i Muslîm⁶⁸
9. Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, Sünen⁶⁹
10. Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünen⁷⁰
11. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, Sünen⁷¹
12. Beyhâki, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, es-Sünenü'l-Kübrâ⁷²
13. İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman, el-Müsned⁷³
14. Malik b. Enes, el-Muvatta⁷⁴

1.2.1.1.1.3. Lügât Kaynakları

Sâbuni tefsirinin en önemli hususiyetlerinden birisi de, Kur'ân âyetlerinde geçen bazı kelime ve ıstılahlar hakkında lügâvî izahlarda bulunmasıdır. Biz bu kısımda, müfessirin tefsirinde lügat açıklamaları konusunda hangi eserlerden nakiller yaptığına dair bilgi vermeğe çalışacağız.

1. Firûzâbâdî, Asım Mecduddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakup, el-Kamusu'l-Muhî⁷⁵
2. İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed, Lisânu'l-'Arab⁷⁶
3. Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sihâh fi'l-Luğa ve'l-'Ulûm,⁷⁷
4. İbrahim Mustafâ, Ahmed Hasen ez-Zeyyat, el-Mu'cemu'l-Vasît⁷⁸
5. Zeccâc, İbrahim b. Muhammed Sıhrî, Meâni'l-Kur'an⁷⁹

⁶⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 160, 194.

⁶⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 180; C. II, s. 201; C. III, s. 262.

⁶⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 214, 297; C. II, s. 306.

⁷⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 262; C. II, s. 273.

⁷¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 271, 298; C. II, s. 567; C. III, s. 334.

⁷² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 298. C. III, s. 334.

⁷³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 446; C. II, s. 76; C. III, s. 19, 48, 264.

⁷⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 509.

⁷⁵ Firuzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhî*, Beyrut: Mektebetü Tahkikü't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle, 1987, Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 34; C. II, s. 346, 564; C. III, 6.13.42. C. III, 159.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 136.

⁷⁷ Cevherî, İsmâil b. Hammad, *es-Sihâh fi'l-Luğa ve'l-'Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1979; Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 34, 82, 140; C. II, s. 223. 510. C. III, s. 42, 159.

⁷⁸ İbrahim Mustafâ, Ahmed Hasen ez-Zeyyât, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Tahran: el-Mektebetü'l-İlmiyye, Sâbuni, *Safvetüt'-Tefâsir*, C. II, s. 519.

6. Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed, Tehzibu'l-Luġâ⁸⁰

1.2.1.2. Diğer Te'lif Eserleri

a) Ravâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân⁸¹

Müfessîr Sâbuni'nin fikhî tefsir alanında yazmış olduğu bir eserdir. Türkçeye “Beyân Şaheserleri-Kur'ân'da Bazı Ahkâm Âyetlerinin Tefsiri” şeklinde tercüme edilen iki ciltlik bir eserdir.⁸²

Müfessir Mekke'de bulunduğu sırada, İslâm Hukuk Fakültesinde vermiş olduğu derslerden derlenip kitap haline getirilmiştir. Bu tefsir, dirâyet tefsirler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu tefsirde konular, sûre tertibi sırasına göre yazılmıştır. Bu tefsirin en dikkat çeken yönü, kendine mahsus bir metotla yazılması ve klâsik fikhî tefsirlerin bir hülasası niteliğinde olmasıdır.⁸³ Bu tefsirde müfessir, zaman zaman kendi tercihlerini de beyan etmiştir. Eserde tefsir, fıkıh, kelâm, İslâm tarihi vb. ilim dallarından nakiller yapmaktadır. Bu değerli tefsir, Mazhar Taşkesenlioġlu tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'in Ahkâm Tefsiri adıyla Türkçeye çevrilmiş ve iki cilt halinde yayımlanmıştır. Ayrıca bu tefsir ile ilgili olarak Musa Hop tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁴

b) Kabesün min Nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm⁸⁵

Sâbuni tarafından son yıllarda kaleme alınmış, gâyet önemli bir eserdir. Türkçeye “Kur'ân-ı Kerîm'in Nûrundan Bir Meş'ale” şeklinde tercüme edilebilir. Bu tefsir çalışması, sekiz ciltten oluşmaktadır. Tefsirin üzerinde “Dirâsâtün Kur'âniyyetun” ibâresinin yer alması, bu eserin Kur'ân eksenli olduğunu göstermektedir. Bu tefsir Kur'ân sûrelerinin ışığı altında, Kur'ân inceleme ve araştırmalarını ihtiva etmektedir. Bu tefsirde ayrıca, Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in hikmet parıltıları ve belâgat sırları ortaya konulmaktadır. Müfessir bu

⁷⁹ Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut: Alemü'l-Kutub, 1988; Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I. s. 58.

⁸⁰ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luġâ*, Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1964; Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I. s. 34, 148, 400.

⁸¹ Sâbuni, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

⁸² Musa Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), s. 41.

⁸³ Özdemir, “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği”, s. 14-17.

⁸⁴ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân”, s. 41.

⁸⁵ Sâbuni, Muhammed Ali, *Kabesün min Nuri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mekke: Dâru's-Selâm, 1997.

tefsirde, sûrelerdeki yer alan âyetleri konulara göre ele alması bakımından özel öneme sahiptir. Sâbuni bu eserde âyetlerin nüzul sebeplerine değinmiş, daha sonra da âyetlerin tefsirini ayrıntılı olarak yapmıştır.⁸⁶

c) **-et-Tibyân fî ‘Ulûmil’-Kur’ân**⁸⁷

Sâbuni bu eseri, Kur’an ilimleri sahasında kaleme almıştır. Türkçeye “Kur’ân İlimleri Sahasında Açıklama” şeklinde tercüme edilebilir. Müfessir, bu tefsirde tefsir metodolojisinin genel meselelerinden bahsetmektedir. Müfessir bu eseri, Mekke’deki Şeriât Üniversitesi’nde öğrencilere vermiş olduğu derslerden derleyerek kitap haline getirmiştir. Bu eser, Kur’ân ilimleri, Esbâb-ı Nüzul, Rivâyet ve Dirâyet tefsiri vb. konuları ihtiva etmektedir.⁸⁸

Bu eser bir cilttir ve 240 sayfeden oluşmaktadır. Üslup açısından son derece açık, sâde ve anlaşılır bir niteliktedir ve Zeynelabidin Tathoğlu tarafından “Kur’ân İlimleri” adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁸⁹

d) **et-Tefsîrû’l-Vâdihu’l-Müeyesser**⁹⁰

Sâbuni bu eseri daha çok genç ve avam insanlara hitap edecek şekilde kaleme almıştır. Bu eser; “Kolaylaştırılmış Açık-Sade Tefsir” olarak Türkçeye çevrilebilir. Bu eser, seçilerek basit bir hale getirilmiştir. Bu tefsir, icmâli tefsirler grubuna dahildir ve bu tefsirde, âyetlerden herkesin alması gereken hidâyet dersleri ve irşâd öğütleri üzerinde durulmuştur. Detaylara fazla girilmeyen bu eser tek cilttir.⁹¹

e) **İcâzü’l-Beyân fî Suveri’l-Kur’ân**⁹²

Müfessir Sâbuni’nin ‘Ulûmü’l-Kur’ân alanında yazmış olduğu değerli bir eserdir ve “Kur’ân Sûrelerindeki Beyânın İcâzı” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Bu eserde, âyetlerin icâz, belâgat ve fesâhat yönleri misâllerle ele alınmaktadır. Bu eserde müfessir, Kur’ân sûrelerinin tek tek tanıtımını yaptıktan sonra, nerede nâzil

⁸⁶ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbûni ve Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm mine’l-Kur’ân”, s. 42-45.

⁸⁷ Sâbuni, *et-Tibyân fî ‘Ulumi’l-Kur’an*, Beyrut: Âlemü’l-Kutub Yay., 1985.

⁸⁸ Özdemir, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsirciliği,” s. 12.

⁸⁹ Özdemir, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsirciliği,” s. 14.

⁹⁰ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 47.

⁹¹ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 47.

⁹² Sâbuni, *İcâzü’l-Beyân fî Suveri’l-Kur’ân*, Şam: y.y., 1979.

oduklarını belirtmekte, buna ilâveten sûrelerin ihtiva ettiği konuları ve hedefleri îzâh etmektedir.⁹³

Müfessir bu eseri, Melik Abdülazîz Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevi sırasında yazmıştır. Dili akıcı, sâde ve etkileyicidir. 323 sahifeden oluşan⁹⁴ eserin 'Ulûmu'l-Kur'ân" alanında çalışmak isteyenler için iyi bir araştırma konusudur.

f) Hareketü'l-'Arz ve Deverânuhu Hakikatun İlmiyyetün Esbeteha'l-Kur'ân⁹⁵

Müfessir Sâbuni'nin bu kıymetli eseri şöyle tercüme edilebilir: "Dünyanın Hareket ve Dönüşü, Kur'ân'ın İspât Ettiği İlmi Bir Hakikattir." Bu eserin yazılış amacı, yeryüzünün kendi eksenietrafında dönmediğini ve güneşin yörüngesinde hareket etmediğini iddia eden insanlara verilen cevaptır. Yazar bu eserinde, Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in asla müspet ilimlerle tenâkuz teşkil etmediğine de vurgu yapmaktadır. Bu değerli eser, 96 sahifeden oluşmaktadır.⁹⁶

g) Keşfü'l-İftirâat fî Risâleti't-Tenbihât havle Kitâbi Safveti't-Tefâsîr⁹⁷

Müfessir Sâbuni bu eserini, üzerinde çalıştığımız "Safvetü't-Tefâsîr" adlı tefsirine yazılan reddiyelere cevap olarak yazmıştır. Bu reddiye Muhammed b. Zeyno ve Salih b. Fûzan b. Abdullah Fûzân tarafından yazılan "Tenbihâtün Hâmmetün 'alâ Kitâbi Safveti't-Tefâsîr lî Şeyh Muhammed Ali Sâbuni" adında kaleme alınmış ve müfessir de bu esere karşı cevap vermiştir. Bu eserde, Safvetü't-Tefâsîr'de bir takım bilgi yanlışlarının bulunduğu iddia edilmekte ve tam onsekiz maddede tefsir tenkid edilmektedir. Müfessir kendi eserine karşı yapılan acımasız iftiralara 160 sayfalık bu eserle cevap vermiş ve adını Keşfü'l-İftirâat koymuştur.⁹⁸

h) et-Tabsîr bimâ fî Kitâbi't-Te'âlüm min Tezvîr li'd-Doktor Bekr Ebû Zeyd⁹⁹

⁹³ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 47.

⁹⁴ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 47.

⁹⁵ Sâbuni, *Hareketü'l-'Arz ve Deverânuhu Hakikatün İlmiyyetün Esbeteha'l-Kur'ân*, Şam:Dâru'l-Kalem, 1991.

⁹⁶ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 47.

⁹⁷ Sâbuni, *Keşfü'l-İftirâat fî Risâleti't-Tenbihât havle Kitâbi Safveti't Tefâsîr*, Amman: Dâru'l-Ammer, 1989.

⁹⁸ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 48.

⁹⁹ Sâbuni, *et-Tabsîr bimâ fî Kitâbi't-Te'âlümü mine't-Tezvîr li'd-Doktor Bekr Ebû Zeyd*, Mekke: Dâru's-Şühedâ, 1993.

Cidde İslam Fıkıh Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd'in, Sâbuni ile ilgili ağır tenkidler ihtiva eden "et-Te'âlüm" adlı kitabına yazmış olduğu reddiyeyi ihtiva etmektedir. Sâbuni, bu eserinde Ebû Zeyd'in görüşlerinin bir kısmını alarak tenkid süzgecinden geçirerek eleştirel bir kritiğe tabi tutmuştur. Bu eserde aklî, mantıkî değerlendirmeler yapılmış, asla şahısların özel hallerine dokunmadan sadece bilgi ve düşüncelere karşı gerekli cevaplar verilmiştir. Eser yüz sahifeden oluşmaktadır.¹⁰⁰

1.2.1.3. Tahkîk ve İhtisâr Eserleri

Muhammed Ali es-Sâbuni, tefsire dair telif eserlerinin yanında bazı tefsir kitaplarının tahkîk ve ihtisârını da yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Muhtasâr-u Tefsir-i İbn Kesîr¹⁰¹

Meşhur Müfessir İbn Kesir (ö. 774/1373)'in Tefsirü'l-Kur'âni'l-'Azîm adlı tefsirinin hem tahkikini, hem de ihtisârını yapmak suretiyle 3 cilt halinde olarak hazırladığı bir eserdir. En tanınmış olan bu değerli eser geniş bir mazhariyete nâil olmuştur. Sâbuni bu çalışmasında İbn Kesir tefsirinde bulunan hadis metinlerinin senedlerini atmış ve kendisine göre teferruat sayılabilecek görüş ve açıklamaları almamıştır. Yazarın böyle bir çalışma yapması, okuyucuya bilgileri özet halinde sunma anlayışından kaynaklanmış olabilir. Sâbuni bu çalışmasında, diğer eserlerinde olduğu gibi, sade bir dil kullanmıştır. Konu bütünlüğünü bozmadan, insicamlı bir üslupla konuyu işlemiştir. Müfessir bu eserinde zaman zaman kendi görüşlerine yer vermiş, ayrıca farklı görüşlerle ilgili olarak kendi tercihlerini de ortaya koymuştur.¹⁰²

b) Muhtâsar-u Tefsîr-i Tâberî (Câmiü'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân)¹⁰³

Müfessir Sâbuni, uzun yıllar İslam âleminde araştırmalara konu olan ve hâlen bir başvuru kitabı niteliğini muhafaza eden Taberî (ö. 310/923)'nin "Câmiü'l-Beyân" adlı meşhur tefsirinin ihtisarını yapmıştır. Taberî'nin bu eseri aynı zamanda bir tefsir ansiklopedisi niteliğini taşımaktadır. Sâbuni'nin ihtisâr etmiş olduğu bu eser, İbn

¹⁰⁰ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 49.

¹⁰¹ Sâbuni, *Muhtasâru Tefsîr-i İbn-i Kesîr (Tefsîr'u'l-Kur'ân'il-'Azîm)*, Beyrut: Dârü'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1981.

¹⁰² Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 49.

¹⁰³ Sâbuni, *Muhtasâru Tefsîr-i Taberî (Câmi'u'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân)*, Beyrut: Dâr'u'l-Kur'ani'l-Kerîm, t.y.

Kesîr muhtasarı kadar meşhur olmamıştır. Fakat bu durum onun ihtisar konusundaki noksanlığını ortaya koymaz. Onun muhtasarının sâde bir üslup ve anlaşılır bir dille bu eseri ortaya koyması, bu husustaki becerisini ortaya koymaktadır. Sâbuni'nin Muhtasar-ı Tefsir-i Taberî adını verdiği eserin tahkik çalışmasını Salih Ahmed Rıza yapmıştır. Bu eser, iki cilt halinde “Dâru’s-Sâbuni”de basılmıştır. Fakat ne yazık ki, bu baskıda eserin basım yer ve tarihi belirtilmemiştir. Bu eseri Arapça aslından Mehmet Keskin tercüme etmiş ve iki cilt halinde basılmıştır.¹⁰⁴

c) **Tenvîru’l-Ezhân min Tefsîr-i Rûhi’l-Beyân**¹⁰⁵

Müfessir Sâbuni, İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)’nin Ruhü’l-Beyân isimli meşhur Tasavvufî tefsirini *Tenvirü’l-Ezhân min Tefsiri Ruhi’l-Beyân* adıyla hem ihtisar yapmış, hem de eserin tahkikini yapmıştır. Titiz bir çalışma neticesinde 4 ciltlik bir eser olarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Sâbuni bu eserinde, Ruhü’l-Beyân tefsirinin ihtiva ettiği hakikatleri, ansiklopedik bilgilerden ayırmak suretiyle bir araya getirmiştir. Sâbuni’nin bu kıymetli eseri, “Muhtasar Ruhü’l-Beyân Tefsiri” adı altında Abdullah Öz ve arkadaşları tarafından Türkçe’ye çevrilen bu eser aynı zamanda, tasavvuf ilmine ilgi duyanlar için güzel bir başvuru kitabıdır. Bu çeviri 10 ciltten meydana gelmektedir ve her birisi yaklaşık 550 sahife civarındadır.¹⁰⁶

d) **el-Muktetâf min ‘Uyûni’t-Tefâsîr**¹⁰⁷

1307/1889 yılında Adıyaman’da dünyaya gelen İstanbul Kadılık Medresesi mezunu Mustafa Hayri Hısnî Mansûrî (ö. 1390/1971) Makedonya Fetva Heyetinde yer aldığı sırada *el-Muktetâf min ‘Uyûni’t-Tefâsîr* isimli çok kıymetli bir eser yazmıştır. Fakat ne yazık ki, eserini bastıramadan vefat etmiştir. Müellifin el yazması eserini, daha sonra bastırılması için bir Türk genci tarafından Sâbuni’ye ulaştırmıştır. Müfessir bunun üzerine bu önemli eserin tahkik ve tahrîc çalışmasına hemen başlamış ve bu eserin tab’ını gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur. Bu eser, klâsik tefsirlerden özlü bilgilerin derlenmesinden oluşturulmuş, toplam beş büyük ciltten

¹⁰⁴ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân,” s. 51.

¹⁰⁵ Sâbuni, *Tenvîru’l-Ezhân min Tefsîr-i Rûhi’l-Beyân*, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1988.

¹⁰⁶ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 51.

¹⁰⁷ Sâbuni, *el-Muktetâf min ‘Uyûni’t-Tefâsîr*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1996.

meydana gelmiştir. Ayrıca İbrahim Tanır bu esere bir terceme-i hal yazmış, Müfessir Sâbuni bir önsöz ilave yapmıştır.¹⁰⁸

e) Fethu'r-Rahmân bi Keşf-i mâ Yeltebisü fi'l-Kur'ân¹⁰⁹

Bu eser, Şeyhü'l-İslam Ebû Yahya Zeynuddin Zekeriyya Ensârî (ö. 926/1520) tarafından kaleme alınmış, tahkîkî ise, müfessir Sâbuni tarafından yapılmıştır. Toplam 487 sahifeden oluşmaktadır. Bu eserde, Kur'ân-ı Kerîm'de birbirine karıştırılan konular ele alınmıştır. Ayrıca Sâbuni eserde, Müşkilü'l-Kur'ân ilmi kapsamında olan cümle, kelime ve harfleri, rivâyet ve dirâyet ilmi açısından yoruma tabi tutmakta, kendi tercih ve tespitlerine yer vermektedir. Ayrıca Sâbuni bu kitapta, Kur'ân'ın mucîz ibâreleri ve mucîz beyanlardaki ince sırları ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁰

f) Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm¹¹¹

Muhammed Ali es-Sâbuni, Ebû Ca'fer en-Nahhâs (ö. 338/949) tarafından Kur'an ilimlerine dair hazırlamış olduğu “*Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*” adlı eserin tahkîk çalışmasını yapmıştır. Mekke Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi, bu kitabın tahkîk işini Sâbuni'ye vermiş, o da fıkıh, hadis ve diğer ilimlere dâir muteber kaynaklardan istifâde ederek yaklaşık yedi sene süren bir çalışmayla eserin tahkikini bitirmiştir. Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi bu eseri, 1998 yılında Mekke İslam Kültürünü Diriltme Merkezi ile birlikte kendi adına bastırmıştır. Tamamı 6 cilt ve toplam 3200 sahifeden oluşmuştur. Tamamı 6 cilt ve toplam 3200 sahifeden oluşan bu eserde âyetlerin genel ve özel anlamları üzerinde durulmuş, ayrıca âyetlerin tefsirine ilişkin alimlerin görüşlerine de yer verilmiştir.¹¹²

g) Tefsîru'd-De'âvâti'l-Mübârekât mine'l-Kur'âni'l-'Azîm¹¹³

¹⁰⁸ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, s. 52.

¹⁰⁹ Sâbuni, *Fethu'r-Rahmân bi Keşf-i mâ Yeltebisü fi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru-‘Âlemi'l-Kütüb, 1985.

¹¹⁰ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, s. 52.

¹¹¹ Nahhâs, Ebû Ca'fer, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Muhammed Ali es-Sâbûni (thk.), Mekke: Ümmü'l-Kurrâ Üniversitesi Yay., 1988.

¹¹² Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, s. 52.

¹¹³ Sâbuni, *Tefsîru'd-De'âvâti'l-Mübârekât mine'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1975.

Müfessir Sâbuni, Şeyh Muhammed b. Âlim Aydîni (ö. 1010)'nin *Tefsîrû'd-De'âvâti'l-Mübârekât mine'l-Kur'âni'l-'Azîm* isimli tefsirinin tahkîk ve ta'lik çalışmasını yapmıştır. Aydîni bu eserinde, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin diliyle zikredilen bütün duaları, çok değerli zâtların dilinden dökülen vird ve münacaatları bir araya getirmiştir. Bu eser, müfessir Sâbuni'nin tahkîkini yaptığı eserlerin içinde çok önemli bir değere sahiptir. Bu eser 140 sahifeden ibârettir.¹¹⁴

1.2.1.4. Diğer Eserleri

Esas olarak tefsir ilmi üzerinde çalışmalarını yapan Muhammed Ali es-Sâbuni, Tefsir ve 'Ulumu'l-Kur'ân'ın dışında da eserler vermiştir. Bu eserlerinde en dikkat çeken husus ise, onun bir üniversite hocası olması münasebetiyle, eserlerinde eğitici, didaktik bir yöntem kullanmasıdır.

1.2.1.4.1. Fıkıh İlmine Dâir Eserleri

Muhammed Ali es-Sâbuni tefsir ve tefsir tahkikleri muhtevâlî eserlerine ilâveten Fıkıh ilmine dâir de önemli eserler ortaya koymuş bir ilim adamıdır. Bu eserler şunlardır:

a) el-Fıkhu's-Şer'iyyu'l-Müeyesser fi Dav'il-Kitâbi ve's-Sunne¹¹⁵

Kur'ân ve Sünnet ekseninde hazırlanmış, dil ve üslup bakımından son derece akıcı ve sade bir yöntem takip edilerek hazırlanmış kıymetli bir eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser fikhî konuları ihtivâ etmektedir. Bu konular arasında; Ahkâmü's-Sıyâm, Zekât fi'l-İslâm, Ahkâmü's-Salât ve't-Tahâre, Ahkâmü'l-Hac ve'l-'Umre, Ahkâmü'l-Buyû', Ahkâmü's-Şerîkât, Ahkâmü'l-Kaza, Ahkâmü'z-Zebâih ve'l-Cinâyât vb. fikhî konular sekiz cilt halinde tâb edilmiş ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur.¹¹⁶

b) Şubûhât ve Ebâtîl havle Te'âddudi Zevcâti'r-Rasûl¹¹⁷

Sâbuni'ni bu eseri, Hz. Peygamber'in çok evliliği ile ilgili hükümleri ihtivâ etmektedir. Bu eserin 56 sahifeden meydana gelen Türkçe çevirisi, üç ayrı mütercim tarafından yapılmıştır. Müfessir Sabûni'nin bu eseri, Rahmi Serin tarafından

¹¹⁴ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 52.

¹¹⁵ Sâbuni, *el-Fıkhu's-Şer'iyyu'l-Müeyesser fi Dav'il-Kitâbi ve's-Sunne*, Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1998.

¹¹⁶ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 55.

¹¹⁷ Sâbuni, *Şubuhât ve Ebâtîl Havle Te'âddudi Zevcâti'r-Rasûl*, Mekke: Râbiâtü'l-'Âlem, 1980

“Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi?”, Sercan Fehremiz ise, “Peygamberimizin Evliliği Etrafında Uydurulan Bazı Şüpheler ve Batıllara Cevap” ve Hasan Güç tarafından da Rasulullah’ın Çok Evlenmesi Etrafındaki Şüpheler” başlığı altında tercüme edilmiş ve okuyucuların bilgisine sunulmuştur.¹¹⁸

c) Risâletü’s-Salât¹¹⁹

Bu eser namaz konuları ile ilgili bir risâle şeklindedir. Eser tek bir cilt olup, toplam 40 sahifeden oluşmaktadır.¹²⁰

d) Nikâhü’l-Mut‘a fî’l-İslâm Harâmun¹²¹

Sâbuni’nin mut‘a nikâhı ile ilgili değerlendirmelerinin yer aldığı bu eseri, 1997 yılında Mekke-i Mükerrreme’de basılmıştır. Bu kıymetli eser tek cilt olarak hazırlanmıştır.¹²²

e) el-Hedyün-Nebeviyyu’s-Sahîh fî Salâti’t-Terâvih¹²³

Müfessir Sâbuni’nin fıkıh ilmine dair olan bu eseri, terâvih namazı ile ilgili bilgi vermektedir. Mekke’de “Dâru’s-Sâbuni” kitabevinde basılmıştır. Türkiye’de, Harun Ünal tarafından “Terâvih Namazında Peygamber Ölçüsü” adıyla tercüme edilmiş ve 1989 yılında İstanbul’da basılmıştır.¹²⁴

f) Mevkîfü’s-Şerîati’l-Ğarra min Nikâhi’l-Mut‘a¹²⁵

Sâbuni’nin bu eseri, muta nikâhı ile ilgili değerlendirmeler ihtivâ etmektedir. Mekke’de 1998 yılında basılmıştır. Eser tek cilt halinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.¹²⁶

g) el-Mevâris fî’s-Şerîati’l-İslâmiyye fî Dav‘i-Kitâbi ve’s-Sunne¹²⁷

Fikhî konulara dair bu eser, kitap ve sünnet ışığında nesillere aktarılan bilgileri içermektedir. Bu değerli eser 1986 yılında Beyrut’ta basılmıştır.¹²⁸

¹¹⁸ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 56.

¹¹⁹ Sâbuni, *Risâletü’s-Salât*, Halep: y.y. , 1965.

¹²⁰ Özdemir, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tesirciliği”, s. 24.

¹²¹ Sâbuni, *Nikâhü’l-Mut‘a fî’l-İslâm Harâmun*, Mekke: Dâru’s-Sâbûni, 1997.

¹²² Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 55.

¹²³ Sâbuni, *el-Hedyün-Nebeviyyu’s-Sahîh fî Salâti’t-Terâvih*, Mekke: Dâru’s-Sâbûni, 1997.

¹²⁴ Demir, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsir Metodu”, s. 25.

¹²⁵ Sâbuni, *Mevkîfü’s-Şerîati’l-Ğarra min Nikâhi’l-Mut‘a*, Mekke: Dâru’s-Selâm, 1998.

¹²⁶ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu’l-Beyân”, s. 56.

¹²⁷ Sâbuni, *el-Mevâris fî’s-Şerîati’l-İslâmiyye fî Dav‘i-Kitabi ve’s-Sunne*, Beyrut: Dâru’l-Kalem, H. 1390/1986.

ğ) es-Sünne ve Mekânetühü fi't-Teşri'l-İslâmi¹²⁹

Muhammed Ali es-Sâbuni'nin bu eseri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinin İslam dinindeki teşri' konusunu işlemektedir. Mekke'de 1999 yılında tek cilt halinde basılmıştır.¹³⁰

h) Sayhatü'n Nezîr Ehtaru'l-Cerâimi'd-Diniyye ve'l-İctimâiyye (Cerimetü'r-Ribâ)¹³¹

İctimâi meseleleri ele alan bir eserdir. Bu eserin, Beyrut'ta 1998 yılında basılmış olup, 104 sahifeden oluşmaktadır.¹³²

i)ez-Zevâcü'l-İslâmiyyü'l-Mübekker Saâdetün ve Hisânetün¹³³

Bu eserde müfessir Sâbuni, İslamda evlilik konusunu işlemektedir. Eser 1993 yılında Mekke-i Mükerrime'de basılmıştır. Bu eser Nihat Yatkın tarafından "İslam'da Evlilik ve Aile Mutluluğu" ismiyle Türkçeye kazandırılmış ve 252 sahife halinde basımı gerçekleştirilmiştir.¹³⁴

1.2.1.4.2. Hadis İlmine Dâir Eserleri

Muhammed Ali es-Sâbuni, Hz. Peygamber'in hadisleri üzerine de eserler de yazmıştır. Bu çerçevede Sâbuni'nin iki eserinden kısaca bahsedeceğiz:

a) es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü'l-Mutahhara¹³⁵

Müfessir Sâbuni'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine dair bilgilerin yer aldığı bu çalışması, Mekke'de basılmıştır (H. 1417/1997). Toplam 200 sahifeden oluşmaktadır.¹³⁶

b) mîn Künûzi's-Sünne Dirâsetün Edebiyyetün ve Luğâviyyetü mine'l Hadisi'ş-Şerîf¹³⁷

¹²⁸ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 55.

¹²⁹ Sâbuni, *es-Sünnetü ve Mekânetühü fi't-Teşri'l-İslâmi*, Dâru's-Sâbûni, Mekke: 1999.

¹³⁰ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 56.

¹³¹ Sâbuni, *Sayhatü'n-Nezîr Ehtaru'l-Cerâimi'd-Diniyye ve'l-İctimâiyye(Cerimetü'r-Ribâ)*, Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1998.

¹³² Özdemir, "Muhammed Ali es-Sâbûni ve Tefsirciliği", s. 24.

¹³³ Sâbuni, *ez-Zevâcü'l-İslâmiyyü'l-Mübekker Saâdetün ve Hisânetün*, Mekke: Dâru'ş-Şühedâ, 1993

¹³⁴ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 56.

¹³⁵ Sâbuni, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyeti'l-Mutahhara*, Mekke: Mektebetü Da'veti'l-Hakk, 1417/1997.

¹³⁶ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 56.

¹³⁷ Sâbuni, *mîn Künûzi's-Sünne Dirâsetün Edebiyyetün ve Luğâviyyetün mine'l-Hadisi'ş-Şerîf*, İstanbul: Dersaadet, 1970.

Bu eser, üniversite öğrencileri için hazırlanmış olup, hadis ilmine dâir bir takım faydalı inceleme ve araştırmalar yer almaktadır. Bu eserde hadislerdeki lugâvî yönler üzerinde durulmakta ve bu çerçevede edebi bir eser niteliğine bürünen eser, İstanbul'da “Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis” ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserde basım tarihi bulunmamaktadır. Bu eserin bir başka çevirisi de, “Sünnet Hazinelerinden” adıyla 1992 yılında Ankara'da 123 sahife halinde yapılmıştır. Fakat her iki tercümenin de mütercimlerinin isimleri zikredilmemiştir.¹³⁸

1.2.1.4.3. Kelâm İlmine Dâir Eserleri

Müfessir Sâbuni'nin, çok geniş ilmi birikimlerinden birisi de hiç kuşkusuz Kelâm ilmine dâir yazdığı faydalı eserlerdir. Bu eserler şunlardır:

a) ‘Akîdetü Ehli’s-Sünne fî Mizâni’ş-Şerr¹³⁹

Sâbuni'nin Kelâm ilmi ve buna bağlı olarak Ehl-i Sünnet'in şer kavramı hakkındaki değerlendirmelerini ihtivâ eden bu eser, 1998 yılında Mekke'de basılmıştır.¹⁴⁰

b) en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ¹⁴¹

Bu eser, Peygamberlik kavramı üzerinde durmaktadır. 1985 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Eser, Suat Cebeci ve Bilal Delice tarafından “Kur’ân Işığında Peygamberlik ve Peygamberler” ismiyle tercüme edilmiş ve 1984 yılında Kültür Basım Yayın Birliği tarafından İstanbul'da basılmıştır. Sâbuni'nin bu eserinin çevirisi 400 sahifeden meydana gelmektedir.¹⁴²

c) el-Mehdî ve Eşrâtu’s-Sa‘a¹⁴³

Müfessir Sabûni'nin Kelâm ilmi ile ilgili bir eseri de Mehdi ve Kıyâmet alâmetlerini ihtivâ eden *el-Mehdi ve Eşrâtu’s-Sa‘a* adlı eseridir. Eser 1981 yılında tek cilt halinde Dımaşk'da basılmıştır. Eser 50 sahifeden müteşekkildir.¹⁴⁴

¹³⁸ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân,” s. 57.

¹³⁹ Sâbuni, ‘Akîdetü Ehli’s-Sünne fî Mizâni’ş-Şerr, Mekke: Dâru’s-Sâbûni, 1998.

¹⁴⁰ Özdemir, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Tefsirciliği”, s. 24.

¹⁴¹ Sâbuni, *en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ*, Beyrut: Dâru'l-‘Alemlî'l-Kutûb, 1985.

¹⁴² Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, s. 57.

¹⁴³ Sâbuni, *el-Mehdî ve Eşrâtu’s-Sa‘a*, Dımaşk: Mektebetü'l-Ğazâli, 1981.

¹⁴⁴ Hop, “Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân”, s. 57.

1.2.1.4.4. Tasavvuf İlimine Dâir Eserleri

İslami ilimlerin bir çok alanına dâir çalışmaları bulunan Sâbuni, tasavvuf ilmi ile alâkalı da eser vermiştir. Sâbuni bu alanda sadece tek eser kaleme almıştır. Eserle ilgili özet bilgi aşağıda verilmiştir.

el-Munteka'l-Muhtâr min Kitâbi'l-Ezkâr¹⁴⁵

Sâbuni'nin tasavvufa dair eseri, el-Munteka'l-Muhtâr mîn Kitâbi'l-Ezkâr adındadır. Bu eserde vird ve zikir ile ilgili bilgiler verilmektedir. Eser, 1997 yılında Mekke'de tek cilt halinde basılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Sâbuni, *el-Munteka'l-Muhtâr mîn Kitâbi'l-Ezkâr*, Mekke: Dâru's-Sâbûni, 1997.

¹⁴⁶ Hop, "Muhammed Ali es-Sâbuni ve Ravâiu'l-Beyân", s. 57.

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1.Belâgat İlminin Tanımı

Bir sözün fasîh olmakla birlikte, sözün sarfedildiği hâl ve makama uygun olması anlamına gelen belâgat, Sâbuni tefsirinde her sûrede ayrı bir bölüm halinde ele alınmış, bu durum tefsirin tamamında açık bir şekilde görülmektedir. Biz bu kısımda, belâgat ilminin lügat ve ıstilahî anlamları üzerinde duracağız.

2.1.1.Belâgatın Lügat Anlamı

Bu bölümde, “Belâgat” kavramının lügat ve ıstilahî anlamları üzerinde durulacaktır. Belâgat lafız olarak sözlükte “ulaşmak, ulaştırmak, yeterlilik, ergenliğe girmek, gayret göstermek, sona ermek, sözün fasîh ve açık net olması” anlamına gelmektedir.¹⁴⁷

2.1.2.Belâgatın İstilah Anlamı

Belâgat bir ilim dalı olarak, düzgün ve yerinde söz söyleme kaîdelerini inceleyen; beyân, meânî ve bedî‘ olarak üç bölüme ayrılan bir ilim dalıdır.¹⁴⁸ Bir başka ifadeyle, bir düşüncenin gerek sözlü, gerekse yazılı olsun, yerinde ve zamanında anlamı en açık bir şekilde ifade edilmesi demektir. Batı dillerinde belâgat kelimesinin karşılığı olarak, rhetorique (retorik) kelimesi kullanılmaktadır.

¹⁴⁷ Kılıç, Hulusi, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1988, s. 380; Ahmed el-Haşimi, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, İstanbul: Kahraman Yay., 1984, ss. 244-246; Mecduddin Muhammed b.Yakûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut: Mektebetü Tahkiki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle (neşr.), 1987, s. 226.

¹⁴⁸ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâziha*, Mısır: y.y., 1919, s. 12.

Klâsik belâgat kitaplarında ise, belâgatın “fasîh bir sözün muktezâ-yı hâle mutâbık olarak ortaya konulması” şeklinde tanımlandığını görmekteyiz.¹⁴⁹

Belâgat bir meleke olarak insanın var olmasıyla kendisini ortaya koyan bir özelliktir. Kur’ân-ı Kerîm, “*Rahmân Kur’ân’ı öğretti, insanı yarattı, ona beyânı öğretti*”¹⁵⁰ buyurarak, insanda doğuştan var olan bu melekeye dikkatlerimizi çekmektedir.

Belâgat, bazen kelâm/cümlede bazen de mütekellim/konuşanda gerçekleşmektedir. Kelâmın belâgatinde, sözün fasîh ve hâle uygun olması; mütekellimin belâgatinde ise, bir kişinin amacını belîğ sözlerle muhatabına aktarması şeklinde gerçekleşmektedir.

2.2.Belâgat İlminin Bölümleri

Belâgat ilmi konusunda otorite bir ilim adamı olan Sekkâkî (ö. 626/1299) bu ilmi beyân, meânî ve bedî‘ olmak üzere üç bölüme ayırmıştır.¹⁵¹ Biz, bu ilim dallarının lügat ve ıstilahî anlamları ile birlikte belâgat ilminin bölümleri üzerinde duracağız.

2.2.1.Beyân İlmi

Beyân, belâgat ilminin teşbih, kinâye, mecâz ve istiâre gibi bölümlerini ihtivâ etmektedir. Sâbûnî tefsirinde beyân ilmine dâir bir çok örnekler verilmiştir. Bu kısımda beyân ilminin lügat ve ıstilahî anlamları üzerinde durmaya, daha sonra da tefsirdeki beyân ilmine dâir örnekleri vermeye gayret edeceğiz.

2.2.1.1.Beyân Kelimesinin Lügât Anlamı

Beyân sözlükte, “açık seçik olmak, keşif ve izah etmek, ortaya çıkmak, anlaşılır hale getirmek”¹⁵² vb. anlamlarına gelmektedir.

¹⁴⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, s. 25; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı ‘Osmaniye*, İstanbul: Akçağ Yay., H 1310. s. 12; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, 6. Baskı, İstanbul: MÜİF Yay., 2011. s. 27; Kılıç, “Belâgat”, s. 380.

¹⁵⁰ er-Rahmân, 55/1-4.

¹⁵¹ Sekkâkî, İbn Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-‘Ulûm*, Beyrut:el-Mektebetü'l-‘İlmiyye, ty., ss.156-170.

¹⁵² Kazvînî, el-Hatib Ebû Abdullah Muhammed b.Sadullah b. Saduddîn, *el-Îzâh fî‘Ulumi'l-Belâğa*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-‘Ulûm, 1997. s. 16; Nasrullah Hacımüftüoğlu “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: VI, 1992, s. 22; es-Sa’îdi, Abdülmüteâl, *Buğyetü'l-Îzâh fî Telhîsi'l-Miftâh fî ‘Ulûmi'l-Belâğa*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005, C. I. s. 212; İbnü'l-Manzûr, Ebu'l Fazl, Cemâlu'd-dîn Muhammed el-İfrîkî, *Lisanü'l-Arab*, C. XXX, s. 67; bkz.,Şadi

2.2.1.2. Beyân Kelimesinin İstılâh Anlamı

Beyân ilminin ıstılahî anlamı ise, maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme üsûllerini inceleyen bir ilimdir.¹⁵³ Beyân ilmi, yer ve zamana göre sözün en etkili bir şekilde kullanılmasını sağlar. Bunu yaparken de sözün manaya delâletinin açık olması son derece önemlidir.¹⁵⁴

2.2.1.3. Beyân İlminin Kısımları

Beyân ilmi Teşbih, Hakikat-Mecâz, İstiâre ve Kinâye olmak üzere dört edebî sanatı ihtiva etmektedir.

Sâbuni tefsirinin beyân ilmi bakımından özellikleri konusu işlenirken bu kavramların üzerinde durulacağından, burada sadece isimleri ile iktifâ ediyoruz.

2.2.2. Meânî İlmi

Çalışmanın bu kısmında, meânî ilminin lügat ve ıstılahî anlamları ve bu ilmin kısımları üzerinde duracağız.

2.2.2.1. Meâni Kelimesinin Lügât Anlamı

Meânî kelimesi “مَعْنَى” kelimesinin çoğuludur. Ma‘na kelime olarak, “kastedilen şey (maksûd)” anlamına gelmektedir.¹⁵⁵

2.2.2.2. Meâni Kelimesinin İstılâh Anlamı

İstılahî olarak ma‘na, “bir lafzın insan zihninde bıraktığı tasavvur ve intıba”¹⁵⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Bir belâgat terimi olarak meânî, “Lafzın muktezâ-yı hâle mutâbakatını ifâde eden ahvâle dâir usûl ve kaîdeleri açıklayan ilim”¹⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

Eren, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 15; Âl-i İmrân, 3/138; er-Rahmân, 55/1-13.

¹⁵³ Hacımüftüoğlu, “Beyân”, s. 22.

¹⁵⁴ Bulut, Ali, *Belâgat, Me‘ânî-Beyân-Bedî*, İstanbul: İFAV., Yay., 2013, s. 171.

¹⁵⁵ İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XV, s. 106; ez-Zemâhşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut: Dâru's-Sadr (neşr.), 1366/1965, s. 438; Bilgegil, M. Kaya; *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1980, s. 44; Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 49; İsmail Durmuş, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., XXVIII, 2003, ss. 204-206.

¹⁵⁶ Tehânevi, Muhammed b. Ali b. Ali, *Keşşâfü İstılâhati'l-Funûn*, Ahmed Hasan Besec (thk.), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye (neşr.), 1999, C. II, ss. 1084-1085.

¹⁵⁷ et-Taftazânî, Sa‘düddîn, *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1309/1891, ss. 31-32.

Meânî ilmi sayesinde bizler bir sözün ne zaman vecîz, ne zaman tafsilatlı söyleneceği, yine bir cümlelerin ne zaman haber değeri taşıdığı, ne zaman inşâ anlamında olduğu, cümlelerin unsurlarından takdîm ve te'hirin ne için kullanıldığı husularını öğrenilmiş olmaktadır.¹⁵⁸

Muallim Nâci, “nasıl ki bir ordu komutanı, askerlerine hitap ederken etkili ve yerinde bir konuşma üslûbu tercih etmek durumundaysa -ordu ortamı durumu gereği nazikçe konuşulacak bir yer değildir- yine âşık olan kişi âşık olduğu kişinin gönlünü kendisine çekmek için daha çok nâzik cümleler kurmayı tercih edeceğini, çünkü sevgilinin kulağının kabaca söylenecek cümlelere kapalı olduğunu” beyân ederek,¹⁵⁹ meânî ilminin insan iletişimindeki önemini güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Meânî ilminin lügat ve ıstılahı anlamı konusundaki açıklamalardan sonra, bu ilmin haber ve inşâ cümleleri (emir, nehiy, istifhâm, temenni, nidâ), zikir ve hazif, takdim-te'hîr, kasr, vasl-fasl, îcâz-itnâb-musâvât bölümlerine ayrıldığını belirtelim. Haber cümlesi sözü söyleyene; "o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır" şeklinde bir değerlendirme yapabileceğimiz sözlere denilmektedir. Haberin doğru olmasından maksat, onun gerçeğe mutâbık olmasıdır. Yalan olmasından maksat ise, onun gerçeğe uygun olmaması durumudur.¹⁶⁰

Buna karşılık, sözü söyleyene; “o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır” diyemeyeceğimiz cümle türlerine de inşâ cümlesi adı verilmektedir.¹⁶¹ Ayrıca meâni ilmini öğrenmek suretiyle, Kur'ân'ın i'câz yönlerini öğrenmek amacı olduğunu ve bunun da lafızların incelik ve güzelliklerini tespit etmek ve kelimelerdeki anlam genişliği vb. hususları kavramayı kolaylaştıracağını¹⁶² da belirtelim.

2.2.2.3. Meâni İlminin Kısımları

Meâni ilmi, haber ve inşâ(emir, nehiy, istifhâm, temenni, nidâ) cümleleri ile kasr, vasl-fasl, îcâz,itnâb,müsâvât,takdim-te'hîr, zikir ve hazf bölümlerine ayrılmaktadır.

¹⁵⁸ el-Merâğî, Ahmed Mustafa, 'Ulümü'l-Belâğâ, 10 cilt, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty., s. 42; Bekrî Emîn, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî Sevbiha'l-Cedîd*, Beyrut: 'İlmü'l-Beyân, 2004, C. I, s-51-54.

¹⁵⁹ Muallim Nâci, *Islâhat-ı Edebiyye*, M. Yekta Saraç (thk.), İstanbul: Risâle Yayınları (neşr.), 1996, s.18.

¹⁶⁰ el-'Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu Durâsi'l-Belâğâ*, Eşref b. Yûsuf (thk.), Kuveyt: y.y., 2005, s. 31.

¹⁶¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, ss. 302-303; Ahmed Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğîyye*, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetü Lübnan en-Nâşirûn (neşr.), 1996, ss. 195-196.

¹⁶² Bulut, *Belâğat, Me'ânî-Beyân-Bedî'*, s. 51.

Meâni ilminin bölümleri ve anlamları üzerinde tezimizin üçüncü bölümünde temâs edeceğimizden sadece bu ilmin bölümlerini zikrettik.

2.2.3.Bedî‘ İlmi

Bu kısımda belâgat ilminin daha çok cümlelerdeki anlam ve lafız güzelliklerine temas eden bedî‘ sanatının lügat ve ıstılahı anlamları ile bu ilmin bölümleri üzerinde duracağız.

2.2.3.1.Bedî‘ Kelimesinin Lügât Anlamı

Bedî‘, “بَدَع” kökünden türeyen bir kelime olup; “örneği olmadan bir şeyi yaratan, îcad eden” anlamına gelmektedir.”¹⁶³ Bu anlamda el-Bedî‘, Yüce Allah’ın güzel isimlerinden biridir.¹⁶⁴ Kur’an’daki, “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır”¹⁶⁵ âyetinde bu anlama işâret vardır.

2.2.3.2. Bedî‘ Kelimesinin İstılah Anlamı

Belâgat kavramı olarak Bedî‘ ise; “kelâmı, lafız ve mâna yönünden güzelleştirme yollarına ait bilgileri ihtiva eden ve bu husustaki kaideleri inceleyen ilim dalı”¹⁶⁶ olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bedî‘ ilmi, “ifadeyi süsleyerek ona estetik bir boyut kazandıran söz sanatı”¹⁶⁷ olarak da tanımlanmaktadır. Yine bu ilim dalının kapsamında olan edebî sanatların hepsine “bedî‘ dendiği gibi, Araplar çeşitli edebî sanatları ihtivâ eden şiirlere “bedîyye”¹⁶⁸ adı verilmektedir.

2.2.3.3.Bedî‘ İlminin Kısımları

Bedî‘ ilmi ile ilgili sanatlar “Muhassinât-ı Lafziyye” ve “Muhassinât-ı Maneviyye” olmak üzere iki ana bölümde ele alınmaktadır. Şimdi bunları kısaca başlıklar halinde görelim:

¹⁶³ İbnü’l-Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, C. VIII, ss. 6-7.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/117; el-En‘âm 6/101. Bu âyetlerde Yüce Allah “Göklerin ve yerin eşsiz kendisi olduğunu beyân etmektedir. Ayrıca “Bedî‘ kelimesinin Kur’an’da bu iki âyette geçtiğini ifade edelim.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/117.

¹⁶⁶ el-Hâşimi, Seyyid Ahmed, *Cevâhirü’l-Belâğa fi’l-Me‘âni ve’l-Beyân ve’l-Bedi’*, Yusuf es-Sameylî (tahk.), Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye (neşr.), 1999, s. 360.

¹⁶⁷ Halil İbrahim Kaçar, “Edebi Yönden Hazîf Uslûbu”, *(Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002)*, s.16.

¹⁶⁸ Bekri Emîn, *el-Belâgatü’l-‘Arâbiyye, ‘İlmü’l-Beyân*, Beyrut:y.y.,2004, C. III, s. 11.

a) Muhassinât-ı Lafziyye (Lafızla İlgili Süsleme Sanatları)¹⁶⁹

Bir kelâmda ortaya çıkan lafızla ilgili olan süsleme sanatlarına denilir. Bunlarla ilgili bilgi ve tefsirdeki örnekler ileride açıklanacaktır. Bedî' ilminin lafızla ilgili süsleme sanatları içerisinde; 1) Cinâs, 2) İktibâs, 3) 'Akd, 4) Tazmîn, 5) Secî', 6) Reddû'l-'Acz 'ale's-Sadr yer almaktadır. Bu bölümlerle ilgili açıklamaları tezimizin sonraki bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

b) Muhassinât-ı Maneviyye (Mana ile ilgili Süsleme Sanatları)¹⁷⁰

Bir kelâmda var olan, manevî güzelleştirici sanatlara denilmektedir. Bu sanatların neler oldukları aşağıda maddeler halinde verilmiş olup, bu sanatların lügat ve istilâhî anlamları ile tefsirdeki örnekler ileride açıklanacaktır.

Muhassinât-ı Maneviyye sanatları içerisinde ise; 1) Tıbâk (Tezât), 2) Mukâbele, 3) Taksîm, 4) Te'kidü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm, 5) Te'kidü'z-Zemm bimâ Yüşbihü'l-Medh, 6) Leffü'n-Neşr (sıralı Tenâsüb), 7) Uslûbü'l-Hakîm (Hikmetli Anlatım), 8) İltifât, 9) Müşâkele, 10) Mübâlağa, 11) Mürâ'âtü'n-Nazîr, 12) İstihdâm, 13) Cem', 14) Tefrîk, 15) Hüsnu't-Ta'lîl, 16) Hüsnu'l-İbtidâ, 17) Hüsnu'l-İntihâ yer almaktadır. Bu sanatlara daîr bilgileri tezimizin sonraki bölümünde tafsilatlı olarak inceleyeceğiz.

Bedî' sanatı ile ilgili bilgilere son vermeden, bu ilmin temelini el-Câhiz (ö. 255/869)'in attığını, ondan sonra ise, bu konuda ilk olarak Abbâsî Halifesi Abdullâh b. el-Mu'tez (ö. 296/908-909)'in Kitabü'l-Bedî' adıyla bir eser kaleme aldığını, daha sonraları da, bu ilimle ilgili bir çok yazıldığını belirtmekle iktifa ediyoruz.¹⁷¹

2.3. Belâgat İlminin Doğuşu

Birçok dini ilim dalının doğuşunda ve kök salıp günümüze kadar gelmesinde en temel saîk hiç kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. O'nun kitap haline getirilmesiyle birlikte, Kur'ânda yer alan âyetlerin inceliklerine nüfuz edip, hikmetler çıkarmak insanoğlunun merakını celbetmiş ve bu durum daha sonra belâgat olarak tanımlanan bir ilim dalının tezâhürüne zemin hazırlamıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm,

¹⁶⁹ Coşkun, Menderes, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh, Yay., 2012, s. 221.

¹⁷⁰ Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, s. 221.

¹⁷¹ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâgiyye*, ss. 222-224.

kız çocuklarını ölüme dahi götürebilecek bir ahlaki zafiyetleri olmalarına karşılık,¹⁷² güzel ve etkili söz söyleme konusunda yüksek maharete sahip bir toplumdaki seçilen ümmî¹⁷³ bir Peygambere nazil olarak Arap dilinin en mükemmel durumunu ortaya koymuştur. Peygamber de Kur'ân'da buyurulduğu üzere asla hiç kimseden ders almamış, hiçbir ilahi kitabın bilgisine vakıf olmamıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla Kur'ân'ın bu yüce üslubu herkesin dikkatini çeken bir husus olmuştur.

Konuyu edebi bir örnekle açıklarsak, ünlü şairimiz Ziya Paşa'nın;

“Bir mektebe oldu kim müdâvim/Allah idi zâtına muallim”¹⁷⁵

dizelerinde, Hz. Peygamber'in edeb ve terbiyesinin Yüce Allah tarafından desteklendiği gerçeği şiirsel bir tablo ile anlatılmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmî¹⁷⁶ bir peygamber olmasına rağmen Kur'ân'ın yüce üslubuyla o dönemin şair ve yazarlarına meydan okuyor,¹⁷⁷ onların Kur'ân benzeri bir metni ortaya koymaları konusunda muârazaya davet ediyordu. Bu meydan okumaya çeşitli şekillerde karşılık verilmesine rağmen, bu tartışmaya girişen şair ve ediplerin sonunda gülünç duruma düştükleri bizzat kendilerince itiraf edilen bir husus olmuştur.¹⁷⁸

Hatta Velid b. Muğîre, ki - o dönemin en meşhur şair ve ediplerindendir- Kur'ân-ı Kerîm'in bir insan sözü olamayacağını itiraf etmiştir.¹⁷⁹ Bu durum Kur'ân'a muâriz olan Mekke müşriklerinin onun mucîz bir ilahi mesaj olduğu konusunda asla şüphe duymadıkları, ancak gurur ve haset gibi kişisel hastalıklarının yanı sıra, Mekke'de var olan otoritelerinin bozulacağı endişesinin etkili olduğunu ortaya koyar.

Kur'ân-ı Kerîm'in akıllara durgunluk veren muhteşem belâğî güzellikleri, Arap diline vakıf olan herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir bir seviyede olmasına rağmen, bu durum özellikle Emevî döneminde değişik kültürel oluşumların isteyerek ya da istemeyerek de olsa, İslam dini ile karşılaşmış intisap etmeleriyle

¹⁷² en-Nahl 16/58.

¹⁷³ el-'Arâf 7/157; el-Cum'a 62/2.

¹⁷⁴ el-'Ankebût 29/48.

¹⁷⁵ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, s. 40.

¹⁷⁶ el-'A'râf 7/157.

¹⁷⁷ el-Cum'a 62/2.

¹⁷⁸ Kur'ân'a nazîre yapma konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Sâdık er-Râfî, *İcâzî'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye*, 9. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1393/1973, ss.172-187.

¹⁷⁹ Geniş bilgi için bkz., Muhammed Hasan Heytû, *el-Mu'cizetü'l-Kur'âniyye*, I. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989, ss. 36-39.

bozulmaya, asli hüviyetini yitirmeye başlamıştı. Çünkü insan unsurunun var olduğu yerde zaman geçtikçe mutlaka ilaveler ya da yanlış yorumlamalar olmuştur. İşte bu dönemde Kur'ân'ın belâği i'cazı noktasında müslüman ilim adamları özel gayretler sarfetmiş ve aklî bir takım deliller sunmaya gayret göstermişlerdir.

Mu'tezile ekolü kurucu ve temsilcilerinden, Basra'da ikâmet eden, Vâsıl b. 'Atâ (ö.131/748)'nın Kur'ân'ı muârizlarına karşı savunma içgüdüsüyle hareket ederek ortaya attığı ve daha sonra talebesi Nazzâm (ö. 213/845) tarafından geliştirilen ve İslam tarihinde "sarfe teorisi" diye adlandırılan "Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzının, onun kendine hâs üslubundan değil, Yüce Allah'ın o insanları böyle bir karşı koymaktan men ettiği, onların kabiliyetlerini aldığı" şeklinde özetlenebilecek bir i'câz metodu algısı oluşmuştur. İşte bu sayede i'cazû'l-Kur'ân kavramı ortaya çıkmış, mu'tezile ekolünün bu teorisine karşı aynı zamanda Nazzâm'ın da talebesi olan Câhız (ö. 255/869) önderliğinde bu alanda eleştirel kitaplar yazılmıştır.¹⁸⁰

Mu'tezilî âlim Câhız'dan sonra sırasıyla İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.395/1005), İmam Bakıllânî (ö. 403/1013), Abdülkâhîr el-Cürçânî (ö. 471/1078) ve Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını muarızlarına ispât etmek amacıyla belâgat ilminin üsul ve kaidelerini kapsayan çok değerli eserler yazmışlardır. Bütün bunlardan sonra denebilir ki, belâgat ilmi, İ'cazû'l-Kur'ân kavramının ortaya çıkmasıyla var olmuş, bu ilimle gelişerek müstakil bir ilim olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁸¹

2.4. Belâgat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri Ve Önemi

Bu çalışmamızda asıl hedef, belâgat ilmini bütün yönleriyle ele almak olmadığından, biz sadece Kur'ân âyetlerini belâgat ilmi açısından incelediğimizde muhataba ilahî kelâm ile ilgili nasıl bir bilgi verebileceğimiz üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Belâgat ilminin Kur'ân âyetlerinin tefsir edilmesine olan katkısını şöyle özetlememiz mümkündür:

1-Belâgat ilmi konuları dikkate alınarak Kur'ân âyetlerinin tefsirinin yapılması, aynı zamanda yüce kitabımızın ne derece muciz bir kitap olduğunun da en

¹⁸⁰ İ'câzû'l-Kur'ân ile ilgili eserler hakkında bkz., Mustafa Müslim, *Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'an*, I. Baskı, Cidde: Dârü'l-Minâre, 1408/1988, ss. 3-40.

¹⁸¹ el-Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâğa*, ss. 7-8.

güzel ispatı olacaktır. Şöyle ki; Belâgat tarihine baktığımızda bu ilmin ortaya çıkmasının en önemli âmillerinden birisinin “Kur’ân’ın i’câzını ortaya koyup, muhatabın Allah kelamının monoton bir kitap olmadığını ve çeşitli edebî sanatlardan hareketle iman ve ahlaki dönüşümlere rehberlik yaptığını anlıyoruz. Çünkü bu edebî sanatlarla aynı zamanda Kur’ân’ın terbiye yönteminin çok çeşitlilik arzettiğini ve muhataba göre değişik şekillerde tezâhür ettiğini ihsâs ettirmektedir. Bunun en güzel örneği hiç kuşkusuz Mekkî âyetler ve Medenî âyetlerin üslup ve belâgat özelliklerinde rahatlıkla görülebilmektedir.¹⁸² Dolayısıyla Yüce Allah bu üsluplarla muhatabına cihânşümül bir düşünme ve kendini geliştirip, ilahi mesajlara isteyerek uymayı ve yaşamayı hedeflemektedir. Yüce Kitabımız Kur’ân-ı Kerîm, daha vahyin başlamasıyla birlikte insanoğlunun en çok konuştuğu, yazdığı, düşünce ürettiği, mücadele ettiği, halen de gündemde yerini koruyan ilahi bir kitap hüviyetindedir. İşte bu durum onun muciz bir kelim oluşunun en mükemmel örneğidir.¹⁸³

Burada meşhur müfessir Fahreddin Râzi (ö. 606/120)’ yi de zikretmekte fayda vardır. Şöyle ki; O, meşhur eseri *Nihâyetü’l-İ’câz*’da Kur’ân’ın muarızları olan Arapların onun benzerini meydana getirmekten aciz kalmalarını, onun nazmındaki üstün meziyetlere bağlı olduğunu, dolayısıyla bu üstün meziyetlerin ancak belâgat ilmine vâkîf olmakla bilinebileceğine işaret etmektedir.¹⁸⁴

2- Belâgat ilmine vâkîf olmak, Yüce Kur’ân’ın doğru anlaşılmasına olumlu katkı sağlamaktadır.

Yüce Allah “*Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik*”¹⁸⁵ şeklinde vahyedilen ilahî mesajın Arap dilinde nazil olduğunu ve o mesajın iyice anlaşılmasının zorunlu olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla bu ilahî emirler mecmuası gereği, Kur’ân’ı anlamak ve yaşamak için gerekli olan en önemli şey,

¹⁸² Mekkî ve Medenî sûrelerin özellikleri için bkz., İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Elif Ofset, 1979, s. 59.

¹⁸³ Kur’ân’ın i’câz yönlerine ilişkin geniş bilgi için bkz., el-Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillâni, *İ’câzü’l-Kur’ân*, Beyrut: ‘Alemü’l-Kütüb, 1408/1988, s. 50; Mustafa Müslim, *Mebâhis fi İ’câzi’l-Kur’ân*, Cidde: Dârü’l-Minâre, 1408/1988, ss. 69-107.

¹⁸⁴ er-Râzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Nihâyetü’l-İcâz fî Dirâyeti’l-İ’câz*, Ahmed Hicâzi es-Sekkâ (thk.), Beyrut: Dârü’l-Cîl el-Mektebetü’s-Sekâfi, 1412/1992, s. 58; Kur’ân’da İ’câz Tartışması için bkz., Mustafa Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010, ss. 165-190.

¹⁸⁵ Yusuf 12/2. Ayrıca Kur’ân’ın Arapça olarak indirilmesi ve hikmetleri için bkz., er-Ra’d 13/ 37; en-Nahl 16/103; Taha 20/113; eş-Şuâra 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûra 42/7; ez-Zuhuruf 43/3; el-Ahkâf 46/12.

onun nazil olduğu lisanı en iyi şekilde öğrenmeyi gerekli kılmaktadır. Büyük müfessir Zemâhşeri (ö. 528/1144), Keşşâf tefsirinin mukaddime kısmında, Câhız'dan naklen şöyle bir iktibas yapmaktadır: “Kişi bütün İslami ilimlerde ne kadar mâhir olursa olsun, Kur’ân-ı Kerîm’e mahsus olan meânî ve beyân ilimlerine vakıf olmadığı sürece, onu tefsir etme yollarına giremez ve onun hakikatlerine dalamaz.”¹⁸⁶ Ayrıca Tefsir Usûlü kaynaklarında tefsir ilmi için luzümlü ilimler sayılırken, belâgat ilminin bölümleri olan meânî, beyân ve bedî‘ ilminin sarf ve nahiv ilminin ardından zikrediliyor olması, bu ilmin Kur’ân tefsirinde ne kadar önemli rol oynadığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.¹⁸⁷

Kur’ân tefsirinde teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye gibi belâgat ilminin konularına vakıf olmadan yapılacak bir tefsirin ne gibi yanlış anlamalara yol açabileceğine örnek olmak üzere Nûr Sûresinin 24. âyetine kısaca göz atmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Şöyle ki, Cenâb-ı Allah (c.c.) bu âyette “*O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir. Artık onu dilediğine isâbet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar, (bu bulutların) şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır*” buyurmaktadır. Bu âyette geçen cibâl (dağlar) kelimesinin mecâzi anlamda “sehâb” (bulutlar) anlamında kullanıldığı veya kinâye üslubundan hareketle kesret (dağ gibi çok fazla bol olan dolu tanesi) kastedilmiş olabileceği, yoksa hakiki anlamda kullanılması durumunda “gökyüzünde doludan meydana gelen bir dağ” şeklinde bir yoruma gidileceğinden, bunun modern ilmin kurallarıyla zıt bir durum ortaya koyacağı aşikârdır.¹⁸⁸

3-Belâgat ilmini bilinmesi, Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin gerek lafzî, gerekse manevi güzelliklerinin tespit etmesi bakımından son derece önemlidir. Şüphesiz belâgat ilminin, Kur’ân tefsirinin monotonluktan kurtarılıp, daha renkli ve zengin bir boyuta aktarılmasında ve muhatabın anlayacağı üslup ve tarzda mesajın iletilmesinde gibi bir etkisinin olduğu bir gerçektir.

¹⁸⁶ ez-Zemâhşeri, Ebi'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr, *el-Keşşâf ‘an Hakâikî-Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vücûhi’t-Te’vil*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-‘Arâbi, 1366/1947, C. I, s. 12.

¹⁸⁷ Tefsir ilmine dâir gerekli olan ilimler için bkz, Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî ‘Ulumi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Riyâd: Mektebetü'l-Me‘ârif, 1413/1992, ss. 341-342; Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsir ve ‘l-Müfessirûn*, Beyrut: Dârü'l-Erkam, ty., C. I, s. 267.

¹⁸⁸ en-Nûr 24/43. âyetin tefsiri için ayrıca bkz. *Seyyid Kutub, fî Zilâli’l-Kur’ân*, 15. Baskı, Beyrut: Dârü’ş-Şurûk, 1998, C. IV, s. 2522; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, İstanbul: EdâNeşriyât, 1993, C. III, s. 806.

Bu konuda dikkat çekici bir örnek olduğunu düşündüğümüz, Bakara sûresinin 179. âyetini örnek olarak verilebilir. Yüce Allah (c.c.) bu âyette, “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız*”¹⁸⁹ buyurmaktadır. Çalışmamızda kaynak olarak verdiğimiz meâlin bu âyetle ilgili açıklamasında da belirtildiği üzere, “Kısasta hayat vardır sözü” çok dikkat çekici bir ifade olduğu, zira kısas hükmünün tatbik edilmesi durumunda birçok kimsenin hayatının garanti altına alınacağı, dolayısıyla böyle bir eylemde bulunmak isteyen kişiyi kısas hükmünün engelleyeceği vurgulanmaktadır.

2.5.Belâgat İlminin Tedvîni

Belâgat ilmine dair ilk eser veren şahsın, nahiv ilminin önemli alimlerinden olan Halil b. Ahmed (ö. 170/786)’in talebesi ve aynı zamanda üzerinde çalıştığımız Sâbuni tefsirinin önemli kaynaklarından olan Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ (ö. 210/825) olduğunu belirtelim. Bu müellifin Mecâzü’l-Kur’ân adlı beyân ilmini ihtiva eden eserinde, Kur’ân’da yer alan âyetlerin asli anlamlarının dışında kullanıldığını düşündüğü lafız ve ibâreleri ele alınmıştır.¹⁹⁰

Belâgat ilminin en önemi dallarından ve Yüce Kur’ân’ın âyetlerini anlam farklılıkları yönüyle inceleyen ilim dalı olan Meânî ilmi ile ilgili ilk eser veren âlim Câhız (ö. 255/869)’dir. Bu ilim adamı, el-Beyân ve’t-Tebyîn adlı eserinde, beyân ilminin konuları arasında yer alan teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye gibi edebî sanat türlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Daha sonra ise, eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘ârâ adlı eseriyle İbn Kûteybe (ö. 276/889); el-Kâmil adlı eseriyle de Müberred (ö. 285/898) onu takip etmiştir.¹⁹¹

Kur’an âyetlerinin lafız ve anlam yönüyle süsleme özelliğini yansıtan ilim diye tanımlanan Bedî‘ ilmi ile ilgili ilk eser verip tedvin eden alim ise, Halife Abdullah b. el-Mu‘tezz b. el-Mütevekkil (ö. 296/908)’dir. Mu‘tez bu eserinde, istiâre ve kinâye vb. önemli belâgat konularını ele almıştır. Ayrıca Kudâme b. Ca‘fer (ö. 310/948) de, Nakdü’n-Nazm ve Nakdü’n-Nesr adlı eserleri kaleme almıştır. Bu eserlere ilâveten, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-‘Askerî (ö. 395/10059) tarafından

¹⁸⁹ el-Bakara 2/179, *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ.Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut), 25. Baskı, Ankara: TDV. Yay., 2010.

¹⁹⁰ el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa*, s. 7.

¹⁹¹ el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa*, s. 7.

es-Sın'âteyn adlı eser kaleme alınmış, bu eserde müellif, beyân, meâni ve bedî sanatlarına ilişkin bilgiler vermiştir.¹⁹²

Belâgat ilminin tedvini çalışmalarında önemli katkıları olan ilim adamlarından birisi de H. V. asır âlimlerinden olan Ebû Bekr Abdülkâhir el-Cürcâni (ö. 471/1078)'dir. Bu değerli alim, Esrârü'l-Belâğa ve Delâilü'l-İ'câz adlı iki önemli eser te'lif etmiş, müellif bu eserlerinde belâgat ilminin kaide ve üsullerini ortaya koymuş, yıllardır bu eser ilim dünyasının vazgeçemediği önemli eserler arasında yerini almıştır.¹⁹³

Belâgat ilmi tarihini incelerken Mahmud ez- Zemâhşeri (ö. 528/1144)'yi de zikretmeden geçemeyiz. Zemahşeri, mu'tezili bir anlayışa sahip bir müfessirdir, fakat belâgat ilmi ile ilgili müstakil bir kitabı olmamasına rağmen, el-Keşşâf adlı meşhur tefsirinde, Kur'ân âyetlerine ilişkin belâgî özellikleri ayrıntılı olarak ele almış ve bu konuda araştırma yapan ilim çevrelerine önemli kaynak teşkil etmiştir.¹⁹⁴

Belâgat ilmi ile ilgili eser te'lif eden ilim adamlarından birisi de Ebû Ya'kûb Yusuf es-Sekkâkî (ö. 626/1228)'dir. Sekkâkî, Miftâhü'l-'Ulûm adlı kitabında, daha önceki çalışmaları derleyip toparlayarak konuları bablara göre işlediğini beyan etmektedir.¹⁹⁵

Sekkâkî döneminden sonra belâgat ilmine ilişkin özgün eserler verilememiş, sadece ihtisar, şerh ve hâşiye eserleri ile iktifa edilmiştir. Kısaca bu eserlerle ilgili olarak bilgi vermek gerekirse; Sekkâkî'nin eserinin Telhisü'l-Miftâh¹⁹⁶ adı altında ihtisâr eden Hatib el-Kazvinî (ö.739/1338), şerh olarak Sa'düddîn et-Taftâzanî (ö. 791/1389)'nin el-Mutavvel, hâşiye olarak ise, Seyyid el-Cürcâni (ö. 816/1413)'nin Delâilü'l-İ'câz adlı eseridir.¹⁹⁷

¹⁹² el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 8.

¹⁹³ el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 9.

¹⁹⁴ el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 10.

¹⁹⁵ el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 11.

¹⁹⁶ el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 11.

¹⁹⁷ el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa, ss. 11-12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFVETÜ'T-TEFÂSİR'İN BELÂGAT İLMİ BAKIMINDAN ÖZELLİKLERİ

3.1.Beyân İlmi Bakımından Özellikleri

Daha önce beyân ilmi ve bu ilmin bölümleri üzerine özet bilgi verdiğimizden,¹⁹⁸ bu bölümde konu ile ilgili tafsilata girmeyecek, sadece müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni'nin tefsirinin beyân ilmi bakımından durumunu inceleyeceğiz.

3.1.1. Teşbîh Sanatı

Beyân ilmi tabirlerinden olan teşbîh, aralarında ya hakîki ya da mecâzen yakınlık bulunan şeyleri birbirine benzetmek anlamına gelmektedir. Teşbîh sanatı, Sâbuni tefsirinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Biz de bu kısımda, teşbihin anlamları ve tefsirdeki kullanım şekilleri üzerinde duracağız.

3.1.1.1.Lügât ve İstilah Anlamı

التشبيه (Teşbîh) kelime olarak, “bir şeyi başka bir şeye benzetmek” anlamına gelmektedir.¹⁹⁹ İstilahî anlamı ise, “bir veya daha fazla lafzın herhangi bir vasıfta diğer bir şeyle ortak oluşuna delâlet etmesidir.”²⁰⁰

M. Yekta Saraç teşbîh sanatını, “bir veya birkaç şeyin, bir veya daha fazla vasıfta ortak olduklarını, müşebbeh (benzetilen)'i müşebbeh bih(kendine benzetilen)'e vech-i şebah (benzetme yönü) açısından yaklaştıran “ك” (kâf) gibi veya

¹⁹⁸ bkz., Tezimizde beyân konusunu ele aldığımız gövde metni, ss.28-29.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XIII, s. 503.

²⁰⁰ Taftazânî, *Muhtasarü'l-Meâni*, s. 241. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV.,Yay., C. VI, 1992, s. 22.

onun manasında başka bir edat zikrederek açıklamak”²⁰¹ anlamına geldiğini beyan etmektedir.

Teşbîh sanatı 1) müşebbeh (benzetilen); 2) müşebbeh bih (kendisine benzetilen); 3) teşbih edatı (benzerlik ve ortaklığa delalet eden her şey); 4) vech-i şebeh (benzetme yönü) olmak üzere dört unsurdan oluşmaktadır.²⁰²

Teşbîh sanatında, vasıf itibariyle daha güçlü ve önde olana benzetme esası vardır ve anlatılmak istenen duygu ve düşüncenin daha etkili olması amaçlanmaktadır.

İsmail Ankaravî (ö.1630) ise, “Teşbîh bir emrin bir âhar (diğer) emrde me’ânîden bir manâda müşâreket eylemesi üzere delâlet kılmasıdır”²⁰³ şeklinde tanımlamaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa (ö.1895) ise, “Teşbîh, bir şeye çok bağlı özelliği olan diğer bir şeyin ortaklık ve benzeyişine delâlet etmektir. Bu iki şey teşbîhin iki tarafıdır ki, biri müşebbeh diğeri müşebbehün bihtir ve ikisinin ortak oldukları vasfa vech-i teşbîh (şebeh)” denilmektedir.²⁰⁴

Mehmet Rifat (ö.1907), “Teşbîh; bir şeyin çok öne çıktığı vassıfına diğer bir şeyin ortaklığına delâlet etmekten ibarettir”²⁰⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Recâizâde (ö.1914) ise “Teşbîh, aralarındaki uygunluktan dolayı biri diğerinin aydınlanıp bezenmesine sebep olacak iki fikrin yüzleşmesinden oluşan sûrettir. Teşbîh hiçbir zaman teorik bir delil kuvvetinde sayılamaz. Fakat bir belâgat kandilidir ki parlaklık verdiği şeyler hayale daha renkli bir şekilde vücut verir”²⁰⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

²⁰¹ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Bilimevi Yay.,2001. s. 129.

²⁰² Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, s. 37; Ayrıca teşbih sanatı ve kısımları ile ilgili geniş bilgi için bkz., Ümit Karaver, “Kara Said’in Şerhü Risâlet-i İstiâre” adlı eserinin Edisyon Kritiği, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009), ss. 3-5; Kur’ânda teşbihi dil uslûbünün kullanılmasının muhtemel sebepleri üzerine açıklamalar ve örnekler için bkz., Ömer Faruk Yavuz, *Kur’an’da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006, ss. 157-166.

²⁰³ Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Miftâhü'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284. s. 42.

²⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1323, ss. 121-133.

²⁰⁵ Mehmed Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb*, İstanbul: y.y., 1308/1890, ss. 256-283.

²⁰⁶ Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyyât*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1299, s. 247-261.

Teşbîh sanatı ile ilgili bu tanımlardan sonra, şimdi de *Safvetü't-Tefâsir*'de temâs edilen teşbîh âyetleri, âyetlerin müfessir tarafından tefsiri ve âyetlerdeki teşbîh sanatına dâir bilgi vermeye çalışacağız.

3.1.1.2. Tefsirde Teşbîh Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
صُمُّ بَكُمْ عَمِي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

Yüce Allah, “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumunabenzetir: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yokediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır. Onlar, sağırdirler, dilsizdirler, kördürler. Artık (Hakk’a) dönmezler”²⁰⁷ buyurmaktadır.

Sâbuni âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Onların nifaktaki nitelikleri ve acâip durumları, ısınmak ve aydınlanmak için ateş yakan kimseye benzer ki, o ateş yanar yanmaz söner ve o kimseyi zifiri karanlık ve şiddetli korku içerisinde bırakır. Ateş, o şahsın etrafını aydınlatıp, o da etrafı görerek korkudan emin olup ateşle ünsiyet kazanınca, Allah onu tamamen söndürür, ateş dağılır, aydınlık yok olur. Onları yoğun karanlıklar ve şiddetli korkular içinde bırakır da, şaşkın şaşkın dolaşırlar ve doğru yolu bulamazlar.”²⁰⁸ Sâbuni âyeti daha fazla açıklamak amacıyla İbn Kesir'den nakil yapar: Şöyle ki, İbn Kesir “Allah, münâfiklar hakkında bu darb-ı meseli getirerek, hidâyet yerine sapıklığı ve basiret yerine körlüğü tercih etmeleri hususunda, onları, aydınlanmak üzere ateş yakan bir kimseye benzetti”²⁰⁹ şeklinde yorumlamaktadır.

Bu âyet-i Kerime’de Yüce Allah (c.c.), münâfikların durumunu teşbîhi bir sanatla tasvir etmektedir. Çünkü onlar tâbir caîzse, hidâyet gibi cihânşumul bir kıymeti verip, bunun mukâbilinde dalâleti satın alan kimselerdir. Ancak bu alışveriş onlara hiçbir fayda vermemiştir. Cenâb-ı Allah cehâlet karanlıklarında bocalayıpduran ve ne yapacağı hususunda asla kesin bilgiye sahip olmayan topluma Hz. Peygamber (s.a.v.)’i irşâd amacıyla bir nûr olarak göndermiştir. Bu nurdan bir

²⁰⁷ el-Bakara 2/17-18.

²⁰⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 37.

²⁰⁹ Sâbuni, *Muhtasaru Tefsîr-i İbn-i Kesîr (Tefsîr'ul-Kur'ân'il-'Azîm)*, Beyrut: Dâr'ül-Kur'âni'l-Kerîm, 1981, C. I, s. 36.

kısmı istifâde ederek sırât-ı mustâkîme ulaşırken, -bu âyette de zikredildiği üzere- büyük bir kısmı ise karanlıklar içerisinde kalmışlardır. İşte onlar nefislerinin esiri olup, Allah'ın nuruna gözlerini kapatmışlar ve mânen kör olmuşlardır. Oysaki, onların gözlerinde fizikî anlamda herhangi bir noksanlık bulunmamaktadır.

Yüce Allah bu âyette münâfikların durumunu aşırı yağmurda, şimşekli, karanlık bir gecede yürümeye çalışan insanın durumuna benzeterek harikülâde tasvir yapmaktadır. Gök gürültüsünü duyan kişi ondan etkilenmemek için kulaklarını tıkamakta, şimşek çakınca ise, biraz aydınlanıp yürüyebilmektedir. Dolayısıyla burada insana düşen görev, hakka kulak tıkamak değil, hakkın nurundan azami derecede istifâde etmek olmalıdır. İşte bu üsluptur insanı dehşete düşüren ve düşünmeye sevkedecek olan.

Sâbuni âyetin tefsiri bâbında, “Ateş onun çevresini aydınlatıp ta ondan yararlanmaya, onunla ünsiyet kazanmaya, sağını ve solunu görmeye başlayınca, evet işte o bu haldeyken, birdenbire ateşi söner, zifiri karanlık içinde kalır, artık ne görebilir, ne de yolu bulabilir. İşte münafıklar da hidâyet yerine dalâleti alma, doğruluk yerine eğriliği tercih etme hususunda böyledir. Bu darb-ı mesel onların önce iman edip sonra kâfir olduklarına tanıklık etmektedir. Onun içindir ki Allah, onların nurlarını gidermiş ve onları küfür, şüphe ve nifak karanlıklarında, hayır yolunu bulamaz ve kurtuluş yolunu bilemez bir halde bırakmıştır”²¹⁰ şeklinde tefsir etmektedir.

Sâbuni, “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler”²¹¹ âyeti ile “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer”²¹² cümlesinde “teşbih-i temsil”²¹³ sanatı bulunduğu kanaatindedir. Sâbuni devamla, “Yüce Allah birinci misâlde münafığı ateş yakan birisine, onun dışardan mümin görünmesini aydınlığa, o aydınlıktan gördüğü faydanın kesilmesini de ateşin sönmesine benzetmiştir”²¹⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Müfessir Sâbuni ayrıca, bu âyetin tefsiri bâbında “Fahreddin Râzi'den nakil yapar: Şöyle ki, “Burada, son derece doğru bir benzetme vardır. Çünkü onlar önce

²¹⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, S. 37.

²¹¹ el-Bakara 2/18.

²¹² el-Bakara 2/17.

²¹³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 37.

²¹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 37.

iman etmekle bir nur elde ettiler, sonra münafıklık yaparak bu nuru kaybettiler ve büyük bir şaşkınlığa düştüler. Zira dindeki şaşkınlıktan daha büyük bir şaşkınlık yoktur; bu durumdaki kişiler ebediyyen zarar içindedir diyerek,²¹⁵ Râzi'nin görüşüne atıf yaparak âyetin tefsirini yapmaktadır.

Hülâsa, bu âyette münâfıklar gibi iman konusunda tereddütler yaşayan insanların durumunu, konuyu daha iyi anlamamız için—Allah en doğrusunu bilir—Yüce Allah teşbîhi bir karşılaştırma yapmış, bu durumu yukarıda söz edildiği üzere müfessir Sâbuni kendi kanaatinin yanı sıra, Râzi ve İbn Kesir gibi müfessirlerden naklederek te'yîd etmiştir.

Örnek 2

مَنْ ذَا الَّذِي يُفْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Allah Teâlâ, “Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz²¹⁶ buyurmaktadır.

Müfessir Sâbuni bahsi geçen âyeti, “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç verecek olan kim var? Yani, kim, malını Allah rızasını elde etmek ve dinini yüceltmek için cihad ve diğer hayır yollarında harcayacak? İşte Yüce Allah böyle yapan kimseye, bu harcamalarına karşılık verdiği kat kat fazlasını verir. Zira onun yaptığı bu harcamalar, âlemlerin Rabbi olan zenginler zengini Yüce Allah'a bir nevi borç vermektir²¹⁷ şeklinde açıklamaktadır.

Yüce Allah bu âyet-i celîlede, kendi yolunda mal harcayanların verdiklerinin karşılığında kat kat fazlasıyla kendilerine verileceği, rızık kısanın da, açanın da Allah olduğunu, bütün mülkün O'nun elinde bulunduğunu ifâde ederek, sadece Yüce Allah'ın rızasına muvafık davranıldığı ölçüde asla pişman olmayacaklarını beyân etmektedir. Hayır faaliyetinde bulunan müminleri tıpkı kendisine karz-ı hasen'de bulunmuş gibi olacaklarını, dolayısıyla müminlerin hayır davranışlar hususunda yarışmalarını teşvik etmektedir.

²¹⁵ bkz., Fahrüddin er-Râzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994, C. II, s. 73; Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 39.

²¹⁶ el-Bakara 2/245.

²¹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 156.

Sâbuni yukarıdaki izahtan sonra, bu âyette geçen “فَرَضًا حَسَنًا” terkinde, benzetme edatı kullanılmadan teşbîh yapıldığını ve kulun Allah yolunda yaptığı infakı Allah'ın kabul etmesi, hakikî borca benzetilerek ona “borç” ismi verilmiştir.²¹⁸ demektedir.

Örnek 3

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. “De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.”²¹⁹

Sâbuni bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Allah’ı bırakıp da birbirimizi ilâhlaştırmayalım. Yani Yahudilerin Uzeyr (a.s.)’e, Hıristiyanların da İsa (a.s.)’a ibadet ettikleri gibi, kimimiz kimimize ibadet etmesin. Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin kendiliklerinden helâl ve haram kıldıkları hususlarda onlara itaat edenler gibi olmayalım.”²²⁰

Allah Teâla (c.c.) bu âyet-i kerimede, “İbrâhim Yahûdidir” iddiâsında bulunan Yahûdiler ile “İbrâhim Hıristiyandır” diyen hıristiyanların, İbrâhim (a.s.)’ı millileştirme taassubundan kaynaklanan bu iki farklı tutumun asla hakikati yansıtmadığını, aksine Hz. İbrâhim (a.s.)’ın Hanîf bir Müslüman olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü İbrâhim dini ayrıştırıcı değil, birleştirici bir niteliktedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah insanların tevhid inancında buluşmaları gerektiğini o iddia sahiplerine tenbih etmektedir.

Sabûni bu âyetteki رَبًّا kelimesinde teşbîh sanatı bulunduğunu, ehl-i kitabın, bazı haram şeyleri helâl kılan din âlimlerinin, (hâşa) ibadete lâayık olan Allah’a benzetilmiş olduğu kanaatindedir.²²¹ Çünkü “Rab” kelimesinin, insanın bütün ihtiyaçlarını giderme gücünü elinde bulunduran demektir. Dolayısıyla gerek ehl-i kitab, gerekse başka herhangi bir dini grup, Allah Teâla’nın hakkı olan bu yetkiyi

²¹⁸ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 159.

²¹⁹ Âl-i İmrân 3/64.

²²⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 208.

²²¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 210.

hiçbir kimseye veremez. Aksi olursa, Allah'a şirk koşmuş olur. Çünkü O, Hâlık-ı Zülcelâldir. O, tevhidin sembolüdür. Her şey onunla vardır. Onsuz hiçbir şeyin anlamı yoktur.

Örnek 4

وَتَرَى الْجِبَالِ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

Yüce Allah; “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”²²² buyurmaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbuni, bu âyeti “Muhabat! Birinci üfleyiş vaktinde, sen dağları görür ve onları yerlerinde sabit duruyor sanırsın. Halbuki onlar, bulut gibi hızlı bir şekilde yürür”²²³ şeklinde tefsir etmektedir.

Yüce Allah bu âyette, kıyâmet hâdisesinin dehşetini ve herkesin dünyada yaptığı şeylerin ahirette karşılığını bulacağını, hareketsiz, sâbit gibi görünen dağların, kıyâmet günü tıpkı bulutlar gibi yürüyüp dağılacaklarını beyan buyurmaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’deki “*O günde dağları yürütürüz, arzı açık görürsün,*”²²⁴ “*Sana dağlardan soruyorlar. Deki, Rabbim onları (kül gibi) ufalayıp savuracak, yerlerini bomboş, dümdüz bırakacaktır. Orada ne eğrilik, ne de bir tümsek görmeyeceksin. O gün çağırana uyarlar.*”²²⁵ âyetleri de kıyâmet gününün dehşetini tasviri bir anlatımla ortaya koymaktadır. Bu tasvirin yapılması elbette ki bir takım mesajları beraberinde getirir. Şöyle ki, dağların pamuk gibi savrulacağı kıyâmet gününde, Allah’ın huzuruna sâlih amellerle gelenler bu davranışlarından dolayı mükâfatları görecekler ve o dehşetli günden emin olacaklardır. Diğerleri ise, endişeli bir bekleyiş ve ızdırap içerisinde bulunacaklardır. Sonuç ise, bu kötü duruma düşmemek için dünya hayatında Yüce Allah’ın rızasına uygun bir davranış gösterip, hem dünyevi hem de uhrevî yaşamda mutluluğa ermektir.

²²² en-Neml 27/1 88.

²²³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 421.

²²⁴ el-Kehf 18/47.

²²⁵ Tâhâ 20/105-108.

Sâbuni bu âyette geçen, “Onlar, bulutun yürümesi gibi yürümektedir” cümlesinde teşbîh-i belîğ sanatı bulunduğunu beyân etmektedir.²²⁶ Yani dağlar, bulutlar gibi hızlı yürürler. Bu cümlede benzetme edatı ile benzetme yönü hafifletilmiş ve böylece teşbîh-i belîğ olmuştur.” Yani kıyâmet gününün dehşetini vurgulamak üzere, dağların tıpkı bulutların yürümesine benzer bir şekilde yürütüleceğinden bahsedilmektedir.

Örnek 5

وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

Allah (c.c.), “Kim iyilik yaparak kendini Allah’a teslim ederse, şüphesiz ensağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah’a varır”²²⁷ buyurmaktadır.

Sâbuni bu âyeti, “Kim, Allah’ı birleyen bir mümin olarak, O’na itaata yönelir, emirlerine boyun eğer de samimi bir niyetle O’na ibadet ederse, sağlam bir ipe yapışmış olur”²²⁸ şeklinde tefsir etmektedir. Devamında ise, Zemahşeri’den naklen “Bu, temsil kabilindedir. Allah'a tevekkül eden kimsenin durumu, yüksek bir yerden sarkan ve kopmayacağından emin olunan sağlam bir ipten yapılmış en güvenilir kulpa yapışan kimsenin durumuna benzetildi”²²⁹ şeklindeki rivâyeti değerlendirmeye almıştır

Yüce Allah bu âyette, özünü sadece Allah’a teslim eden, yalnız O’na ibâdet edip güzel davranışlarda bulunan kimselerin, sağlam bir kulpa yapışmış olacakları, her şeyin neticesinin Allah’a döneceği ve son hükmü verecek olanın kendisi olduğunu beyân buyurmaktadır. Buna ilâve olarak Allah (c.c.), kendisine inanan yüce ahlâk sahibi müminleri de taltif ettiğinden bahsetmektedir. Yine bu âyette Hz. Peygamber (s.a.v.)’in münkirlerin davranışlarından dolayı asla üzülmemesi gerektiğini vurgulayarak, elçisine olan desteğini ifâde etmektedir. Allah kendi yolunda olan başta peygamberler olmak üzere, bütün dava yolcularını her zaman desteklemiş ve bu desteğini kıyâmete dek devam ettirecektir.

Sâbuni, bu âyetteki belâği tasvîr ile ilgili olarak, “Sağlam bir kulpa tutunmuş olur” cümlesinde teşbîh-i temsili sanatının bulunduğunu, çünkü burada İslam’a

²²⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 422.

²²⁷ Lokman 31/22.

²²⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 495.

²²⁹ Zemâhşeri, *Keşşâf*, C. III, s. 395.

sarılmış olan kimsenin, dağın zirvesine çıkmak isteyip de sağlam bir ipe tutunan kimseye benzetildiğini, mübalağa ifade etmesi için ise teşbih edatı hazfedildiğini”²³⁰ ifâde etmektedir.

3.1.2.Hakikât ve Mecâz

Bu kısımda, Sâbuni tefsirinde oldukça geniş yer alan mecâz’ın anlamı ve tefsirde verilen örnek âyetler üzerinde durulacaktır. Ayrıca, mecâz ile zıt anlam taşıyan ve lafzın konulduğu anlamda kullanılması anlamına gelen hakikat kavramına da kısaca temas edeceğiz.

3.1.2.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Bu kısımda mecâz kelimesinin anlamları üzerinde duracağız. Fakat mecâz kelimesinden önce, hakikat kelimesi üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Çünkü mecâz’ın anlaşılması için, hakikatın ne olduğunun bilinmesine ihtiyaç vardır.

Kur’ân-ı Kerîm ile meşgul olan herkesin anlayacağı üzere, ilk bakışta ilâhi muradın anlaşılabilceği âyetler olduğu gibi, hakîki anlamların dışında Allah’ın murad ettiği bir mananın var olduğu görülecektir. Buna göre hakikât, bir lafzın konulduğu anlamda kullanılmasıdır. Hiç kuşkusuz Allah kelâmında, mecâz içerikli âyetlerin bulunması, onun ne kadar geniş anlam alanına sahip olduğunun en önemli

²³⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. II, s. 499; Sâbuni’nin tefsirindeki “teşbih” sanatına dâir diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 37 (el-Bakara 2/17); C. I, s. 171 (el-Bakara 2/264); C. I, s. 226 (Âl-i İmrân 3/117); C. I, s. 484 (el-A’râf 7/176); C. II, s. 78 (er-Râ’d 13/14); C. II, s. 84 (er-Râ’d 13/17); C. II, s. 98 (İbrâhim 14/18); C. II, s. 145 (en-Nahl 16/92); C. II, s. 195 (el-Kehf 18/32); C. II, s. 253 (Taha 20/131); C. II, s. 291 (el-Hac 22/31); C. II, s. 346 (en-Nûr 24/35); C. II, s. 463 (Ankebut 29/41); C. III, s. 357 (Haşr 59/16); C. III, s. 382 (el-Cum’a 62/5); C. III, s. 481 (el-Müddessir 74/50,51); C. I, s. 38 (el-Bakara 2/18); C. I, s. 116 (Bakara 2/171); C. I, s. 233 (Âl-i İmrân 3/133); C. I, s. 337 (Maide 5/20); C. I, s. 387 (el-En’âm 6/32); C. I, s. 394 (el-En’âm 6/39); C. I, s. 490 (el-A’râf 7/203); C. I, s. 549 (et-Tevbe 9/62); C. I, s. 563 (et-Tevbe 9/103); C. II, s. 85 (er-Râ’d 13/26); C. II, s. 103 (İbrâhim 14/43); C. II, s. 149 (en-Nahl 16/120); C. II, s. 209 (el-Kehf 18/96); C. II, s. 259 (el-Enbiya 21/15); C. II, s. 311 (el-Mü’minun 23/41); C. II, s. 363 (el-Furkan 25/23); C. II, s. 368 (el-Furkan 25/47); C. II, s. 422 (en-Neml 27/88); C. II, s. 443 (Kasas 28/43); C. II, s. 469; (Ankebut 29/64); C. II, s. 517 (Ahzab 33/6); C. II, s. 518 (Ahzab 33/19); C. II, s. 525 (Ahzab 33/33); C. II, s. 533 (Ahzab 33/4)6; C. III, s. 26 (Yasîn 36/75); C. III, s. 168 (Zuhrûf 43/10); C. III, s. 239 (Hucurat 49/10); C. III, s. 303 (er-Rahman 55/37); C. III, s. 511 (en-Nebe 78/6-7); C. III, s. 535 (el-Mutaffifin 83/26); C. III, s. 190 (el-Câsiye 45/8); C. III, s. 375 (Saf 61/4); C. II, s. 505 (el-Mürselat 77/33); C. III, s. 432 (el-Kalem 68/35); C. III, s. 432 (el-Kalem 68/35); C. I, s. 105 (el-Bakara 2/146); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/223); C. I, s. 159 (el-Bakara 2/245); C. I, s. 210 (Âl-i İmrân 3/64); C. I, s. 220 (Âl-i İmrân 3/103); C. I, s. 498 (el-Enfâl 8/22); C. I, s. 532 (Tevbe 9/25); C. II, s. 195 (Kehf 18/29); C. II, s. 252 (Tâhâ 20/99); C. III, s. 41 (Sâffât 37/65); C. I, s. 143 (Bakara 2/219); C. I, s. 293 (en-Nisa 4/77); C. II, s. 139 (en-Nahl 16/77); C. I, s. 177 (el-Bakara 2/275); C. I, s. 449 (el-A’râf 7/40); C. I, s. 499 (el-Enfâl 8/6); C. II, s. 499 (Lokman 31/22); C. III, s. 229 (el-Fetih 48/29); C. III, s. 239 (el-Hucurat 49/12); C. III, s. 332 (el-Hadid 57/20); C. II, s. 284 (el-Hac 22/2); C. III, s. 498 (el-Mürselât 77/19).

delilidir. Bu sayede Kur'ân âyetleri üzerinde daha derin bir düşünme ameliyesi ortaya çıkacaktır. Kur'ân'ın nüzul sürecinde Arap dilinde var olan mecâz sanatının, zaman zaman Kur'ân âyetlerine de yansması son derece tabii bir durumdur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) o toplumun içinde yaşayan bir mübellîğdir. İslâm âlimleri de her ne kadar itiraz edenler olsa da çoğu Kur'ân-ı Kerîm'de mecâz âyetlerinin var olduğunu düşünmektedirler.²³¹

Mecâz kelime olarak, “جَزَّ” fiilinin ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli masdar kipi olup, “gelip geçilen yer, gelip geçilen zaman ya da gelip geçmek”²³² anlamındadır.

Mecâz'ın ıstılahî anlamı ise, “hakîkî ve mecâzî mâna arasında bir alâka olduğu ve hakîkî mânayı kastetmeye engel olan bir delil bulunduğundan dolayı, vazedildiği mânadan ayrı bir mânaya kullanılan kelime”²³³ şeklinde tanımlanmaktadır

Mecaz, söze güzellik, güçlülük, canlılık, zarafet, derinlik ve genişlik vermek vb. amaçlar için kullanılır. Mecâz; Luğâvi ve mürsel mecâz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

a) Mecâz-ı 'Aklî; bir fiili veya fiil manasına gelen ismi, kendi faîline hakiki isnadına engel olan bir karine bulunmak şartıyla bir ilgi yüzünden mütekellime göre gerçek faîlinden başkasına isnâd etmektir.²³⁴

b) Mecâz-ı Luğâvî ise, kendisi için vaz' olunmadığı manada kullanılan lafızdır veya lafzın vaz' olunmadığı manada kullanılmasıdır. Daha geniş bir ifadeyle, herhangi bir alakadan dolayı konulduğu mana dışında kullanılan ve aslî manasının kast edilmesine karine-i mâni'a (engel delil) bulunan lafızdır.²³⁵

²³¹ Kur'ân'da mecâz tartışması için bkz., Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, H. 1420/1999, C. III, s. 120. ez- Zerkeşi, Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, Muhammed Ebu'l-Fadl (thk.), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971, C. II, s. 255.

²³² es-Sekkâkî, İbn Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Naim Zerzur (thk.), 2. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987, ss. 359-361; et-Taftazânî Saduddin, *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1390/1891,s.352; Firuzabadi, *el-Kâmus*, s. 651.

²³³ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâzıha*, s. 71.

²³⁴ Ali el-Carim ve Mustafa Emin, *Belâğatü'l-Vâzıha*, s. 117.

²³⁵ el-Haşîmi, es-Seyyid Ahmed, *Cevahiru'l-Belağa fî'l-Meanî ve'l-Beyan ve'l-Bedî'*, Beyrut: Yusuf es- Sameylî (thk.), 1999, s. 251; Mecâz hakkında daha geniş bilgi için bkz., Hasan Sarraoğlu, “İslâmın Doğu Dönemi Arap Edebiyatında Mecâz Sanatı”, (*Yayınlanmamış YüksekLisans Tezi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), ss. 5-8.

Bu açıklamalardan sonra müfessir Sâbuni'nin tefsirindeki mecâz ile ilgili örnekler üzerinde duracağız.

3.1.2.2. Tefsirde Mecâz Sanatı İle İlgili Örnekler

Muhammed Ali es-Sâbuni tefsirinde dikkat çeken edebî sanatlardan birisi de mecâz sanatı ile ilgili âyetler konusunda bilgi vermesi ve bu âyetler üzerinde hem kendi yorumuna yer vermesi hem de klâsik tefsirlerden nakil yapmasıdır.

Örnek 1

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ
وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Yüce Allah (c.c.) bu âyette şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”²³⁶

Allah Teâla bu âyette, hakikati gizleyen, dünya menfâatı için dini değerlerini hiçe sayanların uğrayacakları kötü sonucu tasvîr etmektedir. İnsanoğlunun dünyevi ihtiyaçlarını temin etmesi için helâl yoldan maîşetini sağlaması elbette ki, onurlu bir davranıştır. Fakat haksızlıkla elde edilen kazanç cehenneme götüren, son derece çirkin bir davranıştır. İşte o haram şeyleri yiyenler, Kur’ân’ın bu anlatımından da anlaşılacağı gibi tıpkı ateş yiyenler gibidirler. Kıyâmet gününde de Yüce Allah asla yüzlerine bakmayacak, yani onları muhatap almayacaktır. İşte bu şekildeki bir ibâre, insanı daha çok etkilemektedir. Çünkü Allah’ın muhatap almayacağı bir kul olmayı hiç kimse istemez, dolayısıyla yukarıda bahsedilen menfi davranışlar göstermez. Sonuç olarak diyebiliriz ki, hakkı gizleyen her insan bu âyetin kapsamı içerisinde yer alır.

Müfessir Sâbûnide bu âyetin izâhını yaparken, Allah’ın indirdiği kitapta yani, Tevrat’ta Peygamber (s.a.v.)’in zikredilen vasıflarını gizleyip onu dünya malından az bir karşılıkla değiştiren Yahudilerin kıyamet gününde karınlarında alevlenecek ateş yediklerini; çünkü bu haram malı yemenin onları tehlikeye götüreceğini, neticede Kıyamet gününde Allah’ın onları ateşe götüreceğini, mü’minlerle konuştuğu gibi

²³⁶ el-Bakara 174.

onlarla hoşnut bir şekilde konuşmayacağını, bilakis kızgın bir şekilde konuşacağını”²³⁷ beyân etmektedir. Ayrıca Sâbuni bu açıklamasını te’yid amacıyla, “Orada alçaldıkça alçalın! Benimle konuşmayın artık”²³⁸ âyetini delil olarak sunmaktadır. Yine Allah onları günah kirinden de temizlemeyeceğini ve onlar için elem verici bir azabın vâkî olacağını, onun da cehennem azabı olduğunu söylemektedir.²³⁹

Âyette geçen “Karınlarında sadece ateş yerler” cümlesi üzerinde Sâbuni, bu cümlenin daha sonra meydana geleceklerle ilgili mecaz-ı mürsel olduğunu, yani onlar ancak kendilerini cehenneme götürecek haram mal yerler anlamına geldiğini²⁴⁰ ifade etmektedir.

Örnek 2

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلْتُ اللَّهَ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسَلْتُكُمْ فَإِنْ أُسَلِّمُوا فَفَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

Yüce Allah, “Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim. “Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm’ı kabul ettiniz mi? ” Eğer İslâm'a girerlerse hidâyete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kullarını hakkıyla görendir”²⁴¹ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah bu âyette Hz. Peygamber (s.a.v.)’e, kendisiyle münakaşaya girenlere, kendisinin sadece Allah’a teslim olduğunu ifade etmesi, kabul etmedikleri taktirde, görevinin sadece tebliğ etmek olduğunu söylemesini istemektedir. Ayrıca bu âyette Cenâb-ı Allah, kendi birliğine melekler, bütün rûhânî varlıklar ve âdaletli insanların şâhid olduğundan da bahsetmektedir. Çünkü hem onun melekleri, hem peygamberleri Allah’ın birliğini insanlara tebliğ etmişlerdir. Ayrıca ilim ehli de bu geleneği devam ettirmiştir.

Sâbuni, “Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.” “Ehl-i kitab’a ve ümmîlere de: “Siz de Allah’a teslim

²³⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 116.

²³⁸ el-Mü'minûn 23/108.

²³⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 116.

²⁴⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 116.

²⁴¹ Âl-i İmrân 3/20.

oldunuz mu” de.” Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görür”²⁴² şeklinde âyeti açıklamaktadır.

Ayrıca, Sâbuni bu âyette “yüz” (vech) ifadesinde, şahsın kendisi kastedilmiş” olduğunu düşünmektedir. Bu mecaz-ı mürsel olup “zıkr-i cüz irade-i kül” (bir bölümün zikredilip tamamının kastedilmesi) kabilindedir²⁴³ diyerek “vech” kelimesinin mecâz olduğunu, Allah’ın bizzat insanı kastetmiş olduğunu²⁴⁴ beyân etmektedir.

Örnek 3

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Allah (c.c.) bu âyette, “Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır”²⁴⁵ buyurmaktadır.

Yüce Allah (c.c.) bu âyet-i celîle’de menfâat karşılığında vermiş olduğu ah-dinden dönmenin, ahdi ve yemini az bir paraya satmak mesâbesinde olduğunu, bu davranışın Allah nezdinde çok yanlış olduğunu buyurarak son derece ağır bir şekilde onları uyarmaktadır. Ayrıca Allah, sözlerinde durmayan küfür ehline karşı Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Yeminleri olmayan, sözlerinde durmayan o küfür liderleriyle savaşın, belki yaptıklarına son verirler*”²⁴⁶ buyurmaktadır.

Sâbuni de bu âyeti “Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır”²⁴⁷ şeklinde yukarıdaki açıklamayı destekler mahiyette âyeti izah etmektedir.

²⁴² Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 192.

²⁴³ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 192.

²⁴⁴ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 192.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/77.

²⁴⁶ et-Tevbe 9/187.

²⁴⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 213.

Sâbuni âyette geçen, “Allah onlarla konuşmayacak” cümlesinde, Allah’ın gazabı ve hışmının şiddeti yerinde mecâzen kullanıldığını²⁴⁸ bildirmektedir. Çünkü “nazar” kelimesi birinin size baktığı, sizinle ilgilendiği ve size değer verdiği anlamına gelir. İşte Yüce Allah, böyle davranışlarda bulunanları, Kıyâmet günü muhâtap almayacağını buyurarak, onları imanlı ve ahlâklı olmaya davet etmektedir.

Örnek 4

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيظٍ

Yüce Allah bu âyette, “Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında körlük ederse kendi zararınadır. Ben başınızda bekçi değilim”²⁴⁹ buyurmaktadır.

Bu âyette geçen “basiret” kelimesi, “gönül gözüyle oluşan bilgiler” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’deki anlamı ise, Yüce Allah’ın gönderdiği sarîh delillerdir. Sanki Allah (c.c.) Hz. Peygamber’in lisanıyla onun getirdiği bilgilere kulak kabartılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Âyette ayrıca hakikatlere gözlerini yumanların da kör mesâbesinde olduğu, bu davranışlarının da o kişilerin aleyhine olacağı vurgulanmış olmaktadır. Son olarak âyetin mesajlarından birisinin de, vahiy ile Hz. Peygamberin yakınlığını ifade ettiği gerçeğidir.

Sabûni âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Rabbinizden size, kendisiyle hidâyeti dalâletten ve hakkı batıldan ayıracağınız hüccet ve deliller geldi.”²⁵⁰ Sâbuni bu âyeti daha geniş açıklamak üzere Zeccâc’ın “Yani, size içinde açıklama ve uyarıcı basiretler bulunan Kur’ân geldi” şeklinde yorumladığını, ayrıca, Zemahşerî’nin “Kim, hakkı görür ve ona îman ederse, kendisi için görür ve kendisine fayda sağlar. Kim de kör olursa, kendi aleyhine kör olur ve körlükle kendisine zarar verir. Ben sizin üzerinizde bir koruyucu ve gözetleyici değilim. Ben ancak uyarıcıyım. Üzerinizde koruyucu olan Allah’tır”²⁵¹ şeklinde âyeti tefsir ettiğinden söz etmektedir.

Sâbuni bu tefsir ve nakillerinden sonra bu âyette geçen, “Rabbinizden basiretler” cümlesinin mecâz-ı mürsel olup, “zıkr-i müsebbeb irade-i

²⁴⁸ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 213.

²⁴⁹ el-En’âm 6/104.

²⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 410.

²⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. II, s. 43.

sebeb”kâbilinden olduğunu yani, kendileriyle hakikatleri görebileceğiniz deliller ve hüccetler geldianlamına geldiğini²⁵² beyan etmiştir.

Örnek 5

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ
وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا

Allah (c.c.) bu âyette “Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyeziniz, yılların sayısını ve hesabını bilersiniz diye gece alametini giderip gündüz alametini aydınlatıcı kıldık. İşte biz her şeyi açıkça anlattık”²⁵³ buyurmaktadır.

Sâbuni âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Gece ve gündüzü, birliğimize ve kudretimizin mükemmelliğine iki büyük alâmet kıldık. Gecenin âyetini sildik ve geceyi karanlık kıldık ki, onda sükûnet bulasınız. Gündüz âyetini de nur ile aydınlatıcı kıldık ki, onun sayesinde görmek mümkün olsun da, gündüzün geçim sebeplerini arayasınız. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi sayesinde günlerin, ayların ve yılların sayısını bilersiniz. Gece, dinlenme ve sükûnet bulma için, gündüz ise çalışma ve kazanmak içindir, Din ve dünya işlerinden her şeyi, biz en güzel şekilde açıkladık. Bu varlık âleminde hiçbir şey tesadüfe bırakılmamış ve tedbirsiz yapılmamıştır. Her şey mutlaka bir takdir ve hikmetli bir tedbir ile olmaktadır.”²⁵⁴

Bu âyetin geneli üzerine düşünöldüğünde ise ana düşüncenin, Yüce Allah’ın kudret ve azâmetinin sınırsız olduğu sarih bir şekilde anlaşılacaktır.

Bu âyetin edebi yönü için Sâbuni, “Gündüz âyetini görücü kıldık” cümlesi ile ilgili olarak “mecâz-ı aklî” sanatının var olduğunu, çünkü gündüzün görme imkânının bulunmadığını, aksine onda görülür olduğunu, bunun da bir şeyin zamana isnadı kabilinden” bir durum olduğunu beyân etmektedir.²⁵⁵

²⁵² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 410.

²⁵³ el-İsrâ 17/12.

²⁵⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 154.

²⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s.154; Sâbuni’nin tefsirindeki mecâz sanatı ve kısımları için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 54 (el-Bakara 2/43); C. I, s. 69 (el-Bakara 2/74); C. I, s. 102 (el-Bakara 2/144); C. I, s. 116 (el-Bakara 2/174); C. I, s. 149 (el-Bakara 2/231); C. I, s. 149 (el-Bakara 2/232); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/259); C. I, s. 170 (el-Bakara 2/261); C. I, s. 192 (Âl-i İmrân 3/20); C. I, s. 203 (Âl-i İmrân 3/42); C. I, s. 223 (Âl-i İmrân 3/107); C. I, s. 229 (Âl-i İmrân 3/130); C. I, s. 250 (Âl-i İmrân 3/182); C. I, s. 261 (en-Nisa 4/2); C. I, s. 272 (en-Nisa 4/23); C. I, s. 283 (en-Nisa 4/54); C. I, s. 298 (en-Nisa 4/92); C. I, s. 317 (en-Nisa 4/155); C. I, s. 366 (el-

3.1.3. İstiâre Sanatı

Beyân ilminin kısımlarından birisi de, gerçek anlam ile mecâzi anlam arasındaki benzerlikten dolayı, bir kelimenin anlamının başka bir kelimeye aktarılması anlamına gelen istiâre sanatıdır. Sâbuni tefsirinde istiâre sanatı oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Biz de bu kısımda, istiâre sanatı ve tefsirde verilen örnek âyetler üzerinde duracağız.

3.1.3.1. Lügât ve İstilah Anlamı

Sözlükte الاستِعَارَة “bir şeyi kaldırmak veya onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek”²⁵⁶ anlamlarına gelir.

İstiâre kelimesinin bu anlamının yanı sıra, “Ödünç alma, birinden eğreti bir şey alma, bir kelimenin manasını geçici olarak başka bir kelime hakkında kullanma, bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç olarak istemek”²⁵⁷ vb. manalara gelmektedir.

Mâide 5/89); C. I, s. 382 (el-En’âm 6/6); C. I, s. 411 (el-En’âm 6/104); C. I, ss. 447-448 (el-A’râf 7/31); C. I, s. 562 (Tevbe 9/99); C. I, s. 590 (Yunus 10/57); C. II, ss. 24-25 (Hûd 11/52); C. II, s. 25 (Hûd 11/59); C. II, s. 53 (Yusuf 12/36); C. II, s. 88 (er-Râ’d 13/41); C. II, s. 11 (el-Hicr 15/4); C. II, s. 174 (el-İsrâ 17/78); C. II, s. 271 (el-Enbiyâ 21/75); C. II, s. 301 (el-Hac 22/77); C. II, s. 323 (el-Mü’minun 23/100); C. II, s. 338 (en-Nûr 24/31); C. II, s. 398 (eş-Şuâra 26/208); C. II, s. 435 (el-Kasas 28/35); C. II, s. 443 (el-Kasas 28/47); C. II, s. 449 (el-Kasas 28/88); C. II, s. 480 (er-Rûm 30/30); C. II, s. 484 (er-Rûm 30/41); C. II, s. 499 (Lokman 31/22); C. III, s. 56 (Sâd 38/3); C. III, s. 90 (ez-Zümer 39/19); C. III, s. 113 (Ğafir 40/13); C. III, s. 147 (eş-Şura 42/7); C. III, s. 168 (ez-Zuhrûf 43/28); C. III, s. 190 (el-Câsiye 45/58); C. III, s. 215 (Muhammed 47/7); C. III, s. 303 (er-Rahman 55/27); C. III, s. 382 (el-Cum’a 62/9); C. III, s. 404 (Talak 65/8); C. III, s. 413 (et-Tahrîm 66/6); C. III, s. 455 (en-Nuh 71/7); C. III, s. 471 (el-Müzzemmil 73/20); C. III, s. 489 (el-Kıyâme 75/24); C. II, s. 505 (el-Mürselât 77/48); C. III, s. 619 (Mesed 111/1); C. I, s. 63 (el-Bakara 2/ 61); C. I, s. 171 (el-Bakara 2/261); C. I, s. 267 (en-Nisa 4/15); C. II, s. 32 (Hûd 11/84); C. II, s. 60 (Yusuf 12/48); C. II, s. 84 (er-Ra’d 13 Râ’d); C. II, s. 156 (el-İsrâ 17/12); C. II, s. 168 (el-İsrâ 17/59); C. II, s. 228 (Meryem 19/80); C. II, s. 443 (el-Kasas 28/45); C. II, s. 469 (el-Ankebût 29/67); C. II, s. 556 (Sebe 34/33); C. III, s. 113 (Ğafir 40/61); C. III, s. 215 (Muhammed 47/21); C. III, s. 260 (ez-Zâriyat 51/40); C. III, s. 316 (el-Vâkia 56/3); C. III, s. 497 (İnsan 76/10); C. III, s. 584 (Tîn 95/16); C. III, s. 597 (el-Kâria 101/7); C. I, s. 76 (el-Bakara 2/85); C. I, s. 197 (Âl-i İmrân 3/27); C. I, s. 213 (Âl-i İmrân 3/77); C. I, s. 382 (el-En’âm 6/6); C. I, s. 394 (el-En’âm 6/ 38); C. I, s. 591 (Yunus 10/42,43); C. I, s. 116 (el-Hicr 15/60); C. II, s. 17 (Hûd 11/35); C. II, s. 517 (el-Ahzab 33/6).

²⁵⁶ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1980, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, C. IV, s. 619; İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., 2001, XXII, s. 31.

²⁵⁷ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, II. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 1993, s. 453.

Bir beyân terimi olarak istiâre; “arada bir engel bulunmak şartıyla, bir sözü benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmaktır.”²⁵⁸ İstiâre, a) Müste‘âr minh (kendisinden mana ödünç alınan); b) Müste‘âr leh (kendisine mana ödünç alınan), c) Müste‘âr (ödünç lafız veya terkid), d) Câmi (iki mana arasındaki ilgi), e) Karine-i Mâni‘a (hakiki manayı kasta engel olan) olmak üzere beş unsurdan meydana gelmektedir.²⁵⁹

Câhiz istiâreyi, “bir şeyi, yerine geçebilecek bir başka şeyin adıyla adlandırma”²⁶⁰ olarak tanımlarken; Ebu’l-Hasan el-Cürcânî de, “asıl anlam yerine ödünç alınan anlamla yetinilen, ibârenin nakledilenden başka bir ibâre yerine kullanıldığı tür”²⁶¹ olarak tanımlamaktadır.

Rummâni istiâreyi, “izah için ibarenin sözlük anlamından başka aktarılması”²⁶² şeklinde tanımlamaktadır.

3.1.3.2. Tefsirde İstiâre Sanatı İle İlgili Örnekler

Örnek 1

أَوْ مِنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا
كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Yüce Allah (c.c.) bu âyette “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kafirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir”²⁶³ buyurmaktadır.

Allah Teâla bu âyet-i celîlede, hak yolda olan mümin ile yoldan şaşmış kâfirin durumunu tasvîr etmektedir. Şöyle ki, ölü iken Allah’ın diriltip kendisine nûr verdiği ve o nûr ile yürümekte olan kişi ile; düştüğü karanlıklardan çıkamayan, ışıksız, kör insanın aynı olamayacağını, kâfirlerin yaptıkları davranışların kendilerine

²⁵⁸ Taftazani, *Muhtasarü'l-Meâni*, s. 279; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, s. 98; Bolelli, *Belâğat Arap Edebiyatı*, s. 83.

²⁵⁹ Kazvinî, el-Hatib Ebû Abdullah Muhammed b. Saduddin, *el-İzâh fi ‘Ulumi’l-Belâğa*, Beyrut: Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, 1997. s. 263.

²⁶⁰ el-Câhiz, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tibyân*, Kahire: 1968, C. I, s. 153.

²⁶¹ Ebu’l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta Beyne’l-Mütenebbi ve Husumihi*, Kahire: 1370/1951, s. 41.

²⁶² Rummâni, *en-Nüket fi İ‘câzi’l-Kur’an*, Muhammed Halefullah (neşr.), Kahire: Dâru’l-Maarif Yay., ty., s. 79; Ayrıca bkz., Mehmet Celal Varışoğlu, “18.Yüzyıl Divan Şiirinde İstiâre, Mecâz ve Mazmun kavramları ve Yüzyılın Şiirine Genel Bakış”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), ss. 21-25.

²⁶³ el-En‘âm 6/122.

süslü gösterildiği ve küfür halinde iken imâna dönmüş insanı, küfründe ısrar eden insanın durumunu örneklerle ortaya koymaktadır.

Sâbuni bu âyetin tefsirine destek olması için aynı zamanda Ebu Hayyân'dan nakil yapmaktadır. Ebû Hayyân bu âyetle ilgili olarak, iki grup arasındaki farkı göstermek için mümini, ne tarafa giderse kullanabileceği bir ışık sahibi canlıya; kâfiri ise karanlıklar içinde kalan ve orada sağa sola şaşkın şaşkın dolaşan kimseye benzettiğinden bahsetmektedir.²⁶⁴

Sâbuni âyeti açıklamak için aynı zamanda Beydâvi'den de nakil yapmaktadır. Şöyle ki, müfessir Beydâvi bunun devamlı dalâlette kalıp da asla ondan ayrılamayan kimse hakkında getirilmiş bir misal olduğunu; inanmayan kimse, nasıl karanlıklarda kalıp yalpalıyorsa, bunun gibi, kafirlerin yaptıkları şirk ve günahları onlara güzel ve süslü gösterdik²⁶⁵ şeklindeki açıklamasını vermektedir.

Sabûni âyetin tefsirini yaptıktan sonra burada geçen “Ölü iken dirilttiğimiz”...cümlesinde geçen “ölü” ve “diriltme” kelimelerinin hepsi istiâre bâbından olduğunu, inkâr, iman, hidâyet ve dalâlet için müstear olarak kullanıldığını²⁶⁶ zikretmektedir.

Örnek 2

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوْءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Cenâb-ı Allah, “Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın. Sonra sağlamca bastıktan sonra ayak(larınız) kayar da, Allah yolundan sapmanız sebebiyle kötü azabı tadarsınız. (Ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır”²⁶⁷ buyurmaktadır.

Allah Teâla bu âyette, yeminlerin bir aldatma vesilesi olmaması gerektiğini, çünkü böyle bir samimiyetsizliğin insanların ayaklarını hak yoldan kaydıracağını ve neticede Yüce Allah'ın gösterdiği yoldan uzaklaşmaya vesile olacağını ifâde etmektedir. Hiç şüphesiz, verilen sözler mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Aksi taktirde

²⁶⁴ Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammedb. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrût: 1992, C. IV, s. 214.

²⁶⁵ Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Abdülkadir Arâfat el-A'sâ (thk.), Beyrut: 1996, C. III, s. 181.

²⁶⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 417.

²⁶⁷ en-Nahl 16/94.

sözünde durmayanlar, toplum nazarında güvenilirmez kişiler olurlar ve bu da insanların birbirleriyle uyumsuz yaşamalarına yol açar. İşte onun içindir ki, Yüce Allah böyle bir olumsuz durumun oluşmaması için ancak herkesin verdiği yemine bağlı kalmasıyla mümkün olabileceğini ifâde buyurmaktadır.

Sâbuni bu âyetin tefsirine katkı olması bakımından İbn Kesir'den nakil yaparak, bunun doğru yol üzerinde olup da ondan uzaklaşan, bozulan ve Allah yolundan dönmeye sebep olan yeminler yüzünden doğru yoldan ayrılan kimse için bir misâl teşkil ettiğini²⁶⁸ belirtmektedir.

Sabûni bu âyetle ilgili olarak “Çünkü kâfir müminin, kendisiyle anlaşma yapıp da onu bozduğunu görünce dine güveni kalmaz. Bu yüzden, kâfirin İslâma girmesine engel olunmuş olur. Bu yüzden, Yüce Allah şöyle buyurdu: “Yeminlerinizi bozmak suretiyle başkalarının İslama girmesine engel olduğunuz için, başınıza sizi üzecek dünyevî ceza gelir. Ahirette de sizin için cehennem ateşinde büyük bir azap vardır”²⁶⁹ şeklinde kendi kanaatini belirtmektedir.

Müfessir âyetteki, “Yerleştikten sonra ayak kayar” cümlesinde istiâre sanatının var olduğunu, Yüce Allah'ın dinde yerleşme için, “kadem” yani ayak kelimesini istiâre olarak kullandığını, çünkü sebatın aslının ayakla olabileceğini, neticede hak yoldan kayma, ayağın kaymasına benzediği için onu istiâre yoluyla maddî kaymakla ifade ettiğini²⁷⁰ söylemektedir.

Örnek 3

هَذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمَا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ
الْحَمِيمُ

Yüce Allah (c.c.), “İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkar edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür”²⁷¹ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah bu âyette, Rableri hakkında tartışan kâfirler ve müminler olmak üzere iki guruptan bahsetmektedir. Kâfirler için ateşten giysi biçileceği,

²⁶⁸ bkz., Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesir, (Tefsîru'l-Kur'an'il-'Azîm)*, Beyrut: Dârü'l-Kur'ani'l-Kerîm, 1981, C. II, s. 344.

²⁶⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 141.

²⁷⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 145.

²⁷¹ el-Hac 22/19.

başlarının üzerinden kaynar su döküleceği, o kaynar su ile karınlarının içindekilerin ve derilerinin eriyeceği,²⁷² ayrıca onlar için demirden yapılmış kamçılar bulunacağı²⁷³ ve o kamçılarla kendilerine vurulacağı²⁷⁴ buyurulmaktadır.

Buna karşılık âyette müminlerin altlarından ırmaklar akan cennetlere girecekleri,²⁷⁵ Onların, sözün en güzeline iletilecekleri²⁷⁶ ifâde buyurulmaktadır.

Sâbuni, bu âyetin tefsirinde bahsedilen iki gurubun takva sahibi müminler ile âsi kâfir grubu olduğunu ve birbirleriyle münâkaşa ettiklerini beyanla, müminlerin iyi bir şekilde ağırlanacaklarını, kâfirlerin ise, işkence göreceklarini²⁷⁷ bildirmektedir. Sâbuni bu izâha ilâve olarak, müfessir Kurtubî'nin âyette geçen "ateş" kelimesinin elbiseye benzetildiğini²⁷⁸ nakletmektedir. Sabûni ayrıca, "ateş, elbiseler gibi onların örtüleridir, düzgün bir şekilde dikilmiş" demektir. Vaadolan şey, muhakkak meydana geleceği için, geçmiş zaman kipi kullanılarak, "dikilmiştir" dendi²⁷⁹ açıklamasını yaparak âyette geçen kelimelerin hangi amaçla kullanıldıklarına daîr değerlendirmede bulunmaktadır.

Sâbuni zikredilen âyetin tefsirini yaptıktan sonra, "Onlara ateşten elbiseler biçilmiştir" cümlesinde istiâre sanatının bulunduğunu, nasıl ki elbise, giyeni kuşatıyorsa, ateş de onları çepeçevre kuşatmasından istiâre yolu ile konunun izâh edildiğinden²⁸⁰ söz etmektedir.

Örnek 4

إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُّقْمَحُونَ

Yüce Allah (c.c.) bu âyette "Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır"²⁸¹ buyurmaktadır.

²⁷² el-Hac 22/20.

²⁷³ el-Hac 22/21.

²⁷⁴ el-Hac 22/ 22.

²⁷⁵ el-Hac 22/23.

²⁷⁶ el-Hac 22/24.

²⁷⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 286.

²⁷⁸ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988, C. X, s. 26.

²⁷⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 286.

²⁸⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 290.

²⁸¹ Yasîn 36/8.

Allah Teâla bu âyette, inkâr eden kişilerin Kıyâmet günündeki durumlarını tıpkı başlarını kaldırıp gözlerini yuman kişiler gibi tasvir etmektedir.

Süleyman Ateş, bu âyette bahsedilenlerin yapılan her daveti reddetmek anlamına gelen (mukmah); başını arkaya doğru kaldıran kibirli insanlar oldukları, bu inkârları sebebiyle boyunlarının altına kalın bir kelepçenin halka gibi geçirilmiş olduğunu; çenelerinin kalkmış, başları arkaya doğru, gözleri yumuk vaziyette kaldıkları şeklinde tasviri manzaranın bulunduğu²⁸² bahsetmektedir.

Bu âyette ayrıca, “elini boynuna bağlanmış yapma” âyetinde de bahsedildiği gibi,²⁸³ bu tip insanların cimrilik halleri tasvir edilmektedir.

Bu âyetle ilgili olarak müfessir Sâbuni, müşriklerin sapıklık hususundaki durumlarının tasvir edildiğini ve onların halini, eline kelepçe vurularak boynuna bağlanmış, dolayısıyla eğemeyecek bir şekilde başını yukarı kaldırmış bir kimsenin haline benzediğini²⁸⁴ ifade etmektedir.

Yine âyetin tefsirine destek olmak amacıyla Sâbuni, Celâleyn'den naklen, bu cümlelerin bir temsil makamında olduğunu, maksadın da onların asla imana gelmeyecekleri ve ona baş eğmeyecekleri²⁸⁵ hususunu tescil etmek olduğunu bildirmektedir. Sâbuni ayrıca İbn Kesîr'den de nakil yapar. Şöyle ki; “Yani, kendilerine bedbahtlık damgası vurulmuş olan müşrikleri biz, boynuna tasma takılıp elleri çenesinin altından boynu ile kelepçelenmiş olan kimse gibi yaptık”²⁸⁶ demektedir.

Sâbuni, Ebu's-Suûd'dan “Yüce Allah onların halini, elleri boyunlarıyla birlikte bağlanan kimselerin haline benzetti. Bu tasmalar, çenelere dayanmıştır. Dolayısıyla bu tasmalar onları Hakka dönmeye bırakmaz, boyunlarını Hakka doğru çeviremezler, başlarını eğemezler, Hakkı göremeyecekleri veya o tarafa

²⁸² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul:Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990, C. VII, s. 336.

²⁸³ el-İsrâ 15/29.

²⁸⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 7.

²⁸⁵ Suyûtî, Celâlüddin- Celâlüddin el-Mahallî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, İstanbul: Eser Neşriyat, t.y., s. 140.

²⁸⁶ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesir*, C. III, s. 155.

bakamayacakları bir şekilde gözlerini kapatırlar”²⁸⁷ anlamındaki tefsire yer vermektedir.

Sâbuni, “Onların boyunlarına tasmalar geçirdik” âyetinde “İstiâre-i Temsiliyye” sanatı bulunduğunu, Yüce Allah’ın, hidâyet ve imandan kaçan kâfirlerin durumunu, zincir ve tasmalarla eli boynuna bağlanan ve başı yukarı kalkık olup onu eğemeyen ve sağa sola döndüremeyen kimsenin haline ve yolları yüzüne kapatılan ve maksadına eremeyen kimsenin durumuna benzeterek anlattığını ve bunun istiâre-i temsiliyye yoluyla olduğu²⁸⁸ görüşündedir.

Örnek 5

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْعَانَ أَمْ عَلَى قُلُوبِ أَفْقَالِهَا

Allah (c.c.), “Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”²⁸⁹ buyurmaktadır.

Yüce Allah önceki âyette, “Onlar, Allah’ın lânetleyip sağır yaptığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir”²⁹⁰ buyurarak, onların bozgunculuk yapmaları sebebiyle, Allah’tan lâneti hak ettikleri, neticede hakkı görmeyen kimseler olduğundan bahsetmektedir.

Burada ise, Yüce Allah (c.c.), o insanların duygusuzlaşmaları sebebiyle Kur’ân-ı Kerîm’in anlattığı hakikatleri anlayamadıklarından bahsetmektedir. Çünkü onların hakka karşı olan menfî tutumları sebebiyle, artık kulaklarına ağırlık çökmüş ve hakkı işitemez hale gelmişlerdir. Eğer onlar samimi olarak Kur’ân’ı anlama gayreti içerisinde olsalar, Kur’ân onların düşüncelerine tesir edecek ve yanlış davranışlarını düzeltmeye gayret göstereceklerdir. Ama nâfile!. Onun içindir ki, Cenâb-ı Allah’ın insana bahşettiği en büyük ikram olan kulak ve göz, hakkı araştırıp bulmak ve onun üzerinde düşünme imkânı vermeye vesile olmalıdır.

Sabûni bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak bu sorunun, أَفَلَا kınâma ifade ettiğini ve içindeki öğütleri ve yasakları görebilmeleri için Kur’ân’ı düşünmeye ve anlamaya

²⁸⁷ Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî, *Îrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâyel-Kitabi’l-Kerîm*, Abdülkadir Ahmed Ata (thk.), Rıyad: Mektebetü’r-Rıyad, t.y., C. I, s. 48.

²⁸⁸ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 12.

²⁸⁹ Muhammed 47/24.

²⁹⁰ Muhammed 47/23.

çalışmıyorlar mı ki, içinde buldukları helak edici tehlikelere düşmesinler²⁹¹ anlamına gelebileceğini beyân buyurmaktadır. Sâbuni devamında, onların kalplerinin katılaşmış ve kararmış bir vaziyette olduğunu ve kalplerinin demir kilitlerle kilitlenmiş gibi olduğunu ve artık onlara ne nurun, ne de imanın girebileceğini²⁹² ifâde etmektedir.

Sâbuni âyetin tefsirine destek olması için Fahreddin Râzî'den de nakil yapmaktadır. Râzî'nin “Kalp, gerçeği bilmek için yaratılmıştır. Onda bu bilme özelliği olmayınca yok gibi olur. Bu, insana eziyet eden kimse hakkında söylenen şu söze benzer: “Bu bir insan değil, vahşi bir hayvandır. Bu kalp değil, bir taşır”²⁹³ şeklindeki yorumunu nakletmektedir.

Son olarak, Sâbuni, “Yoksa kalpler üzerinde, kilitleri mi var?” âyetinde istiâre-i tasrîhiyye sanatının bulunduğunu, çünkü Yüce Allah'ın kalpleri, kilitli kapılara benzettiğini, zira o kalplerin, hiçbir nasihatçının nasihatına ve hiçbir kınayanın kınamasına açılmayacağını²⁹⁴ beyân etmektedir.

²⁹¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 212.

²⁹² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 212.

²⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. IV, s. 66.

²⁹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 215; Sâbuni, tefsirindeki diğer istiâre örnekleri için bkz. Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 58 (el-Bakara 2/49); C. I, s. 73 (el-Bakara 2/81); C. I, s. 89 (el-Bakara 2/112); C. I, s. 100 (el-Bakara 2/138); C. I, s. 116 (el-Bakara 2/175); C. I, s. 123 (el-Bakara 2/187); C. I, s. 123 (el-Bakara 2/187); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/259); C. I, s. 185 (Âl-i İmrân 3/7); C. I, s. 186 (Âl-i İmrân 3/7); C. I, s. 197 (Âl-i İmrân 3/27); C. I, s. 207 (Âl-i İmrân 3/52); C. I, s. 213 (Âl-i İmrân 3/77); C. I, s. 223 (Âl-i İmrân 3/112); C. I, s. 226 (Âl-i İmrân 3/118); C. I, s. 234 (Âl-i İmrân 3/144); C. I, s. 238 (Âl-i İmrân 3/149); C. I, s. 238 (Âl-i İmrân 3/156); C. I, s. 242 (Âl-i İmrân 3/162); C. I, s. 250 (Âl-i İmrân 3/183); C. I, s. 254 (Âl-i İmrân 3/196); C. I, s. 267 (en-Nisa 4/21); C. I, s. 283 (en-Nisa 4/56); C. I, s. 287 (en-Nisa 4/65(s:287)); C. I, s. 293 (en-Nisa 4/74); C. I, s. 298 (en-Nisa 4/94); C. I, s. 309 (en-Nisa 4/125); C. I, s. 314 (en-Nisa 4/142); C. I, s. 317 (en-Nisa 4/162); C. I, s. 317 (en-Nisa 4/155); C. I, s. 330 (el-Maide 5/2); C. I, s. 337 (el-Maide 5/16); C. I, s. 341 (el-Maide 5/32); C. I, s. 348 (el-Maide 5/48); C. I, s. 354 (el-Maide 5/64); C. I, s. 360 (el-Maide 5/71); C. I, s. 365 (el-Maide 5/83); C. I, s. 387; (el-En'âm 6/25); C. I, s. 393 (el-En'âm 6/36); C. I, s. 394 (el-En'âm 6/50); C. I, s. 399 (el-En'âm 6/59); C. I, s. 399 (el-En'âm 6/60); C. I, s. 406 (el-En'âm 6/92); C. I, s. 406 (el-En'âm 6/93); C. I, s. 417 (el-En'âm 6/122); C. I, s. 427 (el-En'âm 6/142); C. I, s. 432 (el-En'âm 6/153); C. I, s. 433 (el-En'âm 6/164); C. I, s. 442 (el-A'râf 7/16); C. I, s. 454 (el-A'râf 7/57); C. I, ss. 465-466 (el-A'râf 7/96); C. I, s. 480 (el-A'râf 7/157); C. I, s. 498 (el-Enfâl 8/4); C. I, s. 499 (el-Enfâl 8/7); C. I, s. 512 (el-Enfâl 8/46); C. I, s. 532 (Tevbe 9/32); C. I, s. 538 (Tevbe 9/40); C. I, s. 538 (Tevbe 9/42); C. I, s. 544 (Tevbe 9/49); C. I, s. 570 (Tevbe 9/125); C. I, s. 584 (Yunus 10/25); C. I, s. 591 (Yunus 10/67); C. II, s. 32 (Hûd 11/80); C. II, s. 45 (Yusuf 12/4); C. II, s. 53 (Yusuf 12/31); C. II, s. 53 (Yusuf 12/31); C. II, s. 60 (Yusuf 12/44); C. II, s. 66 (Yusuf 12/87); C. II, s. 78 (er-Râ'd 13/16); C. II, s. 93 (İbrâhim 14/1); C. II, s. 103 (İbrâhim 14/37); C. II, s. 145 (en-Nahl 16/94); C. II, s. 174 (el-İsra 17/71); C. II, s. 202 (el-Kehf 18/77); C. II, s. 209 (el-Kehf 18/99); C. II, s. 209 (el-Kehf 18/101); C. II, s. 217 (Meryem 19/4); C. II, s. 223 (Meryem 19/57); C. II, s. 241 (Taha 20/41); C. II, s. 246 (Taha 20/81); C. II, s. 253 (Taha 20/101); C. II, s. 265 (el-Enbiya 21/45); C. II, s. 284 (el-Hac 22/3); C. II, s. 290 (el-Hac 22/19); C. II, s. 330 (en-Nur 24/4); C. II, s. 405 (en-Neml

3.1.4. Kinâye Sanatı

Bir sözün gerçek anlama gelebilecek şekilde bu anlamın dışında da kullanılması anlamına gelen kinâye, Sâbuni tefsirinde oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştır. Biz de bu kısımda kinâye sanatı ve bu sanatın Sâbuni tefsirinde ele alınış şeklini örnek âyetlerle sunmaya çalışacağız.

3.1.4.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Kinâye kelime olarak, “كُنِيَ” , “يَكْنُو” (birinci bâb) veya “كُنِيَ” - “يَكْنُو” (ikinci bab) fiillerinden türemiş olan kelimelerin masdarıdır. Bu kelimenin lügat anlamı, “gizlemek”²⁹⁵ demektir.

Kinâyenin ıstılahî anlamı ise, “gerçek manayı düşünmeye engel olacak bir karine (ipucu) bulunmamak şartıyla, bir sözü gerçek anlamına gelebilecek şekilde-benzetme amacına yönelik olmamak üzere başka bir anlamda kullanılması”²⁹⁶ demektir. Kinâye'nin belâgat ilminin bir bölümü olarak anlamı ise, cümledeki asıl anlamın yanı sıra bir başka anlamın da anlatıldığı kelime veya cümle olarak anlaşılmalıdır. Mitrâci bu meyânda olmak üzere Kinâye’yi, “aslî-hakîkî mananın kastedildiğine engel teşkil etmeyen bir karineyle birlikte lâzım mananın kastedildiği ifade birimi”²⁹⁷ olarak tanımlamıştır.

Burada Sekkâki'nin tanımına da yer vermek gerektiği kanaatindeyiz. Sekkâki'ye göre kinâye, “mezkur'dan metrûka geçmek amacıyla açık ifade tarzını terketme”²⁹⁸ anlamındadır. Yani, ifade edilen durumdan açıkça ifade edilmeyen duruma geçiş yapmak demektir.

27/13); C. II, s. 417 (en-Neml 27/66); C. II, s. 428 (el-Kasas 28/10); C. II, s. 499 (Lokman 31/24); C. II, s. 517 (el-Ahzâb 33/7); C. II, s. 525 (el-Ahzâb 33/23); C. II, s. 526 (el-Ahzâb 33/33); C. II, s. 556 (Sebe 34/31); C. II, s. 576 (Fâtr 35/29); C. III, s. 91 (ez-Zümer 39/91); C. III, s. 129 (Fussilet 41/44); C. III, s. 147 (eş-Şura 42/20); C. III, s. 168 (ez-Zuhruf 43/40); C. III, s. 202 (el-Ahkâf 46/19); C. III, s. 259 (ez-Zariyat 51/39); C. III, s. 345 (el-Mücâdele 58/12); C. III, s. 388 (el-Münâfikun 63/2); C. III, s. 564 (el-Beled 90/11).

²⁹⁵ Abdülazîz ‘Atîk, *‘İlmü’l-Beyân*, Beyrut: Dârü’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, 1405/1985, s. 203; Ahmed Hâşimi, *Cevâhirü’l-Belâğa*, s. 345; Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘Ulûm*, s. 402.

²⁹⁶ Hâşimi, *Cevâhirü’l-Belâğa*, s. 346; Ali el-Cârim ve M. Emîn, *el-Belâğatü’l-Vâziha*, ss. 123-124.

²⁹⁷ bkz., İrfân Mitrâci, *el-Câmi’ li Funûni’l-Luğâti’l-‘Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1987. s. 165.

²⁹⁸ Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘Ulûm*, s. 512.

Taftazânî ise kinâye'yi, "bir kelimenin birinci anlamının varolmasıyla birlikte, o kelimenin onu gerektiren ikinci bir anlamının da bulunması"²⁹⁹ şeklinde tarif etmiştir.

Özetlemek gerekirse kinâye sanatı, lafız açısından gerçek anlamı kastetme durumunu ortadan kaldırmayan bir ibâre olarak tanımlanmaktadır. Yüce Kitabımızda, kinâye üslûbuna daîr âyetlerin sayısının oldukça fazla olduğu yaptığımız araştırmadan anlaşılmaktadır.

3.1.4.2. Tefsirde Kinâye Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

Yüce Allah buyurur ki, "Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalıktır. Allah da onların hastalıklarını arttırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır."³⁰⁰

Allah (c.c.) yukarıda zikri geçen âyette, münafık taifesinin, manevi bir hastalığa tutulduklarından bahsetmektedir. O hastalığın ana kaynağı ise, kalp olduğundan söz edilmektedir. İşte bu kalp, hakiki vazifesini yapamamakta, hakkı anlama noktasında hastalıklı bir hale dönüşmektedir. Münafık grubunun hastalığı ise, gerek Allah inancı, gerekse peygamberlik hususunda sürekli şek ve şüphe içerisinde bulunmaları, sağlam bir inanca sahip olmamalarıdır. Münafık aynı zamanda aldatma ve entrika çevirme gibi hastalıkları kendinde barındıran kişidir. Bundan dolayı Yüce Allah onlar hakkında, "*Onları gördüğünde, kalıpları kıyafetleri senin hoşuna gider, onları beğenirsin, konuştuklarında sözlerine kulak verirsin. Gerçekte ise onlar, âdeti duvara dayatılan ruhsuz kütüklere benzerler. İçleri boş, ödleğ olduklarından çıkan her sestem kuşkulandır, her yeni haberi kendi âleyhine sanırlar. Onlar, düşmandır, onlardan sakın!*"³⁰¹ buyurmaktadır. Bu âyette de anlatıldığı üzere, münafıklara karşı her zaman dikkatli ve uyanık olunması gerekmektedir.

Sâbuni bu âyette geçen "maraz" yani, hastalık kelimesinin onların kalplerindeki şüphe ve nifak hastalığı olduğu anlamında tefsir etmektedir. Buna

²⁹⁹ Taftazanî, Sa'uddîn, *et-Telvîh 'ale't-Tavzîh*, İstanbul: Matbaa-i Mektebi Sanayi, 1310/1892, C. I, ss. 137-138.

³⁰⁰ el-Bakara 2/10.

³⁰¹ el-Münâfikûn 63/4.

ilâveten, “zâde” kelimesinin de, “Allah onların pisliklerini ve sapıklıklarını daha da arttırsın” anlamında olmak üzere onlar için bedduâ yerinde olduğu³⁰² kanaatindedir.

Ayrıca âyetin devamında da zikredildiği gibi mümin olduklarını iddia ederek yalan söylemeleri ve Allah’ın âyetleriyle alay etmelerinden dolayı onlar için elem verici bir azabın tecelli edeceği³⁰³ de ifâde edilmektedir.

Sâbuni, âyette geçen “kalplerinde hastalık vardır” cümlesinde latîf bir kinâye bulunduğunu, zira maraz (hastalık) beden için kullanıldığında hakikat anlamında olduğunu burada “hastalık” kelimesinin nifaktan kinaye edildiğini³⁰⁴ ifâde etmektedir.

Örnek 2

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ
نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

Allah (c.c.), “Münafik erkekler ve münafik kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah’ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fâsıkların ta kendileridir”³⁰⁵ buyurmaktadır.

Azîz ve celîl olan Allah Teâla bu âyette, birbirlerinden olan, huyları birbirlerine benzeyen bir grup olan münâfıkların durumunu tasvîr etmektedir. Onlar, birbirlerine şer olan hususları emrederler, hayırlı olanları ise, engellemeye çalışırlar. Onlar aynı zamanda cimrilik vasıflarıyla muttasıf insanlardır. Allah yolunda infâk etmekten hoşlanmazlar. Ayrıca, âyetin devamında da onların kötü âkîbetleri³⁰⁶ zikredilmektedir.

Sâbuni, âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Münafik erkeklerle münafik kadınlar bir tek sınıftır. Onlar bir şeyin cüzlerinin birbirine benzediği gibi, nifakta ve imandan uzak olma hususunda da birbirlerine benzerler.”³⁰⁷ Sâbuni bu yorumuna ilâveten, müfessir Zemahşeri’den naklen âyette geçen, “*onlar birbirlerindedir*” sözü ile “*münafıkların müminlerden olmadığı ve mutlaka sizden olduklarına daîr yemin*

³⁰² Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 35.

³⁰³ el-Bakara 2/13-15.

³⁰⁴ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 35.

³⁰⁵ et-Tevbe 9/67.

³⁰⁶ et-Tevbe 9/68-69.

³⁰⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 546.

ederler”³⁰⁸ âyetinde beyân buyurulduğu üzere bunların yeminlerinde yalancı olduklarının anlatıldığından”³⁰⁹ söz etmektedir.

Sâbuni, bu âyette zikrolunan, “Ellerini sıkı tutarlar” cümlesinde geçen “eli sıkı tutmak” ibâresinin cimrilikten kinâye olduğunu, ayrıca “eli açmak” da cömertlik ve iyilikten kinâye olarak kullanıldığını³¹⁰ beyân etmektedir. Hiç şüphesiz burada dikkat çeken husus, onların cimri bir toplum olduklarını örneklerle ortaya koymaktır.

Örnek 3

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا
وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ

Allah Teâlâ, “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz”³¹¹ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah bu âyette, âhiret günü geldiğinde, adâlet terâzisini kuracağını; insanların yaptıkları iyi ve kötü şeylerin adâletle tartılacaklarını, hiçbir kimseye asla haksızlık edilmeyeceğini, her ferdin hardal tanesi misâli cüz’i miktarda iyilik ve kötülüğünün mutlaka dikkate alınacağını vurgulayarak, gönüllerde Allah ve âhiret korkusunu yerleştirilmesini istemektedir.

Sabûni âyeti, “Biz kıyamet günü, amellerin tartılacağı doğru terazileri koyarız, iyilik yapanın iyiliğinden hiçbir şey eksiltilmez; kötülük yapanın kötülüğüne de hiçbir şey ilave edilmez. Kişinin yaptığı iş, hardal tanesi ağırlığında da olsa onu getirir ve hazır bulundururuz”³¹² şeklinde tefsir ederken; Ebu’s-suûd’un âyeti, “son derece az ve değersiz de olsa onu getiririz. Çünkü hardal tanesi, küçüklüğü ifade etmekte bir misal” olduğu³¹³ şeklindeki yorumunu da nakletmektedir.

Müfesssir Sâbuni bu rivâyete ilâveten, Hâzin’den de nakilde bulunur. Şöyle ki; “Bundan maksat sakındırmadır. Çünkü hesaba çeken, hiçbir şeyi karıştırmayacak derecede bilgili ve herhangi bir şeyi yapmaktan âciz olmayacak derecede güçlü ise,

³⁰⁸ et-Tevbe 9/62.

³⁰⁹ Zemâhşeri, *Keşşâf*, C. II, s. 286.

³¹⁰ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 550.

³¹¹ el-Enbiyâ 21/47.

³¹² Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. II, s. 264.

³¹³ Ebû’s-Suûd, *İrşâd*, C. III, s. 124.

akıllı kimsenin ondan daha çok korkması gerekir”³¹⁴ şeklindeki yorumuna yer vermektedir.

Müfessir Sâbuni, yukarıdaki açıklama ve nakillerden sonra, âyette geçen “Hardal tanesi” terkininde, son derece az ve değersiz olan amelden kinâye yapıldığını³¹⁵ söylemektedir. Yani, âyette Allah Teâlâ'nın hiçbir şeyi zâyi etmeyeceği hususunun vurgulandığı kanaatindedir.

Örnek 4

وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا

Yüce Allah (c.c.), “Derken bütün serveti helak edildi. (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş haldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini oğuşturuyor ve şöyle diyordu: “Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım”³¹⁶ buyurmaktadır.

Sâbuni , “Onun bağı tamamen yok oldu. Ekin ve meyveleri harap olup gitti. Kâfir, malının ve emeğinin yok olmasından dolayı duyduğu üzüntüden ellerini oğuşturmaya başladı”³¹⁷ şeklinde âyeti tefsir etmektedir. Ayrıca tefsirine destek olmak amacıyla Kurtubî’den naklen, “duyduğu pişmanlıktan ellerinin birini diğerinin üstüne vurmaya başladı. Çünkü pişman olan böyle yapar, enkaz haline geldi. Çardaklar duvarlar üzerine yıkıldı. Harap olup gitti. O, Allah'a ortak koştığına pişman olmuş, “keşke nimete nankörlük etmeseydim” temennisinde bulunmuştur. Ne var ki, pişmanlığın fayda vermeyeceği bir zamanda pişman olmuştur”³¹⁸ diyerek onların acınası durumunu tasvir ettiğini beyân etmektedir.

Sâbuni âyette zikredilen “Ellerini oğuşturuyor” cümlesinin, pişmanlık ve üzüntüden kinâye olduğunu, çünkü pişman olan şahsın, sağ elini sol elinin üzerine koyduğunu ifâde ederek âyette söz konusu olan kinâyeli anlatım tarzının var olduğuna³¹⁹ dikkat çekmektedir.

Örnek 5

³¹⁴ el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, C. VI, s. 312.

³¹⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 264

³¹⁶ el-Kehf 18/42.

³¹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 193.

³¹⁸ Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, C. I, s. 417.

³¹⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 195.

Allah Teâlâ, “Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir halde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün”³²⁰ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah, bu âyette kıyâmet günü tebellür edecek olan bir manzarayı şöyle tasvir etmektedir: “Yoksa kendilerinin ortakları mı var? Doğru iseler, ortaklarını çağırırlar”³²¹ âyetinde de vurgulandığı üzere, dünya hayatında şirk koştukları ortaklarını çağırmaları istenmektedir. Ancak bu asla mümkün olmayacaktır. Burada Yüce Allah, kıyâmet gününün dehşetinden bacakların açılıp secdeye çağrılacakları, fakat secde edemeyecekleri, gözlerinin donup kalacağı, yüzlerini zillet üzüntüsü kaplayacağı, dünya hayatında kendilerine fırsat verildiğinde secde etmeyenlerin, ölümden sonra bu davranışı gösteremeyeceklerinden söz etmektedir. Dolayısıyla bu temsili anlatım, yaşayan bütün insanları kapsamaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbuni, bu âyet-i celîlede geçen “O gün bacak açılır” cümlesinde parlak ve üstün bir kinâye sanatının bulunduğunu, kıyamet gününde büyük olayların meydana gelmesinden ve şiddetin artmasından kinâye olduğunu³²² beyân etmektedir.

3.2. Meânî İlmî Bakımından Özellikleri

Muhammed Ali es-Sâbuni’nin tefsirini önemli kılan özelliklerinden birisi de, meânî ilmi ile ilgili açıklamada bulunması ve tefsirinde bu âyetler ile ilgili hem kendi yorumlarına yer vermesi, hem de bu konuda değer verdiği müfessirlerin görüşlerine atıflarda bulunmasıdır.

³²⁰ el-Kalem 68/42.

³²¹ el-Kalem 68/41.

³²² Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. III, s. 342: Sâbuni tefsirinde örnek olarak verilen diğer Kinâye sanatı örnekleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 63 (el-Bakara 2/61); C. I, s. 65 (el-Bakara 2/66); C. I, s. 84 (el-Bakara 2/101); C. I, s. 123 (el-Bakara 2/187); C. I, s. 131 (el-Bakara 2/196); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/222); C. I, s. 153 (el-Bakara 2/236); C. I, s. 203 (Âl-i İmrân 3/47); C. I, s. 272 (en-Nisa 4/23); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/34); C. I, s. 337 (el-Maide 5/11); C. I, s. 354 (el-Maide 5/64); C. I, s. 394 (el-En’âm 6/45); C. I, s. 417 (el-En’âm 6/125); C. I, s. 449 (el-A’râf 7/40); C. I, s. 454 (el-A’râf 7/57); C. I, s. 472 (el-A’râf 7/149); C. I, s. 489 (el-A’râf 7/189); C. I, s. 505 (el-Enfâl 8/37); C. I, s. 550 (et-Tevbe 9/67); C. I, s. 578 (Yunus 10/2); C. I, s. 600 (Yunus 10/96); C. II, s. 17 (Hûd 11/37); C. II, s. 32 (Hûd 11/76); C. II, s. 38 (Hûd 11/ 110); C. II, s. 116 (el-Hicr 15/66); C. II, s. 195 (el-Kehf 18/42); C. II, s. 217 (Meryem 19/4); C. II, s. 253 (Taha 20/110); C. II, s. 265 (el-Enbiya 21/47); C. II, s. 285 (el-Hac 22/9); C. II, s. 311 (el-Mü’minun 23/27); C. II, s. 372 (el-Furkan 25/74); C. II, s. 435 (el-Kasas 28/32); C. II, s. 449 (el-Kasas 28/82).

Daha önce, meânî ilminin lügat ve ıstılahî anlamları ile bölümleri hakkında tezimizin belâğat ilminin kısımları bölümünde³²³ temas ettmiştik. Bu sebeple, burada meânî kavramı üzerinde tekrar durmaksızın, sadece bu ilmin bölümlerini ele alacağız.

3.2.1. İcâz Sanatı

İnsan, aklına gelen (zihinde bulunan) bütün anlamları ya icâz (sözü kısaltma), ya itnâb (bir anlamı alışılagelmiş ibâreden fazla ibâre ile anlatma) veyahutta musâvât (kastedilen herhangi bir manayı, kendisine eşit miktarda kelimelerle ifâde etmek) olmak üzere üç şekilde muhatabına ifâde etmektedir. Biz bu bölümde, Sâbuni tefsirinde geçen icâz ve itnâb sanatları hakkında bilgi verip, tefsirde zikredilen örnek âyetler üzerindeki açıklama ve değerlendirmelere değineceğiz.

3.2.1.1. Lügat ve İstılah Anlamı

Hiç kuşkusuz icâz, meânî ilminin konuları arasında önemli bir yer tutan edebi sanatlardandır. Bir insan konuşmasını kısa tuttuğunda “اوجز في كلامه (sözünü kısa tuttu) şeklinde söylenir. Bir de vecîz söz kavramı vardır ki, bu da “kısa söz” anlamını ifâde etmektedir. İbnü'l-Manzûr icâz fiilin “أَجَزَ” fiilin masdarı olduğunu ve bu kelimenin, “bir işi çabuk yapmak, sözü kısaca ifâde etmek, özetlemek”³²⁴ vb. anlamlara geldiğini söylemektedir.

İcâz kelimesinin ıstılahî anlamı ise, “sözü açıklaması en güzel olacak şekilde, derli toplu ve düzenli bir şekilde söylemek”³²⁵ demektir.

Rummâni icâz kelimesini, “lafızları bulanıklıktan tasfiye etmek ve fazlalıktan ayıklamak”³²⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Bir meânî terimi olarak ise icâz, “maksadı sarih bir şekilde ifâde etmek suretiyle, az kelime kullanarak çok anlam ifâde etmek şeklinde”³²⁷ tarif edilmektedir.

³²³ Meânî ilmi ve bölümleri için tezimizin ss.29-30. sayfasına bakılabilir.

³²⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. V, s. 427; el-Merâğî, *'Ulümü'l-Belâğa*, s. 226.

³²⁵ Rummâni, *en-Nüket fî İcâzi'l-Kur'an*, Kahire: Dâru'l-MaarifYay., ty., s. 80

³²⁶ Rummâni, *en-Nüket fî İcâzi'l-Kur'an*, s. 80.

³²⁷ İcâz kelimesinin meânî ilmi bakımından ifâde ettiği anlamlar için bkz., M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 111; el-Merâğî, *'Ulümü'l-Belâğa*, s. 226.

Îcâz vasfı hiç kuşkusuz Arap dilinin en önemli özelliklerinden birisidir. O, kelime ve cümle yapısı itibâriyle mucez olan bir yapıya sahiptir. Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, belâgat ilmi ile meşgul olan âlimlerin çoğu bu kavramın, alan ve sınırlama konusunda tam bir mutabakata varamasalar da, bu edebi sanatın gerek Arap dilinde gerekse, Yüce Kitabımızda çok ehemmiyete haiz bir husus olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır.

Vecîz olan bir cümlede soru soran kişinin amacı, dinleyicide fazla meşakkat hasiletmemesi, sözün başında söyleyenin ne kastettiğini hemen anlamış olmak gibi son derece kolay bir kurgu hasıl olmaktadır. Ayrıca îcazlı bir söz dinleyicide uzun sözlerden daha fazla etki bırakmaktadır. Bütün bunlara ilâve olarak, îcâz sanatının gerektiğinde kullanıldığını, çok fazla başvurulan bir edebi tür olmadığını, fakat îcâz nitelikli cümlelerin kurulması durumunda, hem sözü söyleyenin ustalığını, hem de söylenenin ne derece tesirli ve güçlü ifâdeler olduğunu anlamamız mümkün olacaktır.

Son olarak el-‘Askeri’nin îcâz sanatını kullananlarla ilgili olarak bahsettiği, îcâz’ın belâgat ile tamamen örtüştüğü, ihtiyaç fazlası konuşmaların zaîd addedilmesi gerekenler olduğu, sözün uzaması durumunda daha sıkıcı bir hal almasına yol açacağı, ayrıca belâgat âlimlerinin bir kelime söylemek gerekirken iki kelime sarfetmenin iyi bir tavır olamayacağı düşüncesinde oldukları şeklindeki kanaatini³²⁸ de burada nakledeyim.

Îcâz; îcâz-ı kısâr ve îcâz-ı hazîf olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.1.2. Tefsirde Îcâz Sanatı ile ilgili Örnekler

Örnek 1

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Yüce Allah (c.c.); “Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağına da tepenize dikmiş ve “Sakınasınız diye, size verdiğimiz

³²⁸ bkz., Muhammed Kürd ‘Ali, *el-Îcâz*, Mecelletu’l-Mecma’il-‘ilmiyyi’l-‘Arabî, Muharrem, C. 24, cüz: 4, Dımaşk: Dâru’l-Kütübi’z-Zâhiriyyeti’l-Ehliyye, 1951, s. 505; Kadir Kınar, “Belâğatta Îcâz”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), ss. 93-97.

Kitabısıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)³²⁹ demiştir buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bahsi geçen âyette, İsrâiloğullarından ahid aldığı ve kendilerine vermiş olduğu kitabı düşünüp uygulamaları için dağı üstlerine kaldırdığı, söz vermelerine karşın daha sonra sözlerinden vazgeçtikleri, buna rağmen Allah'ın rahmeti gereği onları cezalandırmadığı gerçeğini hatırlatmaktadır. Ayrıca son bölümde geçen "...onun içindekileri düşünün..." ibâresi de, Yüce Allah'ın mesajının anlaşılması ve tezekkür edilmesi gereğine işâret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çerçevede Sâbuni'nin bahsi geçen âyeti nasıl tefsir ettiğine temas etmemiz yerinde olacaktır. Şöyle ki, "Ey İsrailoğulları! Tevrat'taki emirlerimi uygulamak üzere sizden yeminle söz aldığımız zamanı hatırlayınız. O zaman Tur Dağını, siyah bir bulut gibi üzerinize kaldırdık ve size Tevrat'taki emirlerimizi azim ve ciddiyetle alıp onlarla amel edin, Onda olan emirleri koruyun, unutmayın ve onlardan gafil olmayın dedik. Emirlerimize uyarsanız, dünyada helakten, âhirette de azaptan kurtulursunuz. Bu cümlelerin bir başka anlamı da, "umulur ki siz müttakiler zümresinden olursunuz"³³⁰ şeklinde âyeti tefsir etmektedir."

Sâbuni, âyette geçen "Size verdiğimiz kuvvetle tutun" cümlesinde hazif yoluyla îcâz sanatı bulunduğu kanaatindedir. Takdiren ise, "Onlara tutun dedik" anlamına gelmektedir.³³¹

Örnek 2

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَانِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Allah Teâlâ, "Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur" demelerinden dolaydır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler"³³² buyurmaktadır.

³²⁹ el-Bakara 2/63.

³³⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 65.

³³¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 65.

³³² Âl-i İmrân 3/75.

Yüce Allah zikri geçen âyet-i celîde, bazı Yahudilerin, hıyanet ve cimriliklerini anlatmak suretiyle, müslümanların bu tip karakterlere sahip kişilere aldanmamaları ve uyanık olmaları için tavsiyede bulunmaktadır. Şöyle ki, onlara bir dinar verilse, noksansız olarak geri verirler. Bir de öyle kimseler vardır ki, onlara bir dinar dahi verilse, hatta üzerinde durulsa bile, onlar kendilerine verilen bu miktarı asla iâde etmezler ya da geri verme konusunda zorluk çıkartırlar.

Müfessir Sâbuni, bu âyetle ilgili olarak, “Ehl-i kitaptan, yani Yahudilerden öyleleri vardır ki, ona birçok mal emanet bıraksan, güvenilir bir kişi olduğu için sana emanetini verir. Nitekim Abdullah b. Selâm’a Kureyşli birisi bin ukıyye altın emanet bırakmış; o, bu emaneti ona aynen iade etmişti. Onlardan öyleleri de vardır ki, emanete hıyanetinden dolayı ona bir dinar dahi emanet edilmez. Eğer bir dinar emanet bıraksan, başına dikilip devamlı istemedikçe asla geri vermez”³³³ şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Âyet-i kerimede zikrolunan, “Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur.” cümlesi ile ilgili olarak Müfessir Sâbuni, “...bu ifâdede hazif yoluyla îcaz vâkî’ olduğunu, takdirinin ise, “Ümmîlerin mallarını yememizde bize bir vebal yoktur”³³⁴ şeklinde olduğu kanaatindedir.

Örnek 3

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرِ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

Azîz ve Celîl olan Yüce Mevlâ bu ilâhi mesajında, kıyâmet gününün dehşetini anlatmak üzere, “O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve Kahhâr (her şeyin üzerinde yegâne hakim) olan Allah’ın huzuruna çıkarlar”³³⁵ buyurmaktadır.

Allah Teâla (c.c.) bu âyette, kıyâmet esnasında yerin ve göklerin başka yer ve göklerle değiştirileceğinden ve herkesin Allah’ın huzuruna getirileceğinden bahsetmektedir. Süleyman Ateş, bu âyette geçen “yerin ve göklerin değiştirilmesi” cümlesi ile ilgili olarak, ya kıyâmet gününde yerin ve göklerin kendilerinin değil, vasıflarının değişeceğini veya vasıfları değil kendileri değişeceği”³³⁶ olmak üzere iki

³³³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 211.

³³⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 213.

³³⁵ İbrâhim 14/48.

³³⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, C. V, s. 36.

muhtemel durumdan bahsetmektedir. Biz bu konuda bu kadar bilgi ile iktifa ediyor, daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Muhammed Ali Sâbuni, bu âyetin îzâhı bâbında, “Allah’ın kıyamet gününde düşmanlarından öç alacağını, O gün, bu yer küresinin başka bir yer küresine, gökler de başka göklere dönüşeceğini”³³⁷ beyân ederek; İbn Mesud’un şöyle söylediğini nakleder: “O gün bu yer küresi, gümüş gibi tertemiz, içinde kan dökülmemiş ve bir hatâ işlenmemiş bir yer küresine dönüşecek.”³³⁸

Sâbuni devamla, o gün bütün yaratıklar kabirlerinden çıkacaklarını ve hâkimler hâkiminin huzurunda duracaklarını, hiçbir şeyin onları örtemeyeceğini ve hiçbir kimsenin onları koruyamayacağını”³³⁹ ifade etmektedir. Nihâyetinde onların artık ne evlerinde, ne de kabirlerinde bulunabilecekleri ve onların ancak bir ve her şeye kadir olan Allah’ın huzurunda toplanma yerinde bulunacaklarını³⁴⁰ belirtmektedir.

Sâbuni, yukarıda bahsi geçen âyetteki, “O gün bu yer küresi başka bir yere dönüşür. “Gökler de...” cümlesinde hazîf yoluyla îcâz sanatının vâki olduğunu, buna göre âyetin anlamının, “Gökler de başka göklere dönüşür” demek olduğunu ve âyetin sibâkindan konunun böyle anlaşıldığı için bu kısım hazfedilmiş olduğu³⁴¹ kanaatine varmıştır.

Örnek 4

أَقْرَأْ كِتَابِكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

Yüce Allah (c.c.), “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir”³⁴² buyurmaktadır.

Allah Teâla bu âyette, hesap günü geldiğinde herkese dünya hayatında yaptıklarının yazılı olduğu kitabının verileceğini ve asla bu konuda bir itirazın yapılamayacağını sarih bir şekilde ifâde etmektedir. Burada âyetin tefsirine bir katkı

³³⁷ Taberî, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmi ‘ul-Beyân ‘an Te’vili Âyâti ‘l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988., C. XIII, s. 250| Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, C. III, s. 137; Sâbuni, *Safvetü ‘t-Tefâsir*, C. II, s. 102.

³³⁸ Sabûni, *Safvetü ‘t-Tefâsir*, C. II, s. 102.

³³⁹ Sâbuni, *Safvetü ‘t-Tefâsir*, C. II, s. 102.

³⁴⁰ Sâbuni, *Safvetü ‘t-Tefâsir*, C. II, s. 102.

³⁴¹ Sâbuni, *Safvetü ‘t-Tefâsir*, C. II, s. 102.

³⁴² el-İsrâ 17/14.

olması bakımından Merhum Elmalılı'nın tefsirindeki değerlendirmeyi veriyoruz. Şöyle ki, merhum, o gün kişinin kendi kitabını okuyacağı ve hesapçı olarak da kişinin kendi nefsinin yettiğini belirterek, insanoğlunun bu âyet müvâcehesinde kendisini dünya hayatında dâima muhâsebe etmesinin faydalı olacağını³⁴³ beyan etmektedir.

Sâbuni, âyette geçen “Amel defterini oku” emri ilâhisi ile kişinin kendi kitabını okuması isteneceği ve hesap gününde, yaptıklarına kişinin şahitliğinin yeteceği; başka bir şahide veya hesap sorucuya ihtiyacının olmayacağından³⁴⁴ bahsetmekte ve âyeti bu çerçevede izâh etmektedir.

Müfessir Sâbuni'nin âyette geçen “kitabını oku” cümlesindeki edebi sanat ile ilgili açıklamasına gelince; o burada hazif yoluyla icaz sanatı bulunduğunu³⁴⁵ beyân etmektedir. Ayrıca âyetin “Kıyamet gününde ona, kitabını oku denilir” anlamında olduğu³⁴⁶ kanaatini taşımaktadır.

Örnek 5

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

Yüce Mevlâ bu mesajında, “Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdanskınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır”³⁴⁷ buyurarak müminlere kadınlara karşı uyacakları kurallara ilişkin uyarıda bulunmaktadır.

Allah Teâlâ (c.c.), nûr sûresinin bu âyetinde, mümin erkeklere, nazarlarından bir kısmını yummak suretiyle ırzlarını korumalarını, bunu yapmaları durumunda ruhen temiz kalacaklarını ifâde buyurmaktadır.

Bu âyetin izâhı ile ilgili olarak Sâbuni, “Ey Peygamber! Sana uyan müminlere, mahremleri olmayan yabancı kadınlara bakmaktan gözlerini kapamalarını söyle. Çünkü bakış, kalbe şehvet tohumları serper. Nice bir anlık şehvet

³⁴³ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, ty., C. V, s. 3171.

³⁴⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 155.

³⁴⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 156.

³⁴⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 156.

³⁴⁷ en-Nûr 24/30.

vardır ki, uzun üzüntüler vermiştir³⁴⁸ diyerek, yukarıdaki açıklamaya müvâzi bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Sâbuni âyetin tefsirine katkı olması bakımından Fahreddin Râzi'den de nakil yapmaktadır. Şöyle ki; “Eğer denilirse ki; niçin gözleri kapamak avret mahallerini korumaktan önce zikredildi? Buna şöyle cevap veririz: Çünkü bakmak, zinanın habercisidir, ahlâksızlığın öncüsüdür. Bakmada çok şiddetli belâ vardır. Hemen hemen ondan korunulamaz³⁴⁹ şeklindeki Râzi'nin açıklamasına yer vermektedir.

Sâbuni, âyette geçen “Gözlerini kapasınlar” cümlesinde, hazif yoluyla icâz sanatının bulunduğu³⁵⁰ ifâde etmektedir. Amaç, gözleri her şeye değil, sadece Allah'ın haram kıldığı şeylere kapatmak, yani bakmamaktır. Muhataplar bunu anlayacakları için bununla yetinilerek hazif yapılmıştır.

3.2.2. İtnâb Sanatı

İtnâb, meâni ilminin bölümlerindedir. Bu kısımda, itnâb sanatının anlamları üzerinde durulacak, akabinde de itnâb sanatının Sâbuni tefsirindeki yansımalarını ele alacağız.

3.2.2.1. Lügat ve İstilah Anlamı

İtnâb, “طُنْب” kelimesinden türeyen bir kelimedir. “Tunb” ise çadır, tente, ev, vb.yerlerde kullanılan ip, urgan, halat, bir şeyin ucu, ağaç damarı, vücuttaki sinir gibi

³⁴⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 335.

³⁴⁹ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C. XXIII, s. 205.

³⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 335; Sâbuni tefsirindeki diğer icâz örnekleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 50 (el-Bakara 2/35); C. I, s. 65 (el-Bakara 2/63); C. I, s. 68 (el-Bakara 2/71); C. I, s. 100 (el-Bakara 2/135); C. I, s. 107 (el-Bakara 2/154); C. I, s. 109 (el-Bakara 2/158); C. I, s. 118 (el-Bakara 2/177); C. I, s. 123 (el-Bakara 2/184); C. I, s. 127 (el-Bakara 2/194); C. I, s. 131 (el-Bakara 2/196); C. I, s. 138 (el-Bakara 2/213); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/219); C. I, s. 152 (el-Bakara 2/233); C. I, s.181 (el-Bakara 2/285); C. I, s. 197 (Âl-i İmrân 3/26); C. I, s. 213 (Âl-i İmrân 3/75); C. I, s. 331 (el-Maide 5/6); C. I, s. 386 (el-En'âm 6/23); C. I, s. 422 (el-En'âm 6/128); C. I, s. 442 (el-A'râf 7/19); C. I, s. 538 (et-Tevbe 9/38); C. II, s. 66 (Yusuf 12/85); C. II, s. 78 (er-Râ'd 13/16); C. II, s. 84 (er-Râ'd 13/17); C. II, s. 88 (er-Râ'd 13/35); C. II, s. 103 (İbrâhim 14/48); C. II, s. 116 (el-Hicr 15/46); C. II, s. 129 (el-Hicr 15/30); C. II, s. 140 (en-Nahl 16/81); C. II, s. 156 (el-İsrâ 17/14); C. II, s. 168 (el-İsrâ 17/56); C. II, s. 241 (Tâhâ 20/66); C. II, s. 338 (en-Nûr 24/22); C. II, s. 338 (en-Nûr 24/30); C. II, s.380 eş-Şuâra 26/18); C. II, s. 405 (en-Neml 27/10); C. II, s. 469 (el-Ankebût 29/64); C. II, s. 484 (er-Rûm 30/47); C. II, s. 526 (el-Ahzâb 33/35); C. II, s. 549 (Sebe 34/12); C. II, s. 562 (Sebe 34/37); C. III, s. 20 (Yasin 36/52); C. III, s. 35 (es-Sâffât 37/35); C. III, s. 90 (ez-Zümer 39/22); C. III, s. 404 (et-Talâk 65/4); C. III, s. 482 (el-Müddessîr 74/40,41,42); C. III, s. 511 (en-Nebe 78/6); C. III, s. 610 (el-Maûn 1072); C. III, s. 202 (el-Ahkâf 46/20); C. II, s. 202 (el-Kehf 18/79); C. III, s. 249 (Kâf 50/17); C. II, s. 290 (el-Hac 22/19); C. I, s. 100 (el-Bakara 2/137); C. I, s. 210 (Âl-i İmrân 3/64); C. I, s. 261 (en-Nîsa 4/1); C. I, s. 432 (el-En'âm 6/158); C. I, s. 454 (el-A'râf 7/54).

anlamlara gelmektedir. Güneşin doğduğu andaki uzun ışıklarına da «أطناب الشمس» adı verilmektedir.³⁵¹

İtnâb lafzı, yukarıda zikredilen tunb, tunub veya taneb kökünden if'âl bâbında mastar olup, sözlükte «bir şeyin kuvvetli ve hızlı olması, peş peşe gelmesi, bir şeyde aşırıya gitmek»³⁵² vb. anlamlara gelmektedir.

İtnâb lafzının gerek aslı olan tunb, tunub ve taneb kelimelerinin, gerekse türevlerinin manaları dikkate alındığında bu ismin bu sanat için uygun bir kavram olduğu görülür. Çünkü itnâbın aslı olan lafızlarda ya uzunluk, çizgi çizgi olma ya da bir şeyin kuvvetle ve şiddetle meydana gelmesi anlamı vardır. İtnâb sanatının da hem uzunluk, hem de kuvvet ve şiddetle doğrudan bir ilgisinin olduğu aşikârdır. Çünkü itnâbta cümleye yapılan ilavelerle söz uzatılırken, diller taraftan da ifade bu yolla kuvvet kazanmış ve pekiştirilmiş olmaktadır.

Belâgat âlimlerinin çalışmalarını incelediğimizde, itnâb kavramının terim olarak kelime anlamı ile örtüştüğü görülmektedir. Buna göre itnâb, «bir gayeye binâen lafzın manadan fazla olması» şeklinde tanımlanmıştır. Yani, insanların alışık oldukları lafızlardan daha fazla lafızla, fakat haşv'e (gereksiz doldurma) ve tatvîle (gereksiz uzatma) kaçmaksızın maksadı dile getirmektir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an'daki itnâb sanatının var olduğu âyetlerde Yüce Allah'ın kullandığı bütün kelime ve deyimlerin bir anlam ifâde ettikleri, asla zaid ifâdeler olmadıkları kesin bir hakikattir.

İtnâb kelimesinin belâgat ilminde mukabili ise, özlü söz söylemek anlamında kullanılan îcâz kavramıdır. Manayı pekiştirmek, muhatabın zihnindeki şüpheleri gidermek, yanlış anlaşılmayı önlemek, bir maksadı bütün yönleriyle ifade etmek vb. gayelerle kullanılan itnâb üslûbunun bugünkü manada ilk olarak H. IV. asır belâgat âlimlerinden Rummânî ve Ebû Hilâl el-'Askerî'nin eserlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. İtnâb çeşitleri ise, şunlardır:

1. İzah; 2. Tevşî'; 3. Atîf; 4. Tekrar; 5. İğâl; 6. Tezyîl; 7. İhtirâs; 8. Tetmîm;
9. İ'tirâz; 10. Eşanlamlılık; 11. Nefy-isbât; 12. Teşbih; 13. Tard ve Akis; 14. Zamir

³⁵¹ Sa'duddîn et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, Eser Kitabevi, İstanbul: 1960, s. 255.

³⁵² İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. I, ss. 560-562; Ali Bulut, «Kur'an-Kerim'de İtnâb Uslûbü», *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* The Journal of International Social Research, Volume 3 11 Spring 2010, ss. 184-186.

yerine isim gelmesi; 15. Ta‘lîl; 16. Tefsir; 17. Te’kid; 18. Sıfat; 19. Bedel; 20. Atf-î Beyân; 21. İstiksâ; 22. Bilineni zikretmek.

Şimdi de, itnâb sanatının kullanıldığı yerler hakkında hulâsa bilgi vermeye çalışalım: İtnâb sanatı; manayı te’kid etmek, ilmi ve fikri tartışmalarda muhatabı ikna amaçlı cümleler kullanmak, övgü ve yergilerde hamâsî duyguları coşturmak amacıyla yapılan hitaplarda, acı ve elemelerin dile getirilmesinde başta olmak üzere bir çok amaç için kullanılmaktadır.³⁵³

İtnâb sanatının lügat ve ıstilahî anlamlarından sonra, Muhammed Ali es-Sâbuni’nin tefsirindeki itnâb sanatı üzerine verdiği misaller üzerinde duracağız.

3.2.2.2. Tefsirde İtnâb Sanatı İle İlgili Örnekler

Örnek 1

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

Allah Teâlâ (c.c.), “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitab ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik”³⁵⁴ buyurmaktadır.

Yüce Mevlâ bu âyette, insanlara Allah’ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, kitabı ve hikmeti öğreten Hz. Peygamber (s. a. v.)’ in gönderilmesinin Allah’ın bir lütfü olduğunu beyân etmektedir. Mâdem böyle bir lütûf insanoğluna bahşedilmiş öyleyse, bu ihsanda bulunan Yüce Allah’a karşı gereken kulluk vazifelerinin îfası gerekmektedir.

Sâbuni bu âyeti şöyle açıklamaktadır: “Size nimetimi tamamladığım gibi, içinizden size bir de peygamber gönderdim, Peygamber size Kur’ân’ı okuyor, çirkin fiillerden ve şirkten sizi temizliyor, size yüce kitabın hükümlerini ve mübarek sünnet-i seniyyeyi, dünya ve din işlerinden bilmediğiniz daha birçok şeyi öğretiyor”³⁵⁵

Müfessir Sâbuni, “Size kitabı ve hikmeti öğretir” cümlesinden sonra “Size bilmediklerinizi öğretir” cümlesinin gelmesinin, hususîden sonra umumînin zikri

³⁵³ bkz., Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ ‘İlmu’l-Meânî*, Ürdün: Dâru’l-Furkân, 1997, ss. 505-506.

³⁵⁴ el-Bakara 2/151.

³⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 106.

kâbilinden olup kapsam ifade ettiğini, belâgat ilminde buna “İtnâb” sanatı denildiğini³⁵⁶ ifade etmektedir.

Örnek 2

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ
يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

Yüce Allah (c.c.); bu âyette, meleklerle Hz. Meryem arasında geçen “Hani melekler, “Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı”³⁵⁷ ve “Ey Meryem, Rabbine divân dur ve secdeye kapan ve rukû’ edenlerle beraber sen de rukû’ et”³⁵⁸ diyalogunu hatırlatmaktadır.

Allah Teâla, burada, Hz. Meryem’in, mevcut bütün kadınlardan daha faziletli bir kadın kılındığını ve kendisinin Yüce Allah’a saygı ifâdesi olmak üzere ruku’ ve secde etmesi emredildiğinden söz etmektedir.

Merhum Hamdi Yazır tefsirinde, Hz. Meryem’in tertemiz, çirkin eylemlerden müstâğni, Yahudilerin kötü isnâdlarından uzak ve Hz. İsa (a.s.) gibi bir peygamberin annesi olma şerefine nâil olması gibi hususiyetlerin onu diğer kadınlardan daha üstün tuttuğunu ifade³⁵⁹ etmektedir.

Bu âyetin Sâbuni tarafından, “Hatırla ki melekler, yani Cebrâîl (a.s.) şöyle demişti: Ey Meryem! Allah, kadınlar arasından seni seçti ve özellikle sana ikrâmlarda bulundu.³⁶⁰ Seni kirlerden, pisliklerden temizledi ve Yahudilerin itham ettiği fahişelikten korudu. Seni, âlemlerdeki diğer kadınlara tercih etti ki, babasız asıl bir çocuğu dünyaya getirme hususunda Allah’ın kudretinin tecelligâhi olasın”³⁶¹ şeklinde tefsir edildiğini de öğreniyoruz. Bu değerlendirme, naklini yaptığımız Merhum Yazır’ın tefsiri ile mutabakat halindedir.

Sâbuni, bu âyette geçen “istefâke” lafzının tekrar edilmesinde itnâb sanatının var olduğuna³⁶² dikkatlerimizi çekmektedir.

³⁵⁶ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 107.

³⁵⁷ Âl-i İmrân 3/42.

³⁵⁸ Âl-i İmrân 3/43.

³⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. II, s. 1097.

³⁶⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 201.

³⁶¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 201.

³⁶² Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 201

Örnek 3

أَقَامَنَ أَهْلَ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ

أَوْ أَمِنَ أَهْلَ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ

Allah Teâla (c.c.), “Memleketlerin halkları geceleyin uyurken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?”³⁶³ Ve “Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?”³⁶⁴ buyurmaktadır.

Yüce Mevlâ, yukarıdaki âyet gurubunda, Allah’ın kendilerinden yapmalarını emrettiği emir ve kaçınacakları yasaklar hakkında duyarsız davranan ve neticede cezaya müstahâk olan halklardan bahsetmektedir. Onların, Allah’ın cezasının gece ve yahut gündüz ansızın gelebileceği hususunu düşünmeleri gerektiği anlatılmaktadır. Elbette ilâhi cezânın ne zaman geleceği konusunda belli bir zaman tayininin olmaması, onlar için çok daha tedirgin edici bir durumdur. Aynı zamanda bu cümleler tehdid anlamını içermektedirler.

Müfessir Sâbuni, âyette geçen soru edatı olan “hemze”nin inkar için geldiğini,³⁶⁵ Yani peygamberleri yalanlayan o kişilerin, Allah’ın azabının kendilerine geceleyin, uykuda ve bu azaptan gaflet içinde iken gelmeyeceğinden emin mi oldular?³⁶⁶ anlamında kullanıldığını, Onlar gündüzleyin eğlence içinde iken ve sanki oyun oynuyorlarmış gibi faydasız şeylerle meşgul olurken, azabımızın açıkça gelmeyeceğinden emin mi oldular?³⁶⁷ şeklinde tefsir edilebileceğini düşünmektedir.

Sâbuni âyetteki, “Ülkelerin halkı emin mi oldular?” cümlesinin uyarı maksadıyla tekrar edildiğini ve belâgat ilminde buna “itnâb” denildiğini,³⁶⁸ bunun bir benzeri de, “Allah’ın azabından emin mi oldular. Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah’ın mühlet vermesindenemin olamaz”³⁶⁹ âyeti olduğundan söz

³⁶³ el-A‘raf 7/97.

³⁶⁴ el-A‘raf 7/98.

³⁶⁵ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 461.

³⁶⁶ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 461.

³⁶⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 461.

³⁶⁸ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 466

³⁶⁹ el-A‘raf 7/99.

etmektedir. Son olarak Sâbuni, Ebu's-Suûd'dan, inkârcıyı daha fazla açıklamak için tekrar edilmiş olduğunu³⁷⁰ naklen beyân etmektedir.

Örnek 4

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

Yüce Mevlâ, “Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın va'adi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın”³⁷¹ buyuruyor.

Allah (c.c.), daha önceden haber verdiği dünya ve âhîret mükâfat ve cezasının, gerçek olduğunu, Cenâb-ı Allah'ın kendilerine ihsân ettiği akıl nimetinden âzâmi derecede isifade etmeleri gerektiği, şeytanın kendilerine apaçık düşman olduğu ve asla ona uymamaları gerektiği, çünkü onun cehennem ateşine çağırıldığından söz etmektedir.

Sâbuni âyetin tefsirinde, “Ey insanlar! Allah'ın, öldükten sonra dirilme ve hesaba dair size olan vaadi hak ve gerçektir, kesindir, o vaatten dönüş yoktur. O halde, dünya hayatı nimet ve süsleriyle sizi âhîret hayatından alıkoymasın”³⁷² değerlendirmesi yapmaktadır. Sâbuni buna ilâveten İbn Kesîr'den naklen şöyle der: “Bu geçici parlaklığa kapılarak, kalıcı hayattan vazgeçmeyin. Çok aldatıcı olan Şeytan, sakın sizi aldatıp da Allah'ın af ve keremine ümitlendirmesin.³⁷³ Günahlara devam ettiğiniz halde bağışlanacağınızı temenni ettirmesin.”³⁷⁴

Müfessir Sâbuni, “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın” cümlesinden sonra, “O aldatıcı da, Allah hakkında sizi aldatmasın” cümlesinde “aldatma” fiilinin tekrar edilmesiyle itnâb sanatı ortaya çıktığı³⁷⁵ kanaatindedir.

Örnek 5

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ

³⁷⁰ Ebu's-Suûd, *İrşâd*, C. II, s. 184.

³⁷¹ el-Fatır 35/5.

³⁷² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 566.

³⁷³ Sâbûni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. III, s. 139.

³⁷⁴ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. III, s. 139.

³⁷⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 570.

Allah Teâlâ, kendisine ve elçisine tâbi olunması hususunda, “Allah’a itaatedin, peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirseniz, bilin ki elçimize düşen sadece apaçık bir tebliğdir”³⁷⁶ buyurmaktadır.

Muhammed es-Sâbuni, “Allah’ın sizin için koymuş olduğu bütün emir ve yasaklarda O’nun ve Peygamberinin emrine uyun. Yüce Allah, Peygambere itaatin Allah’a itaat gibi vâcib olduğunu açıklamak ve bunu vurgulamak için “uyun” emrini tekrarlamıştır. Eğer sizi çağırdığı iman ve hidâyet hususunda onun davetine icabet etmekten yüz çevirseniz, bunun ona herhangi bir zararı olmaz. Bunun zararı sizedir. Çünkü, Peygamberin görevi sadece Allah’ın emrini tebliğ etmektir. O da üzerine düşeni yapmıştır. Allah, kendisine isyan eden ve emrine karşı gelenlerden intikam alır”³⁷⁷ şeklinde âyeti izâh etmektedir.

Sabûni âyette geçen “Allah’a itaat edin, Rasûl’e de itaat edin” âyetinde, daha fazla vurgu ve itaatin şânına önem vermek için fiil tekrarlanarak itnâb sanatı yapıldığını³⁷⁸ beyân etmektedir.

3.2.3. Hazf Sanatı

Meâni ilminin bir terimi olan ve söylenilmesi gerekmeyen bir sözün cümlede ifâde edilmemesi anlamına gelen hazf, Sâbuni tefsirinde Kur’ân âyetleriyle desteklenerek ele alınmıştır. Bu bölümde hazf kelimesinin lügat ve ıstılah anlamlarının yanı sıra tefsirdeki örnekler üzerinde durulacaktır.

³⁷⁶ et-Teğâbun 64/12.

³⁷⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 396.

³⁷⁸ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 396; Sâbuni tefsirinde itnâb sanatına verilen diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 54 (el-Bakara 2/42); C. I, s. 107 (el-Bakara 2/151); C. I, s. 131 (el-Bakara 2/196); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/219); C. I, s. 161 (el-Bakara 2/253); C. I, s. 173 (el-Bakara 2/272); C. I, s. 179 (el-Bakara 2/272); C. I, s. 181 (el-Bakara 2/285); C. I, s. 203(Âl-i İmrân 3/42-43); C. I, s. 261(en-Nisa 4/6); C. I, s. 261(en-Nisa 4/7); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/12); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/32); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/35); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/36); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/32); C. I, s. 466 (el-A’râf 7/99); C. I, s. 490 (el-A’râf 7/195); C. I, s. 517 (el-Enfâl 8/63); C. I, s. 550 (et-Tevbe 9/69); C. II, s. 25 (Hûd 11/58); C. II, s. 601 (Yusuf 12/67); C. II, s. 124 (el-Hicr 15/21); C. II, s. 128 (el-Hicr 15/35); C. II, s. 234 (Taha 20/18); C. II, s. 394 (eş-Şuâra 26/181); C. II, s. 458 (el-Ankebut 29/17); C. II, s. 484 (er-Rûm 30/46); C. II, s. 525 (el-Ahzâb 33/22); C. II, s. 570 (el-Fatır 34/5); C. II, s. 582 (el-Fatır 34/35); C. III, s. 12 (Yasin 36/20, 21); C. III, s. 215 (Muhammed 47/15); C. III, s. 229 (el-Fetih 48/17); C. III, s. 345 (el-Mücadele 58/2); C. III, s. 455 (en-Nûh 71/18); C. III, s. 535 (el-Mutaffifin 83/22,23,24); C. III, s. 585 (el-Kadr 97/1,2,3); C. II, s. 188 (el-Kehf 18/2,3); C. II, s. 346 (en-Nûr 24/37); C. II, s. 489 (Lokman 31/4,5); C. III, s. 190 (el-Câsiye 45/12,13); C. III, s. 203 (el-Ahkâf 45/26); C. III, s. 290 (el-Kamer 54/46); C. III, s. 375 (es-Saf 61/3); C. III, s. 260 (ez-Zâriyat 51/57); C. III, s. 396 (et-Teğâbun 64/12); C. III, s. 547 (et-Tarık 86/7); C. III, s. 573 (el-‘Alak 96/1-3); C. III, s. 599(et-Tekasür 102/6,7); C. III, s. 601 (el-‘Asr 103/3); C. III, s. 422 (el-Mülk 67/3,4); C. III,s.481(el-Müddessir 74/19,20); C. II, s. 511 (en-Nebe 78/4,5); C. III, s. 530 (el- Mutaffifin 83/17,18); C. III, s. 439 (el-Hâkka 69/1,2); C. III, s. 624 (el-Felak113/2,3,4,5); C. III, s. 627 (en-Nâs 114/1,2,3).

3.2.3.1. Lügat ve İstılah Anlamı

الْحَدْفُ kelime olarak, “bir nesneyi bir kenarından kesip atmak, kırmak, vurup düşürmek, çıkarmak”³⁷⁹ anlamlara gelmektedir.

Kelime anlamı olarak hazf, bir bütünden bir parçayı kesip atmak, biçip ayırmak, bir eylemi kısaltıp hafifletmek, mükâfatlandırmak, süslemek gibi anlamlara gelmektedir.

Sarf ilmi açısından hazf, “telaffuzda kolaylığı sağlamak amacıyla kelimedden illet harfinin düşürülmesi ve atılması anlamında kullanılmaktadır.”³⁸⁰

Nahiv ilminde ise, “karîneye dayalı olarak ibareden bir veya daha fazla unsuru düşürmek anlamına gelmektedir.”³⁸¹

Meâni ilminde hazf, “bir karineye ve bir maksada binâen bilinip anlaşılabilir olan cümle unsurlarının sözden düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır.”³⁸²

İbn Cinnî (ö. 392/1002) de, el-Hasâis adlı eserinde hazf üslûbunu, Arap diline has bir özellik ve ayrıcalık olarak görmekte, cümleden bazı unsurların düşmesine rağmen kalan kısmın anlamı tam ve hatta daha etkili bir biçimde yansıttığı³⁸³ kanaatini taşımaktadır.

Hazf üslûbunun hangi amaçla kullanıldığına gelince; herhangi bir durumu muhatap dışında kalan kimselerden gizleme, bir fırsatı kaçırmaktan dolayı endişe duyma,³⁸⁴ sözü kısa keserek genelleştirme³⁸⁵ vb. hususlardır.

Araplar, mânâyı ihlâl etmeyecek ve ibârenin edebiliğine gölge düşürmeyecek unsurları hazfetmeyi âdet edinmişlerdir. Ayrıca, Arap dilinde görülen hazf formlarının çoğu, söz sahibinin îcâzı temin etme gayesine mâtuf

³⁷⁹ Rifat, Mehmed, *Mecâmi 'ul-Edeb*, ss.405-406.

³⁸⁰ Durmuş, İsmail, “Hazif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., Yay., XVII, 1998, s. 124.

³⁸¹ et-Tehânevi, *Keşşâfü İslâhâti'l-Funûn*, Ahmed Hasan Besec (thk.), 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999. s. 312.

³⁸² ez-Zerkeşi, Bedrûddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l- Kur'an*, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs. ty. C. III, s. 112.

³⁸³ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osman, *el-Hasâis*, Beyrut: Muhammed 'Ali en-Neccâr, 1371/1952, C. II, s. 360.

³⁸⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İFAV Yayınları, 2011, s. 86

³⁸⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 86.

olarakgerçekleşmektedir. Çünkü îcâz, telâffuzda kolaylık sağlamanın yanı sıra, ibâreyi daha güçlü kılmakta, onu hantallıktan ve gereksiz uzatmalardan kurtarmaktadır. Bütün bunlara ilâveten hazf üslûbunun var olduğu ifadelerde, bunları dinleyen muhatabın karşısındaki şahsın ne demek istediğini rahatlıkla anlayabilmektedir. Aksi taktirde sağlam bir iletişimin kurulması mümkün olamaz. Kur'ân-ı Kerîm'deki cümle hazîfleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde görüleceği üzere, cümlelerin uzadığı yerlerde hep îcâz amacıyla hazîf yapıldığı görülecektir. Bu durum hazf ile îcâz arasında yakın bir ilişkinin bulunduğuna işâret etmektedir.³⁸⁶

Hazf sanatının lûgat ve ıstılahî anlamlarını hülâsa ettikten sonra, Sâbuni tefsirindeki örnek olarak verilen hazf âyetleri ile alâkalı birkaç örnek verelim.

3.2.3.2. Tefsirde Hazf Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

Allah Teâlâ (c.c), “Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara “ölün” dedi,sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütûf ve ikrâm sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler”³⁸⁷ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah, Bakara sûresi 2/243. âyetinde, savaş çıkması durumunda, ondan kaçmanın hiçbir fayda vermeyeceğini, buna karşılık savaştan kaçmanın insanı ölümden daha beter haline getireceğinden söz etmektedir. Dolayısıyla, Allah'ın takdiri ne ise, o mutlaka gerçekleşecektir. O nedenle, Allah ve Rasûlünün bu konudaki tavsiyelerine tereddüt etmeden uyulması gerekmektedir.

Sâbuni, âyetin tarihi durumunu resmetmek üzere, “Ey Muhammed veya ey Muhatap! Sayıları binleri bulduğu halde, ölümden korktukları için ondan kaçıp kurtulmak gayesiyle yurtlarından çıkan o kişilerin haberini duymadın mı? Buradaki

³⁸⁶ el-Câhız, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Abdüsselâm Muhamed Hârûnel (neşr.), Kahire: 1405/1985, C. I, s. 115; Hazîf üslûbü ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., Halil İbrahim Kaçar, “Edebî Yönden Hazîf Üslûbü”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002) , ss. 29-35; bkz.,Uğur Öztürk, “Arap Dilinde Hazîf”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), ss. 7-22.

³⁸⁷ el-Bakara 2/243.

sorudan maksat, muhatapları hayrete düşürmek ve onları anlatılacak kıssayı dinlemeye teşvik etmektir. Onlar yetmiş bin kişi idi. Allah “ölün” diyerek onları öldürdü, sonra diriltti”³⁸⁸ şeklinde tefsir etmektedir.

İbn Kesir devamla; “Bu kıssada, korkunun kaderden kaçıp kurtulmaya bir faydası olmadığına, Allah’ın kaderinden yine onun kaderine sığınabileceğine dikkat çekmektedir”³⁸⁹ der. İbn Kesîr, “Şüphesiz Allah, insanlara lütûf ve ihsan sahibidir. Zira onlara açık ve kesin delillerle dünya ve âhirette mutluluğa ulaşacakları yolu gösterir. Lâkin insanlardan çoğu, verdiği nimetler için Allah’a şükretmezler, aksine onu inkâr ederler”³⁹⁰ şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.

Müfessir Sâbuni, bu âyet-i celîledeki edebi sanat ile ilgili olarak Ebu Hayyan’dan , *مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ* , cümlesinde hazf sanatının bulunduğunu ve cümlenin, “fematu summe ehyâhum”, yani, “öldüler, daha sonra Allah onları diriltti” anlamında olduğunu³⁹¹ beyân eder.

Örnek 2

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فُخُورًا

Allah Teâlâ bu âyet-i celîlede, “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez”³⁹² buyurmaktadır.

Yüce Allah, yukarıda zikri geçen âyette, kendisine kulluktan sonra, ana babaya, komşulara, yoksul kimselere, yolda kalmışlara ve hizmetçilere ihsanda bulunulması gerektiğini emretmekte; cimrilik hastalığına karşı insanları uyarmakta, kâfirlerin acı verici bir azab ile karşı karşıya kalacaklarını beyan ederek, cimriliğin ne kadar kötü bir ahlâk olduğunu belirtmektedir.

Sâbuni, bahsi geçen âyetin tefsirini şöyle yapmaktadır: “Allah’ı birleyin, ona tazîm ve kulluk edin, putlar veya diğerlerinden hiçbir şeyi ona ortak koşmayın,

³⁸⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 156.

³⁸⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 156.

³⁹⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 159.

³⁹¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 159.

³⁹² en-Nisâ 4/36.

anaya, babaya iyilik, ihsan, lütûf ve ikramda bulunmayı tavsiye edin, akrabaya, özellikle yetim ve yoksullara iyilik edin. Akraba komşuya iyilik edin, çünkü onun üzerinizde hem komşuluk hem de akrabalık hakkı vardır. Aranızda akrabalık bulunmayan yabancı komşuya ve yakın arkadaşına iyilik edin.”³⁹³

Muhammed Ali Sâbuni, *وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا* ibâresinde hazf sanatının var olduğunu ve ibârenin “ehsinu ilel valideyni ihsânen” demek olduğunu, buna göre âyetin, “anne ve babaya iyilik edin”³⁹⁴ anlamına geleceği görüşündedir.

Örnek 3

وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمْت أَيْدِيَهُمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Allah (c.c.) Kasas sûresi 47. âyette, “Kendi yaptıkları sebebiyle başlarına bir musibet gelip de, “Ey Rabbimiz! Bize bir Peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve müminlerden olsaydık” diyecek olmasalardı, seni peygamber olarak göndermezdik”³⁹⁵ buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bu âyette, Kur’ân-ı Kerîm’i vahyetmesinin sebebini hulâsa etmektedir: Öncelikle Hz. Peygamber (s.a.v.)’in tebliğ etmekle mükellef olduğu Arap toplumu, ahlâki anlamda büyük bir zafiyet içerisinde bulunuyordu. Arapların yaptıkları bu kötü davranışlar, onların azabedilmeleri ile neticelenebilirdi. Oysa ki, Kur’ân’dan öğrendiğimize göre, “Biz peygamber göndermediğimiz hiçbir kavmi cezalandırmayız”³⁹⁶ buyurulmaktadır. İşte bu sebeptir ki Yüce Allah, Arap toplumuna, kendi dillerini, konuşan bir Hz. Muhammed (s. a. v.)’i uyarıcı olarak göndermiştir.

Müfessir Sâbuni, âyeti açıklama sadedinde, inkârcıların, inkâr ve isyanları sebebiyle kendilerine bir musibet geldiğinde, işte o zaman, “Ey Rabbimiz! Bize, âyetlerini tebliğ edecek bir peygamber gönderseydin de, onlara uyup tasdik edenlerden olsaydık” demeselerdi, peygamberleri göndermezdik”³⁹⁷ dediklerinden söz etmektedir.

³⁹³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 275;

³⁹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 278.

³⁹⁵ el-Kasas 28/47.

³⁹⁶ el-İsrâ 17/15.

³⁹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 437.

Sâbuni âyetin tefsirini yaptıktan sonra, âyette geçen “levlâ” edatının cevabının hazfedilmiş olduğunu ve takdirinin de “Elbette peygamberleri göndermezdik”³⁹⁸ şeklinde olduğu kanaatindedir.

Örnek 4

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

Yüce Allah (c.c.), Kıyâmet gününde günahkârların içler acısı durumlarını tasvir etmek ve o gün tek otoritenin kendisinin olacağını vurgulamak üzere, “Suçlular Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız” dedikleri vakit, (onları) bir görsen!”³⁹⁹ buyurmaktadır.

Yukarıda zikri geçen secde sûresinin 32/12. âyetinde Yüce Allah, bizlere bir kıyâmet sahnesi tasvir etmektedir. Dünya hayatlarında başları kalkık olan, kibir taslayıp mazlumların yanında yer almayı kibir taslayanlar, işte o gün Allah’ın huzuruna getirileceklerdir. İşte orada hakikat ortaya çıkacak, yaptıklarından dolayı utanacak ve başları eğik bir halde Allah (c.c.)’a yalvaracaklardır. Fakat bu talepleri asla dikkate alınmayacaktır. Çünkü dünyada bunlara, hatalarından vazgeçebilecekleri kadar süre tanınmıştır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: “*Biz dileseydik, herkese hidâyetini verirdik. Fakat bir kısım cin ve insanlarla cehennemi dolduracağım hakkındaki sözümün yerine gelmesi için (herkesi zorla) yola getirmedik*”⁴⁰⁰ buyurarak, artık bir daha geriye dönüş olamayacağı gerçeğini sarih bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sâbuni bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Derler ki, Ey Rabbimiz! İşin gerçeğini gördük. Peygamberlerle ilgili inkâr ettiğimiz, kör ve sağırlar olup da işitmediğimiz şeyleri şimdi işittik. Bizi dünya yurduna geri gönder de iyi iş yapalım. Şimdi biz, kesin olarak tasdik eden, Sen’in vaadinin hak ve huzuruna çıkmanın gerçek olduğuna inananlarız”⁴⁰¹ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Sâbuni kendi yorumuna ilâveten Taberî’nin de, “Yani şimdi Sen’in birliğine, Sen’den

³⁹⁸ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. II, s. 443.

³⁹⁹ es-Secde 32/12.

⁴⁰⁰ es-Secde 32/13.

⁴⁰¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. II, s. 507.

başkasına ibadet etmenin doğru olmayacağına, Sen'den başka bir Rabbin bulunmasının uygun olmayacağına, öldürenin de diriltenin de, dilediğini yapanında Sen olduğuna kesinlikle inandık”⁴⁰² diyecekleri hususunda beyânatta bulunmaktadır. Bu yorumdan anlaşılan, günahkârların suçlarını açıkça itiraf edecekleri hakikatidir. Fakat asıl üzerinde durulması istenen hakikat, dünya hayatında yaşayanların ölüm kendilerine ulaşmadan gerekli önlemleri almaları gerçeğidir.

Sâbuni, âyette geçen “keşke” edatının cevabının söylenmediğini, takdirinin ise, “şiddeti ve korkunçluğu sebebiyle miktarı ölçülemeyen korkunç bir olay görmüş olursun” anlamında anlaşılması gerektiğini⁴⁰³ beyân ederek, burada hazf sanatının vâki olduğunu ifâde etmektedir.

Örnek 5

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبُ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

Yüce Allah (c.c.), “Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını hakkıyla bilendir”⁴⁰⁴ buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bu mesajında, yaptıkları kötü davranışları, iyilik olarak değerlendiren kişilerin durumunu tasvîr etmektedir. Burada Yüce mevlâ, yaptığı kötülükleri kendisine süslü gösterilip iyi zanneden kişinin, ihlasla iyi davranan kişilerle bir olmayacağı gerçeğini vurgulamaktadır. Çünkü birinci gruptakiler, nefislerinin arzularına uymuşlar ve düşünerek sağlam bir muhakeme ile hareket etmemişlerdir.

Sâbuni âyet-i celîle’de geçen, “kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç işlemeyen kimseye benzer mi?)” soru ibâresinin inkâr anlamında olduğunu ve sorunun cevabı belirtilmediğini, takdirinin de “Şeytan tarafından süslenen kötü amelinin güzel gören ve içinde bulunduğu küfrü ve sapıklığı

⁴⁰² Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. XXI, s. 62.

⁴⁰³ Sâbuni, *Safyetü’t-Tefâsir*, C. II, s. 556.

⁴⁰⁴ el-Fatr 65/8.

beğenen kimse, onu çirkin gören, ondan sakınan ve iman yolunu seçen kimse gibi olur mu?” şeklinde anlaşılmasının uygun olacağını⁴⁰⁵ ifade etmektedir.

3.2.4. Hasr/Kasr Sanatı

Bir ifade içinde bir lafzın veya lafızlar kümesinin diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi anlamına gelen hasr, Sâbuni tefsirinde ayrı bir başlık halinde ele alınmıştır. Ancak hasr kavramının ihtiva ettiği anlam ile Kasr'ın anlamı aynı olduğundan, bu bölümde hasr ve kasr'ın lügat ve ıstılah anlamları ile bu anlamları destekleyen örnek âyetler üzerinde duracağız. Fakat Sâbuni tefsirinde ayrı başlık halinde ele almıştır.

3.2.4.1. Lügat ve İstılah Anlamı

“أَلْحَصْرُ”, Arap dilinde (حَصَرَ) kökünden gelmiştir. Buna göre “hasr” kelimesi, “daralmak, engellemek, sıkıştırmak, sınırlamak, çevrelemek, kuşatmak vb. anlamlarını ihtiva etmektedir.”⁴⁰⁶

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (Biz cehennemi kafirlere bir zindan yapmışızdır)⁴⁰⁷ buyurmuştur. Bu âyetteki “hasr” kelimesinin “kuşatılmış, sıkıştırılmış yer anlamında” zindan kelimesine atıf yapıldığı âşikârdır.

Hasr'ın ıstılahî anlamına gelince, “bir şeyi başka bir şey ile sınırlandırmak, bir nesneyi sıfat ve sıfatlarıyla anlatarak diğer nesnelere konu harici bırakmak, bir hükmü sözü edilen şeyle sınırlandırıp dışındakilerden soyutlamak anlamlarına”⁴⁰⁸ gelmektedir.

Hasr üslûbunun, maksûrun ve maksûrun ‘aleyh olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Arap dilinde hasr ifâde etme yolları olarak;

⁴⁰⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 567; Sâbuni tefsirinde geçen hazf sanatına dâir diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 37 (el-Fatiha 1/7); C. I, s. 159 (el-Bakara 2/243); C. I, s. 278 (en-Nîsa 4/36); C. I, s. 341 (el-Maîde 5/33); C. I, s. 442 (el-'A'râf 7/2); C. II, s. 71 (Yusuf 12/104); C. II, s. 296 (el-Hac 22/39); C. II, s. 322 (el-Mü'minun 23/88); C. II, s. 330 (en-Nûr 24/11); C. II, s. 443 (el-Kasas 28/47); C. II, s.507 (es-Secde 32/12); C. II, s. 555 (Sebe 34/24); C. II, s. 556 (Sebe 34/31); C. II, s.570 (e-Fatır 35/8); C. III, s. 12 (Yasin 36/26); C. III, s. 550 (el-A'lâ 87/2,3); C. III, s.571 (el-Leyl 92/5); C. III, s. 599 (et-Tekâsür 102/5); C. III, s. 168 (ez-Zuhrûf 43/71); C. III, s. 260 (ez-Zariyat 51/25); C. III, s. 303 (er-Rahmân 55/56); C. III, s. 332 (el-Hadîd 57/10); C. II, s. 315 (el-Mü'minûn 23/56); C. II, s. 202 (el-Kehf 18/79); C. III, s. 249 (Kâf 50/17).

⁴⁰⁶ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99.

⁴⁰⁷ el-İsrâ 17/8.

⁴⁰⁸ es-Sekkâkî, *Mifîâhu'l-'Ulûm*, s. 288.

a) Nefy ve istisna yoluyla hasr ifâde etme ki bu muhatabın bilgisiz olması veyahutta inkârının sözkonusu olmadığı durumlarda kullanılır⁴⁰⁹;

b) Bazen de انما (innemâ)⁴¹⁰ edatı kullanılarak fasıl zamiri ile hasr yapılması; bazen de takdim te'hir⁴¹¹ yoluyla hasr anlamı ortaya çıkmaktadır.

القَصْرُ lügatte “hapsetmek,” “tahsis etmek”⁴¹² anlamına gelmektedir.

Kasr kelimesinin ıstılahtaki anlamı ise, “bir şeyi, bir kavramı, özel bir tarzda, başka bir şeye tahsis etmek, yani, “bir şeyin başkalarında bulunmayıp, ancak bir şeyde bulunduğunu ifâde etmek”⁴¹³ şeklinde tanımlanmaktadır. Belâğat ilminde, tahsis edilen şeye “maksûr;” başka bir şeyin kendisine tahsis edildiği şeye de “maksûrun ‘aleyh” adı verilir.”⁴¹⁴ Kasr, hakîki ve îzâfi kasr olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Hakîki kasr; “kavramlar arasındaki tahsisin başka şeye göre değil, hakikate uygun olması; izâfi kasr ise, kavramlardaki tahsisin belirli bir şeye göre yapılması anlamını taşır.”⁴¹⁵

3.2.4.2. Tefsirde Hasr/Kasr Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

Allah Teâlâ, “Şüphesiz Allah katında din İslam’dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah’ın âyetlerini inkar ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir”⁴¹⁶ buyurmaktadır.

Yüce Allah, bahsi geçen âyette, Allah katında geçerliliği olan tek dinin, İslâm, yani Allah ile başka bir maddi manevi hiçbir şeyi ortak kabul etmeksizin Allah’a kulluk etmek olduğunu kesin olarak ifâde buyurmaktadır.

⁴⁰⁹ el-Maide 5/75.

⁴¹⁰ el-En‘am 6/32.

⁴¹¹ el-Bakara 2/5.

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. V, ss. 97-99; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 161; Fîruzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhît*, s. 595.

⁴¹³ Nâyif Ma‘rûf, *el-Mûcezü'l-Kâfi fi ‘Ulumi'l-Belâğave'l-‘Arûz*, Beyrut: y.y.,1997, s. 61.

⁴¹⁴ Ma‘rûf, *el-Mûcezü'l-Kâfi*, s. 61.

⁴¹⁵ Ali el-Cârîm ve Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâzıha*, Mısır: y.y.,1959, s. 219.

⁴¹⁶ Âl-i İmrân 3/19.

Ayrıca bu âyette Allah, Kitap ehlinin kendilerine gelen gerçek bilgiler olmasına rağmen, onların ayrılığa düştükleri ve Allah'ın âyetlerine kulak tıkayanların ahiretteki hesaba hazırlıklı olmalarından da bahsetmektedir.

Müfessir Sâbuni, söz konusu âyetin tefsiri muvâcehesinde, “Allah katında din İslam dinidir. Yani, katında makbul olan şeriat, İslam şeriatıdır. İslamdan başka, Allah'ın razı olacağı bir din yoktur. Yahûdi ve Hıristiyanlar, İslam dini ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği hususunda, kendilerine apaçık deliller ve engin mucizeler gelip de işin hakikatini öğrendikten sonra ihtilafa düştüler. Onların küfrü şüphe ve kapalılıktan değil, sadece kibir ve inattan kaynaklanıyordu. Bile bile sapıtanlardan oldular. Bunu, aralarındaki kıskançlıklarından yaparlardı. Liderlik sevgisi onları buna itiyordu, kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki o, yakında Allah'a dönecek, Allah onu süratle hesaba çekecek ve küfrüne karşı cezasını verecektir. Bu âyette tehdit vardır”⁴¹⁷ şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbuni, bu âyette zikrolunan **إِنَّ** edatının hem ismi, hem de haberinin ma'rifet olduğunu ve bu durumun hasır ifade ettiğini,⁴¹⁸ Yani, “Allah katında yalnızca/sadece İslâm'dır”⁴¹⁹ anlamına geldiğini beyan etmektedir.

Örnek 2

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا أَلْجُنَّةَ الَّذِي أَجَلْتُمْ لَنَا قَالِ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

Allah Teâlâ, bu âyette, “Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: “Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranızda kattınız.” Onların insanlardan olan dostları, “Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık” diyecekler. Allah da diyecek ki: “Allah'ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedi kalmak üzere duracağınız yer ateştir. “Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir”⁴²⁰ buyuruyor.

Yüce Mevlâ, bu âyet-i celilede, bizlere bir mahşer tasviri sunmaktadır. O, mahşerde hem insanları hem de cinleri bir araya toplamış ve onları dünyada

⁴¹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 191.

⁴¹⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 193.

⁴¹⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 193.

⁴²⁰ el-En'âm 6/128.

yaptıkları fiilerden dolayı sorguya çekmektedir. Bu tasvîr, insanların konuyu daha iyi kavrayabilmelerine yönelik son derece belîğ bir ifâde olması bakımından önem arz etmektedir.

Yüce Allah'ın bu âyette bahsettiği, “Kalacağınız yer ateştir” ibâresi ile ilgili olarak Müfessir Sâbuni, bu cümlede mübteda ve haberden her ikisinin de marife olarak gelmesinin tahsis ifâde ettiğini ve “sizin barınacağınız yer sadece ateştir, başkası değildir”⁴²¹ demek olduğu kanaatindedir. Yani burada bir hasr durumunun var olduğundan söz etmektedir.

Örnek 3

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

Allah Teâlâ münafıklara yönelik, “Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslah edicileriz!” derler”⁴²² buyurmaktadır.

Yüce Allah, münâfikların davranışlarını, Peygamberine iletme ve onlara karşı uyanık olmasını temin etmek amacıyla, karakterlerini ifşâ etmektedir. Şöyle ki, Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde, inandıklarını söylemekte, bu şekilde hâşa Allah ve Rasûlünü aldattıklarını sanırlar. Onlar, kendilerinin hep iyi şeyler yaptıklarını zannederler, fakat yeryüzünde fesat çıkardıklarından bîhaberdirler. “Biz, şu akli ermez, beyinsizler gibi inanır mıyız hiç?”⁴²³ diyerek, mü'minleri küçümsemektedirler. “Biz sizdeniz, “inandık” demekle onlarla alay ediyoruz”⁴²⁴ diyerek, müminlerle alay ettiklerini zannetmektedirler.

Sâbuni, âyeti daha detaylı bir şekilde açıklamak için Beydâvi'den nakil yapar. Buna göre Beydâvi der ki; “Onlar, kalplerindeki hastalık sebebi ile fesadı salah şeklinde tasavvur ettiler.”⁴²⁵ Allah, bu gibi kimseler hakkında şöyle buyurmuştur: “Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer)mi?”⁴²⁶

Yüce Allah'ın bu âyette zikretmiş olduğu, “Biz ancak ıslâh edicileriz” cümlesinde Sâbuni, kasr sanatının mevcudiyetinden ve bunun mevsufun sîfata hasrı çeşi-

⁴²¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 422.

⁴²² el-Bakara 2/11.

⁴²³ el-Bakara 2/13.

⁴²⁴ el-Bakara 2/15.

⁴²⁵ Beydâvi, *Envâru't-Tenzîl*, C. I, s. 11.

⁴²⁶ el-Fâtır 35/8.

dinden olduğunu, neticede bu ibârenin “biz sadece ıslâh edicileriz, başka bir şey değiliz”⁴²⁷ anlamında olduğu kanaatindedir.

Örnek 4

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ
وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً انْتَهَوْا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ
سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

Yüce Rabbimiz bu âyette, “Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah ancak bir tek ilahtır. O çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. Vekil olarak Allah yeter”⁴²⁸ buyuruyor.

Allah Teâlâ bu âyette, ehl-i kitaptan olan Hıristiyanların, haddi aşmalarına temas etmekte ve asla dini hususlarda -özellikle Hz. İsa hakkında- aşırıya düşmemelerini kesin olarak emretmektedir. Zira, Hıristiyanlar Hz. İsa’ya, hâşâ Allah’ın oğlu sıfatını vererek, O’nu Allah’ın bir parçası addetmişlerdi. İşte bu durum dinde haddi aşmanın en açık ispatıdır.

Ayrıca, âyette Hz. İsa (a.s.)’dan “Meryem oğlu İsa” diye bahsedilmesi, O’nun Hıristiyan taifesinin iddiâ ettikleri gibi Allah’ın oğlu değil, bilâkis, Hz. Meryem’in oğlu olduğunu vurgulamak içindir. Yine, Yüce Allah’ın “*Melekler demişti ki, Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesîh’tir*”⁴²⁹ haberi de Hz. İsa’nın durumunun asla onların iddialarıyla mutâbık olmadığına işâret etmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, yukarıda örneğini verdiğimiz Nisâ sûresi 4/171. âyette geçen “Meryem oğlu İsa Mesîh, sadece Allah’ın bir peygamberidir”

⁴²⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 38.

⁴²⁸ en-Nîsa 4/171.

⁴²⁹ Âl-i İmrân 3/45.

cümlesinde kasr sanatının bulunduğu; bunun mevsufun sıfat üzerine kasrı türünden olduğu⁴³⁰ kanaatindedir.

Örnek 5

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

Yüce Allah, bu âyette, “Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahret konusunda ise tamamen gafilidirler”⁴³¹ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyette, insanların psikolojik durumunu tasvir etmektedir. Şöyle ki; insanların çoğu dünyanın sadece zâhiri, yani görünen kısmını bilmekte, fakat âhret hayatından bihaber vaziyettedirler. Buna göre insanlar gördükleri şeylere akıl yürütürler. Görünmez olan, Yüce Allah tarafından bizlere var olduğu konusunda mesajlar gelen âhret hayatı ise, duyu organlarımızla kavrayamayacağımız bilgilerdir. Ancak, gerçek anlamda Allah’a kulluk etme gayreti içerisinde olan ve bunu davranışlarıyla süsleyen gerçek iman sahipleri ise, daima takva çizgisi içerisinde hareket ederler.

Sâbuni, bu âyeti şöyle açıklamaktadır: “Onlar dünya işlerinden, menfaatlerinden ve dünyada ihtiyaçları olan ziraat, ticaret, inşaat gibi çalışmalarda bulunurlar.”⁴³² Ayrıca tefsirine teyid amacıyla Fahreddin er-Râzî’den de nakil yapar. Şöyle ki, “Onların bilgileri dünyaya mahsustur. Bununla beraber onlar, dünyayı da olduğu gibi bilemezler. Sadece dünyanın dış görünüşünü bilirler ki, bu da onun lezzetleri ve eğlenceleridir. Onlar dünyanın zararları ve sıkıntılarında ibaret olan iç durumunu bilmezler. Dış varlığını bilirler, onun yok olacağını bilmezler. Âhiretten de gafilidirler.”⁴³³

Muhammed Ali Sâbuni, âyetin edebî yönüne temas etmek üzere, “Onlar, âhiretten gafil olanların ta kendileridir” cümlesinde hasr ifade etmek için zamirin tekrar edildiğini ve cümlenin isim cümlesi olarak gelmesinin ise, onların devamlı gaflet içinde olduklarını göstermek amacına yönelik olduğu⁴³⁴ kanaatindedir.

⁴³⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 321-322.

⁴³¹ er-Rûm 30/7.

⁴³² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 472.

⁴³³ Razî, *Tefsir-i Kebir*, C. XXV, s. 97.

⁴³⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 474; Diğer hasr/kasr sanatı örnekleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 193 (Âl-i İmrân 3/19); C. I, s. 242 (Âl-i İmrân 3/160); C. I, s. 422 (el-En‘âm 6/128); C. I, s. 460 (el-A‘râf 7/89); C. I, s. 527 (et-Tevbe 9/20); C. II, s. 405; (en-Neml 27/3,5); C.

3.2.5. Takdîm ve Te'hîr Sanatı

Muhammed Ali Sabûni tefsirinin önemli özelliklerinden birisi de, Kur'ân âyetlerindeki takdim ve te'hîr durumlarına temas etmesi ve ilgili âyetleri bu açıdan tefsir etme gayretidir. Biz burada, önce takdim ve te'hîr kelimelerinin lügat ve ıstilahî anlamları üzerinde duracak, akabinde de tefsirde temâs edilen takdim ve te'hîr âyetleri üzerindeki açıklamaları nakledeceğiz.

3.2.5.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Günlük konuşmalarımızda, belli sıralamalarla bazı kelime ve edâtları merâmımızı ifade edebilecek şekilde sıralamaya cümle adını veriyoruz. Arap dilbilgisinde kelâm olarak karşılığını bulan Türkçe cümlelerde bilindiği üzere, özne, yüklem, nesne gibi unsurların bir araya gelmesiyle anlamlı bir yapıya bürünürlerken, Arapça'da isim cümlesi olarak vasıflandırılan cümlelerde mübteda ve haber unsurları; fiil cümlelerinde ise fiil, fâil, mef'uller ve bunların yan unsurları yer almaktadırlar. Bu sıralamalar hiç kuşkusuz, olması gereken kurallara uygun düzenlemelerdir.

Fakat kurallı, metodlu cümle düzenlemelerine ilaveten, zaman zaman, bu kuralların dışına çıkarak, anlatmak istediğimiz hususların bazı kelimelerini öne alıp bazılarıyla yer değiştirmek, hatta bazı edatların bile vurgu amaçlı olmak üzere cümlenin esnek bir hale gelmesine meydan verdiğimiz de bir gerçektir.

İşte kimi kelimeleri öne almak, kimini gelmesi gereken yerden sonraya bırakmak şeklinde cümle öğeleri üzerinde yapılan bu değişiklik umûmi olarak Arap dil mantığında takdîm-te'hîr olarak tanımlanmaktadır.

II, s. 474 (er-Rûm 30/7); C. II, s. 493 (Lokman 31/14); C. II, s. 493 (Lokman 31/14,15); C. II, s. 499 (Lokman 31/22); C. II, s. 549 (es-Sebe 34/1); C. III, s. 113 (el-Ğafir 40/4); C. III, s. 202 (el-Ahkâf 46/17); C. III, s. 357 (el-Haşr 59/8); C. III, s. 612 (el-Kevser 10/3); C. I, s. 45 (el-Bakara 2/11); C. I, s. 107 (el-Bakara 2/157); C. I, s. 147 (el-Bakara 2/229); C. I, s. 161 (el-Bakara 254); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/258); C. I, s. 32 (en-Nîsa 4/171); C. I, s. 382 (el-En'âm 6/1); C. I, s. 394 (el-En'âm 6/41); C. I, s. 544 (et-Tevbe 9/51); C. II, s. 323 (el-Mü'minun 23/111); C. II, s. 468 (el-'Ankebut 29/52); C. II, s. 576 (el-Fatır 18); C. II, s. 88 (er-Râ'd 13/40).

Takdîm kelime olarak, “قَدَّمَ” fiilinin masdarıdır ve bir şeyi başka bir şeyin önüne geçirmek anlamını ifâde etmektedir. Meâni ilmi yönüyle tanımı ise, “bir ibâreyi başka bir ibâreden önce zikretmek”⁴³⁵ anlamını ifade eder.

Te’hir kelimesi ise, “أَخَّرَ” fiilinin masdarı olup, “bir şeyi sonraya bırakmak ve bir işi geciktirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Meâni ilmindeki tanımı ise, “bir ibâreyi bir ibâreden sonra zikretmek”⁴³⁶ demektir.

Cürcâni, takdimi iki kısma ayırmaktadır:

a) Te’hir kastedilerek takdîm yapılması: (Bu şekildeki takdim) Takdimle birlikte hüküm vermeyi kararlaştırdığın ya da hükmün türünü belirttiğin şeyde olur. Tıpkı mübtedadan önce haberi takaddum ettirdiğindeki mübtedanın haberinde olduğu gibi ya da faılden evvel zikredilen mefulde olduğu gibi.⁴³⁷

b) Te’hir niyeti olmaksızın takdim etmek: Bir şeyi bir hükümden başka bir hükme nakletmektir. Bu sayede o hükmü kendi babının dışına başka bir baba, i’rabından başka bir i’raba çevrilmiş olur.⁴³⁸

Burada özet olarak, edebi metinlerde neden takdim te’hirin yapıldığına temas etmek istiyoruz. Buna göre, son cümleye teşvik (yönlendirme), sevinci acele etmek (sevinci hemen bildirmek), üzüntüyü acele iletmek, teberrûk için (birine dayanmak, birisinden hayır beklemek), bir hükmün, yargının güçlendirilmesi ve onaylanması gibi amaçlarla takdim te’hir uygulaması yapılmaktadır.

Gerek Arap şiirinde, gerekse Yüce Kitabımız Kur’ân-ı Kerîmde çokça karşılaştığımız ve hepsinin de bir hikmete binâen vaki olduğundan hiçbir şüphe duymadığımız takdim-te’hir olgusu, elbette bazı amaçlar muvâcehesinde meydana gelmektedir. Şöyle ki, Arapça cümlelerde bazen meful fiile takdim etmekte, bazen

⁴³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. XII, ss. 466-467; Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 157; el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni, *Telhîs*, İstanbul: Sadi Çöğenli-Mustafa Kılıç-Nezhat H.Yanık (neşr.), 2001. s. 42.

⁴³⁶ Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 157; Bolelli, *Belâğat Arap Edebiyatı*, ss. 390-396.

⁴³⁷ Cürcâni, *Delâilü'l-İcâz*, s. 106; Kazvîni, *Telhîs*, C. I, s. 135; Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 157; et-Taftâzâni, *Muhtasarü'l-Meânî*, s. 106.

⁴³⁸ Cürcâni, *Delâilü'l-İcâz*, s. 106; 21/Enbiyâ, 62 (“Sen mi yaptın bunu “tanrılarımıza İbrahim?”) şeklinde zikredilmekte ve bu eylemin kimin tarafından yapıldığı sorgulanmaktadır. Ayrıca bkz., Fetullah Yener, “Uslûbi Anlatım ve Takdîm-Te’hir Uslûbunun Kur’ân-ı Kerîm’deki Kullanımı”, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)*, ss. 59-70.

haber mübtedâya takdim etmekte, bazen de fiilin muteallakatı adını verdiğimiz câr mecrûr, hâl gibi ifadelerde takdim te'hîr gerçekleşmektedir.

Takdîm ve Te'hîr ile ilgili bu kısa izahattan sonra, Sâbuni tefsirindeki takdîm ve te'hîr örnekler üzerinde duracağız.

3.2.5.2. Tefsirde Takdîm ve Te'hîr Sanatı ile ilgili Örnekler

Örnek 1

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

Yüce Allah Fatıha sûresinde, mümin kulların sözlerine atîf yaparak, “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz”⁴³⁹ buyuruyor.

Cenâb-ı Allah bu âyette, tevhîd inancının olmazsa olmazı olan “Allah’a ibâdet” kavramına vurgu yapmaktadır. Çünkü tevhid, bir ve tek olan yüce Yaradana bağlanmak, herkesin O’nun etrafında kümelenip, hayata tek otorite ile yön verme anlamını ifade eder. İbâdetin sadece Allah’a yapılması, müminin gönlünde huzur veren en büyük davranıştır. İbadetin farklı islami ilimlere göre birçok tanımı yapılmıştır.⁴⁴⁰

Müfessir Sâbuni, âyetin “(Ey Allah’ım!) ancak sana kulluk eder ve yalnız senden medet umarız. Ey Allah’ım sadece sana ibadet ederiz. Sadece senden yardım isteriz. Senden başka hiç kimseye kulluk etmeyiz. Sadece sana boyun eğer, itaat eder ve sadece sana karşı huşu ve tevâzu gösteririz. Ey Rabbimiz! Sana itaat etmek ve senin rızanı elde etmek için yalnız senden yardım isteriz. Çünkü her türlü tazim ve hürmete sen layıksın. Bize yardım etme gücüne senden başka kimse sahip değildir” anlamına geldiğini belirtmektedir.⁴⁴¹

Sâbuni, bu sûrede geçen “Yalnız sana ibadet ederiz” ifadesinde takdîm ve te'hîr sanatının var olduğunu⁴⁴² belirtmektedir.

Örnek 2

⁴³⁹ el-Fatıha 1/5.

⁴⁴⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İbâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., Yay., C. IXX, ss. 233-235; Süleyman Uludağ, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., Yay., IXX, 2003, s. 248; Hayati Hökelekli, “ibadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: IXX, ss. 248-252; Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV. Yay., IXX, 1999, ss. 240-247.

⁴⁴¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 25.

⁴⁴² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 26.

وَإِنَّا عَلَيْهِمْ نَبَأٌ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ

Yüce Allah (c.c.), Nûh (a.s.)’un kavmi ile olan konuşmasına işâret etmek üzere, Hz. Peygamber’in Mekke halkına şöyle bir hatırlatmada bulunmasını istemektedir. “Nûh’un haberini onlara oku. Hani o bir vakit kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah’ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah’a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin!”⁴⁴³ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyet-i celilede, Hz. Peygamber (s. a. v.) ile müşrikler arasındaki münâkaşaya temas etmesinden sonra, Hz. Peygamber’in, geçmiş peygamberlerden olan Hz. Nûh’un kıssasını anlatması istenmektedir. Hiç şüphesiz, Kur’ânda, bir çok kıssa anlatılmaktadır. Bu kıssalarda elbette bizim vâkıf olamayacağımız birçok hikmetin yanı sıra, muhataba ahlâki dersler vermek amacı da taşıdıkları asla inkâr edilemez.

Hz. Yûsuf (a.s.)’ın hayatı üzerinde önemli bir eser yayımlayan Yaşar KURT, gerek Hz. Yûsuf (a.s.)’un kıssası, gerekse diğer peygamberlerin kavimleriyle olan hikâyeleri ile ilgili olarak, Kur’ân’da anlatılan kıssaların, Hz. Peygamberden önce meydana gelen olaylar olduklarını, Hz. Peygamberimizin bu olaylara şâhid olmasının asla mümkün olamayacağı, fakat öncekilerin kıssalarının Hz. Peygamber (s.a.v.)’e vahiy yoluyla bildirilmiş olacağı tespitinde bulunmuştur.⁴⁴⁴

Âyetin tefsiri ile ilgili olarak Sâbuni, Ey Muhammed! Mekkeli müşriklere kardeşin Nûh’un yalanlayıcı kavmiyle olan haberini oku. Hani o, inatçı ve inkarcı kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim içinizde uzun süre kalmam, Rabbimin âyetleriyle uyarıp korkutmam size ağır ve zor geldi ise ve beni kovmaya ve öldürmeye niyet ettiyseniz bilin ki ben yalnız Allah’a dayandım ve yalnız ona güvendim, size aldırış etmem. Artık siz ortak koştuklarınızı da çağırıp işinize karar verin ve bana tuzak kurmak için ne istiyorsanız düşünün. Sonra benim hakkımdaki tutumunuz kapalı değil, bilakis açık ve seçik olsun. Sonra benim hakkımda

⁴⁴³ Yunus 10/71.

⁴⁴⁴ Kurt, Yaşar, *Hz. Yûsuf’un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Ankara: Yay., 2005, s. 121.

istediđinizi uygulayın ve bana bir şart bile mühlet vermeyin”⁴⁴⁵ Őeklinde âyeti tefsir etmektedir. Sâbuni, âyetin tefsirine katkı olması ićin Ebu’s-Suûd’dan naklen, Hz. Nûh’un, kâfirlere aldırıř etmediđini göstermek ićin ve Allah’ın, kendisini koruyup muhafaza edeceđine dâir Allah'a verdiđi söze güvendiđi ićin onlara bu Őekilde hitap ettiđini⁴⁴⁶ beyan etmektedir.

Muhammed Ali Sâbuni âyette zikredilen, “Yalnız Allah’a tevekkül ettim” cümlesinde hasr ifade etmek ićin gramer bakımından sonra gelmesi gereken kelimenin takdim edildiğini ve bu durumda âyetin, “Başkasına değil yalnız Allah’a tevekkül ettim”⁴⁴⁷ anlamında olduğunu söylemektedir.

rnek 3

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ ءَاوَىٰ إِلَيْهِ أَبْوِيهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ ءَامِنِينَ

Yüce Allah, Hz. Yûsuf (a.s.)’in kssasını anlatmak üzere, “(Mısır’a gidip) Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde; Yûsuf ana babasını bağrına bastı ve “Allah’ın iradesi ile güven ićinde Mısır’a girin dedi”⁴⁴⁸ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyette, Hz. Yûsuf ile anne-babasının buluşmasını tasvir etmektedir. Artık zafer, ihlâslı temiz bir mümin olan Hz. Yûsuf’un olmuştur. Elbette, Allah her Őeyin hakikatini ortaya ćıkarmaya kâdirdir. Kurt, “İnsanın evine geleni en güzel Őekilde ağırlaması, eđer Őerefi yüksek bir kimse ise, ona daha ćok hürmet etmesi gerekir. Hz. Yûsuf’un, ana-babasına hürmet göstermesinin buna işâret olduğunu,⁴⁴⁹ Yakûb ile Yûsuf’un buluşması bölümünde ayrıntılı olarak temas etmiştir. ćalıřmamızın hacmini aşmaması ićin, daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Muhammed Ali Sabûni, Yûsuf sresinin yukarıya metnini verdiğimiz “Emin olarak Allah’ın iradesiyle Mısır’a girin” âyetindeki “Allah dilerse” ifadesi dua cümlesi olup bereket isteğiyle getirilmiş olduğu ve âyette takdim ve te’hr vâki olduğu, âyetin takdirinin ise إِن شَاءَ اللَّهُ⁴⁵⁰ olduğunu söylemektedir.

rnek 4

⁴⁴⁵ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 592.

⁴⁴⁶ Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, C. II, s. 341.

⁴⁴⁷ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 595.

⁴⁴⁸ Yusuf 12/99.

⁴⁴⁹ Kurt, *Hz. Yûsuf’un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, s. 85.

⁴⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. II, s. 71.

وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

Yüce Allah (c.c.), “Kim iyilik yaparak kendini Allah’a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah’a varır”⁴⁵¹ buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bu âyette, kendisini sadece Allah’a teslim eden ve yalnızca O’na ibadet edip güzel davranışlar sergileyenlerin, sağlam bir kulpa yapışmış olacakları, her şeyin Allah’a döneceği ve nihâyetinde son karar mercinin, Allah olduğundan söz etmektedir.

Sâbuni bu âyeti, “Kim, Allah’ı birleyen bir mümin olarak, O’na itaate yönelir, emirlerine boyun eğer de samimi bir niyetle O’na ibadet ederse, sağlam bir ipe yapışmış olur”⁴⁵² şeklinde tefsir etmektedir. Ayrıca, kendi değerlendirmesine ilâveten Kurtubî’nin, “Allah’ı görür gibi olmayan ve kalben O’nu tanıyarak yapılmayan ibadet fayda vermez”⁴⁵³ şeklindeki tefsirine de yer vermektedir. Sâbuni, bu âyetin bir benzerinin, “Her kim mümin olarak, iyi olan işlerden yaparsa, ne zulümden, ne de haklarının çiğnenmesinden korkar”⁴⁵⁴ âyeti olduğunu bildirmektedir. Sâbuni devamla, “şu halde iman ve ihlasla amel gerekmektedir. İşte bunu yapan kimse, kopmayan bir ipe sarılmış ve tutunulabilecek en sağlam sebebe tutunmuş olur”⁴⁵⁵ diyerek, iman ve ihlâs kavramının taşıdığı anlama dikkatlerimizi çekmektedir.

Sâbuni ayrıca, âyetin tefsirine katkı sağlamak için, Zemahşerî’nin âyette geçen “sağlam kulp” ibâresinin temsili bir anlatım olduğunu ve Allah’a tevekkül eden kimsenin durumu, yüksek bir yerden sarkan ve kopmayacağından emin olunan sağlam bir ipten yapılmış en güvenilir kulpa yapışan kimsenin durumuna benzetildiği⁴⁵⁶ şeklindeki tefsirine yer vermektedir.

⁴⁵¹ Lokman 31/22.

⁴⁵² Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. II, s. 495.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Câmi’ lî- Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XIV, s. 74

⁴⁵⁴ Tahâ 20/112.

⁴⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. II, s. 495.

⁴⁵⁶ ez-Zemâhşeri, *Keşşâf*, C. III, s. 395

Müfessir, aynı zamanda İmâm Râzi'den de nakil yaparak, en sağlam kulbun Allah'ın katında olduğunu, çünkü onun dışındakilerin hepsi kopup yok olacağını, Allah'ın ise, ebedî ve sonu olmadığı⁴⁵⁷ şeklindeki tefsirini nakletmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, Lokman sûresinin 31/22. âyetinde geçen, “dönüşünüz sadece banadır” cümlesinde, sonra gelmesi gerekenin öne alınmasının hasır ifade etmek için olduğunu, “başkasına değil, sadece banadır”⁴⁵⁸ anlamını ifâde ettiğinden söz etmektedir.

Örnek 5

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

Yüce Allah (c.c.), Yâsin sûresinde, “Ne güneş aya yetişebilir, ne de gecegündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir”⁴⁵⁹ buyuruyor.

Âyet-i celîle, Yüce Allah'ın sonsuz ilmiyle güneş ve ay ile ilgili kurduğu mükemmel nizâma dikkat çekmek üzere, ne ayın güneşe, ne de güneşin aya asla yetişemeyeceğini, bu hükmü sadece kendisinin icrâ ettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca bu âyette, gece ile gündüz ve güneş ile ayın birbirleriyle yarışan iki varlığa benzetilmesinden bahsedilebilir.

Sâbuni, âyette zikrolunan “ne güneş aya, ne de ay güneşe yetişir” ibâresinde, menfi hükmü güçlendirmek amacıyla takdim te'hirin var olduğu⁴⁶⁰ kanaatindedir.

3.2.6. İstifhâm Üslûbu

Meâni ilminin kısımlarından olan inşâ cümlelerinin bir çeşidi de istifhâm, yani soru muhtevâlî cümlelerdir. Bu kısımda, öncelikle istifhâm'ın lügat ve ıstilahî anlamlarına temas edecek, daha sonra ise, Sâbuni tefsirindeki istifhâm üslûbuna dair âyetlerin tefsirini nakledecek, ardından bu âyetlerdeki edebî özelliklere temas edeceğiz.

3.2.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı

⁴⁵⁷ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXV, s. 154.

⁴⁵⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 499.

⁴⁵⁹ Yâsîn 36/40.

⁴⁶⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 20; Sâbuni tefsirinde takdim ve te'hir sanatı ile ilgili diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 37 (el-Fatiha 1/5); C. I, s. 538 (et-Tevbe 9/43); C. II, s. 595 (Yunus 10/7); C. II, s. 71 (Yusuf 12/99); C. II, s. 462 (el-Ankebût 29/40); C. III, s. 20 (Yâsîn 36/40); C. III, s. 367 (el-Mümtehîne 60/4); C. III, s. 607 (el-Kureyş 106/1); C. I, s. 499 (el-Enfâl 8/11); C. III, s. 395 (et-Teğâbun 64/1).

İstifham; اِسْتَفْهَمَ kökünden اِسْتَفْهَامٌ vezninde bir mastardır. اِسْتَفْهَمَ fiili, “muhatabın sarf ettiği kelimelerin manasını tasavvur ettiği”⁴⁶¹ anlamına gelmektedir.

Bu mastarın başındaki zaid harfler (ا س ت) talep bildirirler. Dolayısıyla istifhâm, “daha önce bilinmeyen bir şeyi bunun için vaz‘ edilen edatlardan birisiyle öğrenmek istemektir”⁴⁶² şeklinde tanımlanmaktadır.

Genellikle günlük hayatta soru kalıbı, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulur. Soru sorulan kişinin bir şeyi tahkik etmesini istemek, bir probleme açıklık kazandırmak için sorulur. Unutulabilme endişesi bulunan bir hususu hatırlatmak, zayi olabilecek bir bilgiyi elde etmek gibi çeşitli amaçlar için de sorulabilir.⁴⁶³

Edebiyatta ise, bilinen şeyler hakkında sorular yöneltmek suretiyle bir takım edebi sanatlar meydana gelir. Bu sanatlar ifadenin yapısı bakımından aynı mahiyette olmalarına rağmen, bazı anlam inceliklerini ortaya çıkarırlar.⁴⁶⁴

Arap dilinde istifhâmın dışında, soru sormakla ilgili istifsâr, istizâb, istintâk ve istihbâr⁴⁶⁵ gibi çok kullanımı olmayan birkaç kelime de bulunmaktadır. Âyetlerin bir yandan soru sormayı teşvik etmesi,⁴⁶⁶ diğer yandan çoğunlukla, bir soru veya olay sebebiyle nazil olması, bazen de sorun sormanın gerekliliğine vurgu yapması,⁴⁶⁷ Kur’ân-ı Kerîm’in soru ve cevaba verdiği önemi göstermektedir. Kur’ân ilimleri literatüründe suâlden ziyâde istifhâm kullanılır.⁴⁶⁸ İstifhâm terim olarak, “Arap gramerinde soru ve soru cümlesi anlamına gelen bir ıstılahtır.”⁴⁶⁹

Sekkâkî’ye göre istifhâm, “sözkonusu bilginin zihinde oluşmasını istemektir. Zihinde meydana gelmesi istenen bilgi de ya tasdîk ya da tasavvur tarzındadır.”⁴⁷⁰

İstifhâm üslûbu, dilde bilinmeyen bir şeyi öğrenmek veya karşıdakinin bilip bilmediğini yoklamak amacıyla kullanılır. Fakat bilinen şeyler hakkında da soru yöneltilebilir. Bu suretle bir takım edebi sanatlar meydana gelir. Bu sanatlar, ifadenin

⁴⁶¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-‘Arab*, C. XI, s. 235.

⁴⁶² el-Merağî, *‘Ulûmu'l-Belâğ*, s. 63.

⁴⁶³ eş-Şatbî, Ebû İshak İbrahim b Musa, *el-Muvafakat fi Usuli'l-Ahkâm*, Mısır: Daru'l-İbni'l-Affân, 1421/2001. C. II, s. 212.

⁴⁶⁴ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 259.

⁴⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-‘Arab*, C. V, s. 10.

⁴⁶⁶ el-A‘râf 7/172.

⁴⁶⁷ Keskiöglü, Osman, *Nüzulünden İtibaren Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri*, 2. Baskı, Ankara: TDV., Yay., 1989, s. 64.

⁴⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkan fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, C. II.,s. 500.

⁴⁶⁹ Steveson, Robert, “İstifhâm,” İslam Ansiklopedisi, İstanbul: M. E. B. Basımevi, 1988, s.1215

⁴⁷⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘Ulûm*, ss. 303-304.

yapısı bakımından aynı mahiyettedir; fakat mana incelikleri, bazı ayrılmalara yol açar.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı soru işâretleri “tesviye,”⁴⁷¹ “nefy,”⁴⁷² “inkâr,”⁴⁷³ “emîr,”⁴⁷⁴ “nehiy,”⁴⁷⁵ “teşvik,”⁴⁷⁶ “ta‘zîm,”⁴⁷⁷ “tahkir,”⁴⁷⁸ “taaccûb”⁴⁷⁹ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

İstifhâm'ın lügat ve ıstılahî anlamları ile istifhâm edatlarının, Yüce Kitabımızda hangi anlamlarda kullanıldıklarına dâir bu özet bilgidен sonra, şimdi de, Sâbuni tefsirindeki istifhâm edatlarının kullanıldığı örnek âyetlerin bir kısmına temas edeceğiz.

3.2.6.2. Tefsirde İstifhâm Üslûbu ile ilgili Örnekler

Örnek 1

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Allah Teâlâ bu âyette, “Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır”⁴⁸⁰ buyuruyor.

Cenâb-ı Allah (c.c.) bu âyetinde, Allah'ın mescidlerinde, yani ibâdet edilen mekânlarda, O'nun azîz isminin zikredilmesine engel olan ve mabedleri ibâdetsiz halde bırakıp harâp olmasına sebep olanların, zâlim kişiler oldukları ifâde etmektedir. Oysa ki, mescitlere mescidin adabına uygun bir şekilde girilip, Allah'a huşu ile ibâdet edilmeli ve bu mekânlar dâima canlı olmalıdır. Bu âyet aynı zamanda, mescidlerin boş bırakılmaması gerektiğine işâret etmesi bakımından önemli bir mesaj niteliğindedir. Aynı zamanda, hem maddî, hem de manevî olarak mescitlere gerekli

⁴⁷¹ el-Bakara 2/6.

⁴⁷² el-Fetih 48/11.

⁴⁷³ el-En‘âm 6/40.

⁴⁷⁴ el-Mâide 5/91.

⁴⁷⁵ et-Tevbe 9/13.

⁴⁷⁶ es-Saff 61/10.

⁴⁷⁷ el-Bakara 2/255.

⁴⁷⁸ el-Furkân 25/41.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/44.

⁴⁸⁰ el-Bakara 2/114.

ihitimamı göstermeyenlerin, hem dünyada, hem de âhirette alçaltıcı bir cezaya müstahak olacakları-na da işâret vardır.

Sâbuni, yukarıda özetlenen görüşe katılmaktadır. Şöyle ki, “Allah'ın mescidlerinde, O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır?!”⁴⁸¹ Bu soru, bu işi yapanlardan daha zâlim birisinin bulunabileceğinin çok uzak ve imkânsız olduğunu vurgular. Yani, insanların, Allah'ın evlerinde O'na kulluk etmesini engelleyen ve Romalıların Beyt-i Makdis'i yıktıkları veya Kureyş kâfirlerinin Beytullah'ta ibadeti engelledikleri gibi, o mescitlerin harap olmasına çalışan kimseden daha zâlim hiç kimse yoktur. O kâfirlerin, mescitleri yıkmaya veya oralarda ibadeti engelleme cüretleri bir tarafa, oralara korku içinde ve boyun eğmeksizin girme hakları da yoktur. İşte yukarıda adı geçenler için dünyada zillet ve zorluk vardır. Onlar ahirette de büyük bir azap yani, cehennem azabı içindedirler”⁴⁸² şeklinde âyeti tefsir etmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni yukarıda zikri geçen, Bakara 2/114. âyetteki وَمَنْ أَظْلَمُ ibâresindeki مَنْ soru edatının, nefy (olumsuzluk) ifade ettiğini, yani, “Ondan daha zâlim hiç kimse yoktur”⁴⁸³ demek olduğunu ifâde etmektedir.

Örnek 2

الَّذِينَ تَوْفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَم تَكُنْ
أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

Allah Teâlâ, “Kendilerine zulmederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik” derler. Melekler, “Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir”⁴⁸⁴ buyuruyor.

Yüce Mevlâ bu âyette, yeryüzünde hicret etme imkânı olup güçsüzlüğünü bahane ederek, müşrik topluluğun içerisinde mahkûm bir şekilde yaşamayı tercih eden kişileri kınamaktadır. Çünkü, elinde imkân olduğu halde hicret etmeyip, müşriklerin arasında kalmak, tevhidî bir yaklaşım değildir. Aynı zamanda bu durum, onların gö-

⁴⁸¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 89.

⁴⁸² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 89; Ateş, *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, C. I, ss. 223-226.

⁴⁸³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 90.

⁴⁸⁴ en-Nisâ 4/97.

rüş ve davranışlarına farkında olmadan katkı sağlamak anlamına gelmektedir. Oysa ki, İslâm böyle bir durumu asla tasvip etmez. İslâm, zilleti kabul edecek bir din değildir. Her zaman aktif olmayı, mücâhede ve mücâdeleyi var oluşunun temeli saymaktadır. Fakat burada bir istisna söz konusudur: O da, “yalnız hiçbir gücü yetmeyen ve göç için yol bulamayan zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hâriç.”⁴⁸⁵ âyetinde belirtildiği üzere, güçsüz olanlar hicret etmekten muâf kılınmışlardır.

Âyette zikrolunan, “Melekler, nefislerine yazık eden kimselerin canlarını alırken”⁴⁸⁶ cümlesinden, can alan meleklerin bir tane olmadığı sonucuna bizi götürebilir. Sâbuni ise âyeti, “Küfür diyarında kâfirlerle birlikte ikâmet etmek ve İslam diyarına hicret etmemek suretiyle nefislerine zulmettikleri halde meleklerin kendilerini öldürdüğü kimseler var ya, işte melekler onlara: “Dininizin emirlerini uygulama hususunda durumunuz nedir?” diye sorarlar. Bu soru kınama ve azarlama ifade eder”⁴⁸⁷ şeklinde yukarıdaki açıklamaya benzer bir açıklamada bulunmaktadır.

Sâbuni âyette zikrolunan, “Dininizi uygulama hususunda ne durumda idiniz?” ve “Allah’ın arzı geniş değil miydi?” ifadelerindeki soru edatlarının, kınama (tevbîh) ve azarlama ifade ettiği⁴⁸⁸ kanaatindedir.

Örnek 3

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكَمُ اللَّهُ فَأَتَى بِفُكُونٍ

Yüce Rabbimiz kudretini izhâr etmek üzere, “Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriye çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! Peki (ondan) nasıl çevriliyorsunuz?”⁴⁸⁹ buyuruyor.

Allah Teâlâ bu âyette, kudretini insanlara açıklamak için, dâneyi ve çekirdeği yarmak suretiyle bitkileri ve ağaçlarını yarattığını, ölüden diri, diriden de ölüyü çıkardığını; böyle bir kudreti olan Allah’ı bırakıp nasıl olur da şirk bataklığına düştüklerinden söz etmektedir. Yine Yüce Allah bu âyette, haşr konusunda şüphelere dalan kişilere, yaşamlarında her gün karşılaştıkları dâneyi örnek vermekte, onun nasıl

⁴⁸⁵ en-Nisâ 4/100.

⁴⁸⁶ en-Nisâ 4/97.

⁴⁸⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 300.

⁴⁸⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 304.

⁴⁸⁹ el-En'âm 6/95.

canlı bir bitki haline geldiğini hatırlatarak bu kişilerin kendilerine çekidüzen vermelerini istemektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, En'âm 6/95. âyet ile ilgili olarak, “Allah, bitkinin çıkması için toprağın altındaki tohumu ve ağacın çıkması için de, çekirdeği yarandır” açıklamasıyla Allah’ın yaratma sıfatına dikkat çekmektedir.⁴⁹⁰ Ayrıca âyetin tefsirine katkı yapması için Sâbuni, Kurtubî’den nakil yaparak, “Allah, ölü çekirdeği yararak ondan yeşil yaprak çıkarır. Tohum da böyledir. O, kuru tohumdan yumuşak ve taze bitkiyi çıkarır.⁴⁹¹ Gelişmekte olan canlı bitkiden kuru tohum çıkarır.” Sâbuni ayrıca, İbn Abbâs’tan nakilde bulunmakta ve “Kâfirden mümini, müminden kâfiri çıkarır. Buna göre diri ve ölü kelimeleri, mümin ve kâfir yerinde müstear olarak kullanılmıştır. İşte kâinatı yaratan ve idare eden Allah budur. Bu açıklamadan sonra, artık haktan nasıl dönersiniz”⁴⁹² diyerek, açıklamalarını sürdürmektedir.

Muhammed Ali es-Sabûni, En'âm 6/95. âyette geçen “Nasıl döndürülüyorsunuz?” cümlesinde, olumsuzluk mânâsı ifade eden kınama sorusu olduğunu, buna göre âyetin deliller getirildikten sonra artık imandan döndürülmenizin izahı yoktur anlamına geldiği⁴⁹³ kanaatindedir.

Örnek 4

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا

Yüce Allah, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.v.)’i alay ederek söyledikleri; “Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber kiyemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”⁴⁹⁴ iddiayı hatırlatmaktadır.

Furkan sûresinin yukarıda metnini aldığımız 7. âyetinde buyurulduğu üzere, müşrikler yemek yiyen, sokaklarda gezen ve halk ile dâima beraber olan Hz. Peygamber’in kendilerine tebliğci olarak gelmesine şaşırılmışlardır. Zira onlara göre, Allah ona bir melek indirip onunla insanları uyarması gerekiyordu. Dolayısıyla, onlara göre peygamberin böyle biz zahmete katlanmasına hiç lüzum yoktu. Yine

⁴⁹⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 401-402.

⁴⁹¹ Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, C. VII, s. 44.

⁴⁹² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 408.

⁴⁹³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 411.

⁴⁹⁴ el-Furkân 25/7.

onlara göre Peygamber olağanüstü bir kişiliğe sahip olmalıdır. Nitekim aynı şekilde, “*Ve “Biz” dediler, “sana asla inanmayacağız. Ta ki yerden bir pınar akıtasın.*”⁴⁹⁵ “*Yahut senin hurma ve üzüm bağların olsun da, aralarından gürül gürül ırmaklar akıtasın*”⁴⁹⁶ buyurulduğu gibi, Hz. Peygamberin farklı bir kişiliğe sahip olması gerektiğini düşünüyorlardı. Oysa ki, Yüce Allah mesajını insanlara tebliğ edecek kişiyi toplumun içinden seçmek suretiyle, o toplumla daha rahat bir iletişim kurmasını kolaylaştırmayı dilemiştir.

Sâbuni bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Müşrikler dediler ki: Peygamberlik iddiasında bulunan bu adam, niçin bizim yediğimiz gibi yiyor, niçin bizim gibi geçimini temin için pazarlarda dolaşiyor? Şüphesiz o ne bir melek, ne de bir meliktir. Çünkü melekler yemez, melikler ise pazarlarda dolaşmazlar. “Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğini inkâr etmelerine rağmen, “niçin bu peygamber... ” demeleri alay ifade eder. Allah, onun iddia ettiği şeylerin doğruluğuna şahitlik edecek bir meleği onunla birlikte göndermeli değil miydi?”⁴⁹⁷

Müfesssir Sâbuni, âyetin tefsirini yaptıktan sonra, âyette zikredilen “Bu Peygambere ne oluyor da yemek yiyor?” cümlesindeki soru ibâresinin, alay ve küçümseme (tahkîr) ifade ettiği⁴⁹⁸ kanaatindedir.

Örnek 5

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ

Yüce Allah, Hz. Peygamberimize hitâben, “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı!”⁴⁹⁹ buyuruyor.

Allah Teâlâ bu âyette dini, yani âhiretteki hesâp ve cezâyı yalanlayanlardan bahsetmektedir. Bunlar “*öksüzü iter kakar,*”⁵⁰⁰ “*yoksulu doyurmaya önayakolmazlar*”⁵⁰¹ âyetlerinde bahsedilen sıfatları taşıyan kişilerdir. Demek oluyor ki, ahiret ve hesap gününe iman eden kişi, yetime acıyan, yoksula yardım eden, namazını huşu ile kılan kişidir. Muhammed Ali es-Sâbuni âyetle ilgili olarak, “hayret

⁴⁹⁵ el-İsrâ 17/90.

⁴⁹⁶ el-İsrâ 17/91.

⁴⁹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 355.

⁴⁹⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 358.

⁴⁹⁹ el-Mâûn 107/1.

⁵⁰⁰ el-Mâûn 107/2.

⁵⁰¹ el-Mâûn 107/3.

ve anlatılacak olayı dinlemeye teşvik ifade eden bir sorudur. Yani, ahirette ceza ve hesap olacağını yalanlayan kimseyi tanıdın mı? Kimdir o, ne gibi vasıfları vardır? Bildin mi? Onu tanımak istersen”⁵⁰² şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.

Sâbuni bu âyette zikrolunan, “Gördün mü?” cümlesinde muhatabı, verilecek haberi dinlemeye teşvik eden ve onun şaşılacak bir şey olduğunu gösteren bir sorunun var olduğunu⁵⁰³ beyan etmektedir.

3.2.7. Emir Üslûbu

İnşâ cümlelerinden birisi de, emir üslûbuyla gelen fiillerdir. Kur’ân-ı Kerîm dikkatlice tetkik edildiğinde anlaşılacağı üzere, âyetlerin ekseriyetinde hâkim olan üslup emir kalıbıdır. Biz de bu kısımda, Sâbuni’nin tefsirinde zaman zaman yer vermesi hasebiyle, “emir” kelimesinin lügat ve ıstılahî anlamları ile tefsirde temas edilen emir içerikli âyetlerin izâhlarını aktaracağız.

3.2.7.1. Lügat ve İstılah Anlamı

الامر kelimesi “nehyin zıddı,”⁵⁰⁴ “bir işin yapılmasını istemek”⁵⁰⁵ anlamına geldiği gibi, iş, durum, çoğaltmak, artırmak anlamlarına da gelmektedir. Çoğulu “umûr”dur. Allah’ın emri, Allah’ın yaptığı iş, O’nun buyruğu demektir.⁵⁰⁶ Emir, emredilen şeyin istenmesi ve gerçekleştirilmesinin irade edilmesi unsurunu içermektedir.⁵⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, bazı âyetlerde emir kelimesi “yoktan var etme”⁵⁰⁸ anlamına gelmektedir. Bu anlamlarının yanısıra, emir kelimesi, “iyi bilin ki, yaratmave emir, O’na aittir. Âlemlerin Rabbi Allah, kutludur,”⁵⁰⁹ “Biz ancak Rabbinin emrini indiririz.”⁵¹⁰ “O’nun âyetlerinden biri de göğün ve yerin kendi emriyle ayakta durmasıdır”⁵¹¹ âyetlerinde muhtelif anlamlara işaret etmektedir.

⁵⁰² Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. III, s. 609.

⁵⁰³ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. III, s. 610; Sâbuni’nin tefsirinde beyân ettiği diğer istıfham örnekleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 432 (el-En’âm 6/158); C. III, s. 90 (ez-Zümer 39/8); C. I, s. 532 (et-Tevbe 9/24); C. III, s. 303 (er-Rahmân 55/33); C. III, s. 90; C. III, s. 130 (el-Fussilet 41/40); C. II, s. 511 (en-Nebe 78/30).

⁵⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, C. V, s. 26.

⁵⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, C. V, s. 27.

⁵⁰⁶ Ateş, Süleyman, *Kur’ân Ansiklopedisi*, İstanbul: Kuba Yay., 1997, C. I, s. 451.

⁵⁰⁷ Şâtıbî, *Muvafakât İslami İlimler Metodolojisi*, s. 115; Tahirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 65.

⁵⁰⁸ Yasin 36/82; Meryem 19/35; el-Mü’min 40/68; en-Nahl 16/40. el-Bakara 2/117.

⁵⁰⁹ el-A’raf 7/54.

⁵¹⁰ Meryem 19/19.

⁵¹¹ er-Rûm 30/30.

Emir teriminin Kur'ân-ı Kerîm'de, “vucûb,”⁵¹² “dua,”⁵¹³ “temenni,”⁵¹⁴ “tehdîd,”⁵¹⁵ “ta‘ciz,”⁵¹⁶ “taaccüp,”⁵¹⁷ “te‘dib”⁵¹⁸ vb. anlamlarda kullanıldığına da şahid olmaktadır.

Ayrıca emir kavramı, söylendiği anda henüz yapılmamış bir şeyin yapılmasını istemek için kullanılmaktadır. Yine, emrin gereğinin yerin getirilmesi için emir verenin, verilenden daha yüksek bir mevkide ve daha üstün bir konumda; isteğin zorunlu ve bağlayıcı şekilde olması gerekir. Bu da emrin, hiyerarşik bir sistemle gerçekleştiği sonucunu beraberinde getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de emir üslûplarının farklı anlamları çağrıştırmacı şekilde tezâhür etmesinin, Hz. Peygamber'in muhatab olduğu kitlelerin sosyo-psikolojik davranışlarının bir gereği olduğu hakikatini ortaya koyması bakımından son derece kayda değer bir hususiyettir.

Emir kelimesinin lügat ve ıstılahî anlamlarının Kur'ân'da hangi manalarda kullanıldıkları ile ilgili bilgiden sonra şimdi de emir sanatını âyetlerle zenginleştirerek inceleyeceğiz.

3.2.7.2. Tefsirde Emir Üslubu ile ilgili Örnekler

Örnek 1

انظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا

Cenâb-ı Allah, “Bak! Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter”⁵¹⁹ buyuruyor.

Yüce Allah zikri geçen âyette, yapmış oldukları tahrifleri unutarak kendilerini öven, yücelten kişilerin yaptıklarını kınamakta; fakat Yüce Allah'ın dilediğinin mevkisini yücelteceği, üstünlüğün belli bir millete ait olmayıp, ihlâslı bir şekilde çalışarak Allah'ın lütfüyle gerçekleşeceği, iman-amel dengesinin birarada olmasıyla

⁵¹² er-Nûr 24/56.

⁵¹³ en-Neml 27/19.

⁵¹⁴ en-Neml 27/107.

⁵¹⁵ el-Fussilet 41/40.

⁵¹⁶ Al-i İmrân 3/168.

⁵¹⁷ Meryem 19/38.

⁵¹⁸ en-Nisâ 4/34.

⁵¹⁹ en-Nisâ 4/50.

ancak mükemmel bir insan ortaya çıkacağını ifade etmekte ve sonuçta ise bunun zıddına davrananların günah işlemiş olacaklarından söz etmektedir.

Sâbuni, yukarıda zikrettiğimiz âyette geçen “Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar” cümlesinde, onların iftira ve yalanlarının şaşılacak şey olduğunu gösterdiğini,⁵²⁰ yani: “Ey Muhammed! Bak, kendilerini temize çıkarmaları ve Allah’ın oğulları ve dostları olduklarına dair iddiaları hususunda Allah’a nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık ve büyük bir günah olarak bu iftira onlara yeter”⁵²¹ anlamına geldiği düşüncesindedir.

Sâbuni ayrıca, “Bak! nasıl iftira ediyorlar? cümlesindeki “bak” emrinin hayret anlamında olduğu, sıygasının değiştirilmesi ve mazi yerinde muzari sıygasının kullanılmasının da devam ve süreklilik ifade ettiği”⁵²² kanaatindedir.

Örnek 2

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ
لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلْ انْتظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ

Yüce Allah, küfür bataklığında bocalayıp duranların durumlarını tasvir etmek üzere, “(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbi’nin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: “Sizbekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz”⁵²³ buyuruyor.

Allah Teâlâ bu âyette, inkâr ve kınama üslûbunu kullanarak, küfür içerisinde hayatlarını devam ettirenlerin ne zaman kendilerine gelip hakka yöneleceklerini sormaktadır. Zira,veryüzünde Allah’ın vahdâniyetine delil olacak bir çok işâret bulunmasına rağmen, hâlâ neyi beklemektedirler? Meleklerin canlarını almasını mı, Rabbinin emrinin veya bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar buyurularak onlar açıkça uyarılmaktadır.

Müfessir Sâbuni’nin âyeti nasıl tefsir ettiğine göz attığımızda, yukarıdaki izahlara yakın bir değerlendirme yaptığını anlıyoruz. Şöyle ki; “O müşrikler,

⁵²⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 281.

⁵²¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 281.

⁵²² Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 283.

⁵²³ el-En’âm 6/158.

ruhlarını alıp kendilerini cezalandırmak için meleklerin gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar.⁵²⁴ Halbuki o zaman, tevbelerinin fayda vermeyeceği bir zamandır. Veya onlar Rabbinin emrinin veya onun bazı âyetlerinin gelmesinden başka şey beklemiyorlar⁵²⁵ şeklinde konuyu detaylandırmaya çalışmaktadır.

Sâbuni, âyette bahsi geçen “...Rabbinin gelmesi...” ibâresinin, Taberî tarafından, “maksat kıyamet gününde, mahlukâtı arasında hükmetmesi için Rabbinin onlara gelmesidir; “Rabbinin bazı âyetlerinin onlara gelmesinden maksat” da, güneşin batıdan doğmasıdır. Rabbinin bazı âyetleri, yani kıyamet alâmetleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş olup ömrünün sonunda iman eden kâfir kimseye imanı fayda vermez. İman edip de bir hayır işlememiş olan âsi kimseye de îmanı fayda vermez⁵²⁶ şeklinde tefsir edilmiştir. “Daha önce Allah’a ortak koşmuş olan kimselerin, bu alâmetin gelmesinden sonra iman etmeleri fayda vermez. Çünkü onların bu imanı, Allah’ın emriyle kendilerine gelen şiddetli korkudan dolayı olmuştur. Onların imanlarının hükmü kıyametin kopması anında iman etmenin hükmü gibidir.”⁵²⁷

Sâbuni âyette zikredilen, “De ki: Bekleyin” cümlesindeki emir (bekleyin!) ifâdesinin tehdit ve korkutma ifade ettiği⁵²⁸ kanaatindedir.

Örnek 3

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

Yüce Allah, “De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşıretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez⁵²⁹ buyurmaktadır.

⁵²⁴ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 430.

⁵²⁵ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 430.

⁵²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. XII, s. 245.

⁵²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. XII, s. 245.

⁵²⁸ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 432.

⁵²⁹ et-Tevbe 9/24.

Yukarıda metnini verdiğimiz Tevbe sûresi 9/24. âyette Cenâb-ı Allah, babalarını, çocuklarını, eşlerini, akrabasını, mal ve ticaretlerini veyahutta hoşlarına giden evlerini (yani dünyevî olarak yanlarında ne var ise), Allah ve peygamberinden daha fazla sevenleri şiddetle uyarmakta ve “Allah buyruğunu getirinceye kadar bekleyin” ifâdesiyle, onlara karşı cezanın vukubulacağını açıkça ifâde etmektedir. Ayrıca âyetten anlaşılacağı üzere, dünyevi olarak sahip olunan her şey Allah ve Rasulünden daha öncelikli olarak değerlendirilmesi durumunda, bunun fâsıklıkla eşdeğer olacağı âyetin sonundan anlaşılmaktadır. Fakat şu hususun da belirtilmesinde fayda telakkî ediyoruz. Âyette Yüce Mevlâ, bir müminin din düşmanlarıyla candan dostluğu olamayacağını fakat, dünya işlerinde anne-babaya karşı insanî yardım ve desteğin mutlaka sağlanmasını da istemektedir. Şüphesiz bu, aklın da kabul edeceği bir durumdur.

Muhammed Ali es-Sâbuni, bahsi geçen âyetle alâkalı olarak, “Artık, Allah dünyada veya âhirette sizi cezalandırıncaya kadar bekleyin”⁵³⁰ cümlesinin, şiddetli bir uyarı ve tehdit anlamı içerdiğini; Allah’ın, itaatinden çıkanları, mutluluk yoluna iletmeyeceğini, bunun da çoluk çocuğunu veya malını veya vatanını hicrete ve cihâda tercih edenler için bir tehdit anlamını taşıdığını⁵³¹ ifade etmektedir.

Âyette zikredilen “Allah, emrini getirinceye kadar bekleyin” cümlesi ile ilgili olarak Sâbuni, fiilin siygasının emir olmakla birlikte tehdit olduğunu ve buna benzer bir âyetin de “*istediğinizi yapın*”⁵³² âyetinin örnek verilebileceğini ifade etmektedir.

Örnek 4

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ
لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ فُلٌ تَمَتَّعَ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ

Yüce Allah (c.c.), insanoğlunun Rabbi ile olan münasebetinin psikolojik cihetinden bahsetmek üzere, “İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O’na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unuttur ve Allah’ın yolundan saptırmak için O’na eşler koşar. De ki:

⁵³⁰ et-Tevbe 9/24.

⁵³¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 529.

⁵³² el-Fussîlet 41/40.

“Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklersindir”⁵³³
buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bu âyette, insanoğlunun psikolojik davranışından söz etmektedir. Şöyle ki, insana bir musibet geldiğinde, sadece Allah’tan yardım talep edip O’na bütün gücüyle yalvarır. Ancak, insan nimete kavuşup, maddi manevi huzura erişince, ne yazık ki, geçmişi unutup, Allah’a şirk koşmaya ve O’na isyan etmeye başlar. Ayrıca, sadece kendisi hâk yoldan ayrılmakla kalmaz, başkalarını da etkileyerek, onların da kötülüğe meyletmesine katkı sağlar. Âyetin sonunda belirtilen “...azıcık yaşa, sen cehennem halkındansın” cümlesi, Allah’ın verdiği nimetlere karşı saygısızca davranan kişileri düşündürüp, onların imana yönelmelerini istemektedir.

Bu âyeti celîlede aynı zamanda, müşriklerin hafızalarında Allah’ın varlığı ile ilgili bilgilerin mevcut olduğunu ve zor durumda kaldıklarında, Allah’a yalvardıklarına işâret vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de ifade buyurulan, *“Denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah’a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca, bir kısmı işi gevşetir, imanla inkâr arasında ortada kalır. “Bizim âyetlerimizi, gaddâr ve nankör olandan başkası inkâr etmez”*⁵³⁴ âyeti de tam olarak buna işâret etmektedir. Dolayısıyla insan nasıl ki, zor durumda kaldığında Rabbine yöneliyorsa, durumlar normalleşince de aynı bağlılığını ona göstermek mecburiyetindedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni bu âyetin tefsirinde, inkarcı insana fakirlik, hastalık ve musibet gibi herhangi bir sıkıntı geldiğinde, bu sıkıntının giderilmesi hususunda Allah’a yönelip itaat ederek yalvarıp yakardığını, fakat daha sonra da Allah ona, kendisinden bir nimet verip sıkıntısını giderdiğinde kaldırması için, Rabbine dua etmiş olduğu zamanı unuttur ve azgınlaşıp taşkınlık gösterir ve ibadette Allah’a ortaklar koşar. Bu, tehdit ifade eden bir emirdir.⁵³⁵ Yani de ki: Kâfir olduğun halde bu geçici dünya hayatından az bir ömür ve kısa bir zaman zevk al, faydalan, sonunda varışın, içinde ebedî olarak kalmak üzere cehennem ateşine olacaktır”⁵³⁶ şeklinde yorumlamaktadır.

⁵³³ ez-Zümer 39/8.

⁵³⁴ Lokmân 31/32.

⁵³⁵ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. III, s. 72.

⁵³⁶ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. III, s. 72.

Sâbuni âyette geçen, “De ki, küfrünle eğlene dur” cümlesindeki emir üslûbunun tehdit ifâde ettiğini beyan etmekte ve bunun bir benzerinin, “üslûbünüze göre amel edin”⁵³⁷ âyeti olduğunu ve bunun da aşırı tehdit ifade ettiği⁵³⁸ kanaatindedir.

Örnek 5

يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَتَّقُوا مِنَ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَآتَّقُوا لَا تَتَّقُوا إِلَّا
بِسُلْطَانٍ

Yüce Allah, “Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz”⁵³⁹ buyuruyor.

Sâbuni âyeti, “Ey insan ve cin topluluğu! Allah’tan ve hükmünden kaçarak, göklerin ve yerin etrafından çıkabilirseniz çıkın ve kendinizi Allah’ın azabından kurtarın”⁵⁴⁰ şeklinde tefsir etmektedir.

Sâbuni, âyette belirtilen, “...çıkın” emir üslûbunun, acze düşürme mânâsını ifâde ettiği⁵⁴¹ kanaatindedir.

3.3. Bedî‘ İlmî Bakımından Özellikleri

Bedî‘ sanatı ve bölümleri hakkında daha önce bilgi verdiğimizden, bu bölümde sadece, bu ilmin lafızla ve mana ile ilgili bölümleri hakkında bilgi verecek, ayrıca Sâbuni tefsirinin bedî‘ ilmî bakımından özelliklerini âyet örnekleri ile ele alacağız.

Üzerinde belâgat ilmine dâir husûsiyetleri tespit etmeye çalıştığımız, Muhammed Ali es-Sâbuni’nin tefsirinde, beyân ve meânî ilmî ile alâkalı son derece önemli açıklama ve misâller yer almasının yanı sıra, çoğunlukla Kelâm olarak tanımlanan cümlelerdeki göze hitab eden bedî‘ güzellikleri de yeri geldikçe tafsîlatlı olarak ele aldığını görmekteyiz.

⁵³⁷ Hûd 11/121.

⁵³⁸ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. III, s. 90.

⁵³⁹ er-Rahmân 55/33.

⁵⁴⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. III, s. 297.

⁵⁴¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. III, s. 303; Diğer örnekler için bkz., Sabûni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 147 (el-Bakara 2/228); C. II, s. 511 (en-Nebe 78/30); C. III, s. 90 (ez-Zümer 39/8); C. III, s. 130 (el-Fussilet 41/40); C. III, s. 303 (er-Rahmân 55/33); C. I, s. 532 (et-Tevbe 9/24).

Belâgat ilminin çeşitlerinden olan Bedî' ilmi, lafzî ve manevî olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Müfessir Sâbuni, tefsirinde böyle ikili bir ayırım yapmamış, fakat, bedî' sanatı içerisinde yer alan bir çok edebî sanatı âyetlerle destekleyerek misâller vermiştir. Biz bu kısımda önce “muhassinât-ı lafzîyye,” (lafızla ilgili süsleme sanatlarını), daha sonra da “muhassinât-ı manevîyye” (mana ile ilgili süsleme sanatları) kısımlarını misallerle ele alacağız.

3.3.1.Muhassinât-ı Lafzîyye (Lafızla ilgili Süsleme Sanatları)

Lafızla ilgili süsleme sanatları, 1) Cinâs; 2) İktibâs; 3) ‘Akd; 4) Tazmîn; d) Secî‘; e) Reddû'l-‘Acûz ‘Ale’s-Sadr şeklinde bölümlere ayrılmaktadır. Biz burada, müfessirin temâs ettiği başlıklar üzerinde duracağız.

3.3.1.1. Cinâs Sanatı

Sabûni tefsirinin en önemli hususiyetlerinden birisi de, bedî' sanatı içerisinde yer alan ve kısaca lafzî bir, anlamı ayrı olup bir ibârede bulunan kelime olarak tanımlanan cinâs sanatıdır. Müfessir, tefsirinde cinâs sanatına dâir birçok örnek vermiştir. Biz burada cinâsın tanımı ve çeşitleri üzerinde durarak tefsirde zikredilen cinâs sana-tından örnekler vereceğiz.

3.3.1.1.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Cinâs sanatı, Bedî' ilminin lafzî güzelleştiriciler diye tanımlanan “muhassinat-ı lafzîyye” bölümü altında yer alan bir edebi sanattır. Luğâvî olarak “جَانَسَ” fiilinin masdarı olup, “iki şeyin birbirlerine benzemesi, yani aynı cinsten olması anlamını ifâde etmektedir.”⁵⁴² Bunun bir benzeri de tecvid ilmindeki, mahreçleri aynı, fakat sıfatları farklı iki harfin idğâm edilmesi demek olan mütecâniseyn⁵⁴³ kavramıdır.

Bir edebiyat terimi olarak cinâs, manaları farklı, fakat yazılış ve söylenişleri aynı veya benzer olan iki veya daha fazla kelimenin nazım veya nesirde birarada kullanılmasıdır. Bu duruma “tecnîs,” “mücânese” ve “tecânüs” adı verilir. Belâgat kitaplarında Cinâs, “cinâs-ı tâm” ve “cinâs-ı ğâyri” tâm olmak üzere iki bölüme ayrılarak ele alınmıştır.

⁵⁴² İbn Manzûr, *Lisanü'l-‘Arab*, C. V, s. 43.

⁵⁴³ Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 7. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2012, s. 112.

Cinâs-ı Tâm; harfleri, harekeleri, çeşitleri, sayıları ve düzenleri yönüyle tam bir ittifak içerisinde olan kelimeler cinâs-ı tâm olarak adlandırılırlar.⁵⁴⁴

Cinâs-ı Gayr-i Tâm ise, yukarıda bahsi geçen dört unsurun birisinin eksik olması durumunda Cinâs-ı gayr-i tâm adı verilir. Bu cinâs çeşidinin bir adı da “nâkis cinâs”tır.⁵⁴⁵ Bunlarda harflerin cinsinde, sayısında, harekelerinde ve harflerin dizilişlerinde farklılıkların olması şeklinde tezâhür eden Cinâs-ı gayr-i tâm gerçekleşmektedir.

Mevlevî, cinâs’ın sadece bir kelime oyunundan ibâret olduğuna, dolayısıyla ehemmiyetli bir sanat olmadığına ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Hatta biraz daha ileriye giderek, bedî‘ ilminin bu bölümü üzerinde çalışanların da gereksiz çabalar sarfettikleri görüşünü ortaya koymaktadır.⁵⁴⁶

Bize göre, geçmişte ilim nâmına yapılan her çalışma muteberdir ve hepsinden imkânlar ölçüsünde istifâde edilmeleri icâb eder. Bu eleştiriler belki bir edebî şiir için bir ölçüde ve şairin niyetine bakılarak uygun karşılanabilir. Çünkü insanlar fânidirler ve yaptıkları çalışmalar da bunun gibidir. Fakat Yüce Kitabımızda cinâs kapsamında olduğu izlenimi veren âyetler için bunu söylemek elbette mümkün değildir ve asla kabul edilemez.

Bu kısa izahattan sonra, Sâbuni tefsirindeki cinâs kapsamında ele alınan âyetler ve bu âyetlerin edebî yönleri üzerinde duracağız.

3.3.1.1.2. Tefsirde Cinâs Sanatı ile ilgili Örnekler

Örnek 1

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

Yüce Allah, “Kitap ehlinden bir grup sizi sapıtılabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini sapıtıyorlar, fakat farkına varmıyorlar”⁵⁴⁷ buyuruyor.

Bu âyet-i celîde Yüce Allah, Yahûdilerin, Müslümanlığı yok etmek ve onları şüpheye düşürerek onları dinlerinden döndürmek için başvurdukları, hile ve

⁵⁴⁴ Ali el-Cârîm, *Belâğatü'l-Vâzıha*, s. 265.

⁵⁴⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 429.

⁵⁴⁶ Mevlevî, *Edebiyat Lügatü*, s. 32; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, 3. Baskı, Dergâh Yay., 2012, ss. 252-255.

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân 3/69.

tuzaklara dikkat çekmekte, ayrıca bu topluluğun asla İslamla barışık olamayacaklarını da ifade buyurmaktadır.

Müfessir Sâbuni, âyeti şöyle izah etmektedir. “Kıskançlık ve taşkınlıklarından dolayı Ehl-i kitaptan bir grup, sizi kendi dinlerine döndürerek dalaletle düşürmek istiyorlar. Onlar kendilerinden başkasını dalaletle düşüremezler. Bunun vebali kendilerinden başkasına ait değildir. Yaptıklarına karşılık onları azabı kat kat olacaktır. Fakat, kendilerinden başkasını saptıramıyacaklarının farkında değildirler.”⁵⁴⁸ Sâbuni bu izahtan sonra, لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ fiilleri arasında tam cinas’ın bulunduğunu⁵⁴⁹ ifade etmiştir.

Örnek 2

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

Allah Teâlâ, “Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür”⁵⁵⁰ buyuruyor.

Cenâb-ı Allah bu âyette, kendisine şirk koşmanın hâricinde, dilediği kişinin günahını bağışlayacağından bahsetmektedir. Zira şirk, İslâm kelimesiyle asla bağdaşmaz. İkisi birbirlerine tamamiyle zıt kavramlardır. Şirk aynı zamanda, insan şeref ve haysiyetine uymayan son derece alçaltıcı bir davranıştır. Sâbuni de, bu görüşe uygun değerlendirmede bulunmaktadır.⁵⁵¹

Muhammed Ali es-Sabûni, âyette geçen ضَلَّ ضَلَالًا kelimeleri arasında cinâs-ı muğâyir sanatı bulunduğunu⁵⁵² beyân eder.

Örnek 3

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي النَّوْرَةِ وَالْإِنجِيلِ وَالْفُرْعَانِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Yüce Allah, “Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır,

⁵⁴⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 209.

⁵⁴⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 210.

⁵⁵⁰ en-Nisâ 4/116.

⁵⁵¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 305.

⁵⁵² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 309.

öldürürler ve ölürler. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da kesin olarak vadedmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu, büyük başarıdır”⁵⁵³ buyurmaktadır.

Bu âyette Allah, müminlerden cennet mukâbilinde, can ve mallarını satın aldığı ve müminlerin Allah yolunda cihâd ederek ya öleceklerini ya da öldürüleceklerini, Allah'a vermiş olduğu sözde duranların en büyük zaferi kazandıklarından övgü ile bahsetmektedir.

Sâbuni yukarıda zikredilen Tevbe sûresinin 9/111. âyetini şöyle tefsir etmektedir: “Allah, müminlerin mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın aldı. Bu, mücâhidlere verilecek ecir, en belîğ ve açık bir şekilde ifade eden bir temsildir. Yüce Allah onların, kendi uğrunda mallarını ve canlarını harcamalarına karşılık onlara cen-neti vermesini alışveriş yaptı ve onların lehine fazla fiat verdi”⁵⁵⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Âyette zikrolunan, يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ “Öldürürler ve öldürülürler” cümlesi ile alâkalı olarak Sâbuni, bu iki kelimenin, şekil bakımından birbirinden farklı olduğu için burada cinas-ı nakıs sanatının bulunduğunu⁵⁵⁵ beyan etmektedir.

Örnek 4

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا

Yüce Allah, “Kur'an okuduğunda, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz”⁵⁵⁶ buyuruyor.

Allah Teâlâ bu âyetinde, Hz. Peygamber Kur'ân âyetlerini okurken, Peygamber ile âhirete inanmayanlar arasında, gizli bir perde çekerek, âyetlerin onların gönüllerine nüfuz etmediğini ve neticede imânla müşerref olamayacaklarını ifâde buyurmaktadır. Zira Onların kulakları henüz âyetleri kavrayabilecek yeterliliğe sahip değildir. Kur'ân'daki, “Dediler ki; “bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler

⁵⁵³ et-Tevbe 9/111.

⁵⁵⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 564-565; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XI, s. 35; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XVI, s. 199

⁵⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 570.

⁵⁵⁶ el-İsrâ 17/45.

içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde vardır. Sen yap yapacağını, biz de yapıyoruz”⁵⁵⁷ âyeti, onların bu durumunuteyid etmektedir.

Sâbuni de yukarıdaki açıklamayla örtüşecek şekilde, “Ey Muhammed! Ahirete inanmayan o müşriklere Kur’ân okuduğunda seninle onların arasına gizli bir perde çekeriz. Bu perde onların Kur’ân’ı anlamalarını ve onun sır ve hikmetlerini kavramalarını engeller”⁵⁵⁸ şeklinde âyeti tefsir etmiştir.

Sâbuni âyette geçen, قَرَأْتَ الْقُرْآنَ “Kur’ân okudun” cümlesinde iştikâk cinası bulunduğunu⁵⁵⁹ beyan etmektedir.

Örnek 5

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ

Allah Teâlâ, günahkârların pişmanlıklarını anlatmak üzere, “Kıyametin kopacağı gün suçlular, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar (dünyada haktan) işte böyle döndürülüyorlardı”⁵⁶⁰ buyurmaktadır.

Müfessir Sâbuni, âyette geçen “Kıyamet kopacağı gün günahkârlar, ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler” cümlesinde tâm cinas bulunduğunu, zira, ilk “saat” kelimesinden maksadın “kıyamet”, ikinciden maksadın ise, “süre” kastedilmiş olacağını, dolayısıyla ikisi arasında tâm cinâs sanatı bulunduğu⁵⁶¹ kanaatindedir.

⁵⁵⁷ el-Fussîlet 41/5.

⁵⁵⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 161.

⁵⁵⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 161.

⁵⁶⁰ er-Rûm 30/55.

⁵⁶¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 458; Tefsirdeki diğer cinâs sanatı ve örnekleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 179 (el-Bakara 2/272-273); C. I, s. 250 (Âl-i İmrân 3/181); C. I, s. 250 (Âl-i İmrân 3/184); C. I, s. 252 (Âl-i İmrân 3/193); C. I, s. 254 (Âl-i İmrân 3/195); C. I, s. 254 (Âl-i İmrân 3/193); C. I, s. 260 (en-Nisâ 4/6); C. I, s. 260 (en-Nisâ 4/9); C. I, s. 267 (en-Nisâ 14/6); C. I, s. 272 (en-Nisâ 4/22); C. I, s. 287 (en-Nisâ 4/60); C. I, s. 309 (en-Nisâ 4/116); C. I, s. 49 (el-Bakara 2/33); C. I, s. 72 (el-Bakara 2/77); C. I, s. 120 (el-Bakara 2/178); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/220); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/221); C. I, s. 147 (el-Bakara 2/228); C. I, s. 147 (el-Bakara 2/229); C. I, s. 155 (el-Bakara 2/239); C. I, s. 159 (el-Bakara 2/243); C. I, s. 161 (el-Bakara 2/253); C. I, s. 164 (el-Bakara 2/255); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/258); C. I, s. 16 (el-Bakara 2/258); C. I, s. 173 (el-Bakara 2/274); C. I, s. 176 (el-Bakara 2/275); C. I, s. 179 (el-Bakara 2/272); C. I, s. 181 (el-Bakara 2/284); C. I, s. 196 (Âl-i İmrân 3/26-27); C. I, s. 200 (Âl-i İmrân 3/41); C. I, s. 203 (Âl-i İmrân 3/50); C. I, s. 213 (Âl-i İmrân 3/80); C. I, s. 216 (Âl-i İmrân 3/83); C. I, s. 223 (Âl-i İmrân 3/106); C. I, s. 233 (Âl-i İmrân 3/134); C. I, s. 238 (Âl-i İmrân 3/154); C. I, s. 242 (Âl-i İmrân 3/167); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/6); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/7); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/2); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/11); C. I, s. 26 (en-Nisa 4/23-14); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/11); C. I, s. 272 (en-Nisa 4/24); C. I, s. 293 (en-Nisa 4/83); C. I, s. 331 (el-Maîde 5/5); C. I, s. 353 (el-Maîde 5/54); C. I, s. 365 (el-Mâide 5/82); C. I, s. 370 (el-Mâide 5/100); C. I, s. 406 (el-En‘âm

3.3.1.2. İktibâs Sanatı

Lügatte ateş yakmak için bir yerden kor almak anlamına gelen iktibâs sanatı bedî‘ sanatları içerisinde yer almaktadır. Bu sanata dair *Safvetü’-t-Tefâsir*’de örnek verilmemiştir. Burada sadece iktibâs’ın lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulacaktır.

3.3.1.2.1. Lügat Anlamı

اقتباس Lügatte istifâde etmek, ilim almak, ateş yakmak üzere bir yerden kor almak⁵⁶² anlamlarına gelmektedir.

3.3.1.2.2. İstılah Anlamı

İktibâs’ın bedî‘ ilmindeki anlamı ise, bir şâirin ifâdeyi süsleyip anlamı güçlendirmek için âyet ve hadislerden bir kısmını –âyet ve hadis olduğuna işâret etmemek şartıyla- alması anlamını ifâde etmektedir.⁵⁶³

Muhammed Ali es-Sâbuni, tefsirinde iktibâs sanatı ile ilgili bir değerlendirme yapmamıştır.

3.3.1.3. ‘Akd Sanatı

Lügatte bağlamak anlamına gelen ‘akd kelimesi, ıstılah olarak mensur bir süzü nazm etmek anlamını ifâde etmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni tefsirinde ‘akd sanatına dair bir açıklama ve değerlendirmede bulunmamıştır. Bu sebeple bu kısımda bu kelimenin lügat ve bedî‘ ilminde ne anlam ifâde ettiğine dâir açıklama yapılacaktır.

3.3.1.3.1. Lügat Anlamı

6/91); C. I, s. 411 (el-En‘âm 6/95); C. I, s. 412 (el-En‘âm 6/104); C. I, s. 427 (el-En‘âm 6/142); C. I, s. 471 (el-A‘râf 7/131); C. II, s. 18 (Hûd 11/44); C. II, s. 32 (Hûd 11/74); C. II, s. 129 (el-Hicr 15/35); C. II, s.174 (el-İsrâ 17/75); C. II, s. 188 (el-Kehf 18/2); C. II, s. 201 (el-Kehf 18/56); C. II, s. 265 (el-Enbiya 21/30); C. II, s. 284 (el-Hac 22/4); C. III, s. 448 (el-Hâkka 69/6,7,37); C. III, s. 455 (en-Nûh 71/9); C. III, s. 455 (en-Nûh 71/8,9); C. III, s. 455 (en-Nûh 71/5); C. III, s. 462 (el-Cîn 72/5,21,14); C. III, s. 470 (el-Müzzemmil 73/3,4); C. III, s. 488 (el-Kıyâme 75/13,31,32); C. III, s. 497 (el-İnsan 76/3,13,25); C. III, s. 504 (el-Mürselat 77/6,26); C. III, s. 517 (en-Naziât 79/25); C. III, s. 526 (et-Tekvîr 81/12,13); C. III, s. 529 (el-İnfitar 82/5); C. III, s. 535 (Mutaffifin 83/2,3); C. III, s. 543 (el-Burûc 85/13); C. III, s. 546 (et-Târik 86/13,14); C. III, s. 550 (el-A‘la 87/13); C. III, s. 550 (el-A‘la 87/7); C. III, s. 559 (el-Fecr 89/3); C. III, s. 56 (eş-Şems 79/8); C. III, s. 571 (el-Leyl 92/15,17).

⁵⁶² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. VI, s. 167; Fîruzâbâdî, *el-Kâmus*, s. 722; Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 61.

⁵⁶³ Tehânevî, *Keşşâfü İslahâti’l-Funûn*, C. III, s. 522.

العقد) (‘Akd), sözlükte bağlamak⁵⁶⁴ demektir.

3.3.1.3.2. İstilah Anlamı

‘Akd kelimesibaşkasına ait bir nesri aynen almadan nazma çevrimek anlamına gelmektedir.⁵⁶⁵ Bu sanatta esas olan nesrin tamamını veya çoğunu almaktır.⁵⁶⁶ Yukarıda bahsedildiği üzere Sâbuni, tefsirinde ‘akd sanatı ile ilgili bir izah yapmamıştır.

3.3.1.4. Tazmîn Sanatı

Başka bir şâirin bir mısırâmını veya bir beytini söz arasında îrâd etmek anlamına gelen tazmin,⁵⁶⁷ bedî‘ sanatları içerisinde ele alınmaktadır. Tazmîn sanatına dâir Sabuni, tefsirinde bir âyet örnek vermiştir. Bu kısımda tazmin kelimesinin lügat ve ıstilah anlamı ile tefsirde örnek olarak verilen âyet üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

3.3.1.4.1. .Lügat ve İstilah Anlamı

التضمين (Tazmîn) lügatte “ödetmek, boynuna yüklemek, tazmin ettirmek anlamlarına”⁵⁶⁸ gelmektedir.

Tazmîn kelimesinin belâgat ilmindeki karşılığı ise, “şâirin herhangi bir âyetten veya başkasına ait bir sözden kendi şiirine veya eserine katması anlamını”⁵⁶⁹ ifâde etmektedir.

3.3.1.4.2. Tefsirde Tazmîn Sanatı ile İlgili Örnekler

Muhammed Ali es-Sâbuni, tefsirinde tazmin sanatı ile ilgili bir örnek vermiştir. Burada ilgili âyet, âyetin anlamı ve Sâbuni'nin konu ile ilgili değerlendirmesi verilecektir.

Örnek

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ

⁵⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. III, ss. 296-297; Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 19.

⁵⁶⁵ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 341; el-Merâğî, *'Ulûmü'l-Belâğâ*, s. 433.

⁵⁶⁶ Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 19; el-Merâğî, *'Ulûmü'l-Belâğâ*, s. 433.

⁵⁶⁷ Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 150.

⁵⁶⁸ Tehânevi, *Keşşâfü İslahati'l-Funûn*, C. III, ss. 126-127.

⁵⁶⁹ Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, s. 443; Ayrıca bkz., Ahmet Yüksel, “Arap Dilinde Tazmin,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2002, ss. 127-132.

Yüce Allah bu âyette, “işte o gün onların Rabbi kendilerinin her halinden mutlaka haberdardır”⁵⁷⁰ buyurmaktadır.

Sâbuni bu âyeti şöyle açıklamaktadır: “Muhakkak ki Rableri, yaptıklarının hepsini o gün bilir ve karşılığını bolca verir. Yüce Allah'ın, ilmini o güne yani kıyamet gününe tahsis etmesinin sebebi, o günün, amellerin kaşılığının verileceği gün olmasıdır. Yüce Allah bunu, tehdit ve korkutma maksadiyle böyle söylemiştir. Yoksa O, onları o gün de bilir, başka günlerde de bilir.”⁵⁷¹

Sâbuni, âyette tazmin sanatının bulunduğunu,⁵⁷² Çünkü لَخَيْرٌ kelimesinin, yapılan işin karşılığını vermek mânâsını da kapsadığını, Yani “Allah onlara amellerinin karşılığını verecektir”⁵⁷³ anlamında olduğunu ifade etmektedir.

3.3.1. 5. Secî‘ Sanatı

Sâbuni tefsirinde, Kur’ân âyetlerindeki harf sonlarının birbirlerine olan mutabakatını gösteren secî‘ sanatına dâir açıklama ve örnekler oldukça önemli bir yer almaktadır. Biz de bu kısımda, secî‘ kelimesinin anlamı üzerinde duracak, müteakiben de, secî‘ sanatına dair tefsirdeki örnekler ve açıklamalara yer vereceğiz.

3.3.1.5.1. Lügat ve İstilah Anlamı

السَّجْعُ sözlükte, güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiye ötmelerine⁵⁷⁴ denilmektedir.

Bir bedî‘ terimi olarak secî‘, “nesirde iki fasılının son harflerinin biribirinin aynı olması”⁵⁷⁵ olarak tanımlanmaktadır. Sekkâkî’ye göre (ö. 626/1228) nesirde secî‘, nâzımda kâfiye gibidir.⁵⁷⁶

Mevlevî ise, Recâizâde’den naklen secî‘ sanatını, “itlâk olunan şey, nesre mahsus olarak terkîb ve ibârelerde veya kelâmın fâsıllarında yahut biribirine atfedilmiş ve ekseriya bir lafza bağlanmış olan cümle ve fıkraların sonlarındaki

⁵⁷⁰ el-Âdiyât 100/11.

⁵⁷¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. 3. s. 594.

⁵⁷² Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. 3. s. 594.

⁵⁷³ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. 3. s. 594.

⁵⁷⁴ Ali el-Cârîm ve Mustafa Emîn, *Belâğatü’l-Vâziha*, ss. 269-270; el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa*, s. 420.

⁵⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, C. VIII, s. 150

⁵⁷⁶ es-Sekkâkî, *Miftahu’l-‘Ulûm*, s. 431.

kelimelerin harf sonları ve hareket ve sekenatça bir bulunmaktan ibârettir”⁵⁷⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu meyanda secî‘nin; a) secî‘ murassa‘, b) secî‘ mutarref; c) secî‘ mütevâzi; d) secî‘ mütevâzin olmak üzere dört kısma ayrıldığını belirtmemiz yerinde olacaktır.⁵⁷⁸ Bir misâl vermek gerekirse, “irfânımız” ile “iz’anımız” kelimelerindeki secî‘, kelimenin asıl harfî olan “n” harflerinin tekrarı ile olmuştur.⁵⁷⁹

Saraç, Klâsik Edebiyatı Bilgisi kitabında Sinan Paşa’nın şu beyitlerini nakleder:

“İlâhi! Her ne kadar cehd edip zâhirim ma‘mur edersem, bâtınım virân

Zâhirde her ne kadar sana kul isem içimde hevâ sultân”

örneğini vererek, “viran” ve “sultân” kelimelerinin aynı vezinde olmaları sebebiyle secî‘ sanatının vaki olduğunu⁵⁸⁰ beyân etmektedir.

Özet olarak secî‘ sanatı, sözün ahengini sağlayan, ona ses veyahut musîkî yönüyle katkıda bulunan bir sanat olarak değerlendirilmektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, secî‘ sanatını sadece kuru bir ses tekrarı olarak görmemek gerekir. Ayrıca bu sanatta, şairin, anlam bakımından anlatmak istediği hususların da anlaşılması daha sağlıklı bir düşünce olacaktır.

Son olarak, Secî‘ sanatının Kur’ân-ı Kerîm’de yer almasının, Yüce Mevlâ’nın mesajının estetik boyutuna dair önemli işaret olacağını belirtmemiz uygun olacaktır.

Şimdi de Sâbuni tefsirinde Secî‘ sanatı ile ilgili verilen misaller üzerinde duralım.

3.3.1.5.2. Tefsirde Secî‘ Sanatı ile İlgili Örnekler

Muhammed Ali es-Sâbuni, *Safvetu’t-Tefâsir*’de, âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra, bu âyetlerdeki- daha önceki örneklerde görüldüğü gibi- Secî‘ sanatına dair açıklamalarda bulunmaktadır.

Örnek 1

⁵⁷⁷ Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 131.

⁵⁷⁸ Bkz., İsmail Marangozoğlu, “Arap Edebiyatında Bedî‘ ve Bediyyât”, (*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), ss. 27-29.

⁵⁷⁹ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 257.

⁵⁸⁰ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 259; Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, ss. 237-238.

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ
أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُيُوتِ
وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ

Yüce Allah, “Kötü bir sözün durumu da, yerden koparılmış, ayakta durma imkanı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir”⁵⁸¹ buyurmaktadır.

Bu âyette çirkin bir söz, kolaylıkla savrulan, yerinden koparılmış kötü bir ağaca benzetilmiştir. Çirkin söz, hafif rüzgârın esmesiyle sağa sola sürüklenen, köksüz, yararsız ağaca, zararlı ota benzemektedir. Sonuçta bu misâl, güzel söz söylemeye teşvik edici bir unsurdur.

Yüce Allah, “Allah’ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helak yurduna,⁵⁸² yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O ne kötüdüraktır!”⁵⁸³ buyurmaktadır.

Bu âyet-i celîle, Hz. Peygamber’in davetine kulak asmayıp putlara tapmak suretiyle, Yüce Allah’ın verdiği nimetleri inkâr eden ve neticede varacakları yer cehennem ateşi olan kişilerden bahsetmektedir.

Yüce Allah, “Allah’ın yolundan saptırmak için ona ortaklar koştular. De ki: “Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir”⁵⁸⁴ buyuruyor.

Bu âyette Yüce Allah, kendisine şirk koşan insanların, belli bir süre dünya nimetlerinden faydalanacaklarından, ancak âhirette cehennemde yanacaklarından bahsetmektedir.

Sâbuni, yukarıda zikri geçen âyetlerin tefsirine katkı olması bakımından İbnu’l-Cevzî’den nakil yapmakta ve İbnu’l-Cevzî’nin, müminin her zaman kazandığı iman bereketi ve sevabı, ağacın her zaman toplanabilen meyvesine benzetildiği⁵⁸⁵ görüşünü nakletmektedir.

⁵⁸¹ İbrahim 14/26.

⁵⁸² İbrahim 14/28.

⁵⁸³ İbrahim 14/28.

⁵⁸⁴ İbrahim 14/30.

⁵⁸⁵ İbnu’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdü’l-Mesîr fî ‘İlmi’t Tefsîr*, Dımaşk: Mektebetü’l-İslamî, 1965, C. I, s. 360.

Müfessir Sabûni, bu âyet sonlarında zikredilen, “قَرَارٍ” (kalma yeri), “الْبَوَارِ” (helâk) ve “النَّارِ” (ateş) gibi kelimelerde tekellüfsüz murassa‘ secî‘ sanatının bulunduğu⁵⁸⁶ kanaatindedir.

Örnek 2

وَعَاتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ
وَكَانُوا يُنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا ءَامِنِينَ
فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ

Yüce Allah (c.c.), “Biz onlara âyetlerimizi vermiştik de onlardan yüzçevirmişlerdi.”⁵⁸⁷ “Onlar güven içinde dağlardan evler yontuyorlardı.”⁵⁸⁸ “Onları da sabaha çıkarlarken o korkunç uğultulu ses yakalayiverdi”⁵⁸⁹ buyurmaktadır.

Süleyman Ateş, bu âyetlerde bahsedilen yerlerin “medâin-i sâlih” denilen yerler olduğunu, burasının Arap kabilelerinin gelip geçtiği Hicâz-Şam yolu üzerinde bulunduğunu, Arapların bu bölgeden geçerken Allah’ın gazabına uğramış kişilerin durumlarını gördüklerini ve neticede Yüce Allah’ın kendilerinin bildikleri bu olay aracılığıyla bir öğüt vermiş olduğu⁵⁹⁰ açıklamasını yapmaktadır.

Sâbuni, yukarıda misal olarak aldığımız, Hicr 15/81-82-83. âyet sonlarında zikredilen, مُعْرِضِينَ ءَامِنِينَ مُصْبِحِينَ gibi kelimelerde tabiî secî‘ sanatı bulunduğu⁵⁹¹ kanatindedir.

Örnek 3

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ دَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ
وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Allah Teâlâ, yüce kudretini kullarına izhâr etmek üzere, “Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah’a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir”⁵⁹² buyuruyor.

⁵⁸⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 99.

⁵⁸⁷ el-Hicr 15/81.

⁵⁸⁸ el-Hicr 15/82.

⁵⁸⁹ el-Hicr 15/83.

⁵⁹⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. V, s. 76.

⁵⁹¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 116.

⁵⁹² er-Rûm 30/40.

Yüce Allah, Rûm 30/40. âyette, bütün mahlûkata rızık verenin, öldürüp diriltenin, sadece kendisi olduğunu, Onun dışında taptıkları bütün nesnelere Allah'a ortak olamayacaklarını, böyle davrananların akıllarını kullanmalarını istemektedir.

Müfessir Sâbuni, âyette zikredilen, "...Sizi yaratan, "sonra "sizi besleyen", "sonra öldürecek", daha sonra da "diriltecek olan Allah'tır." âyetinde secî' murassa' sanatının bulunduğunu, bu kelimelerin tıpkı dizilmiş inciye benzediğini⁵⁹³ bildirmektedir.

Örnek 4

أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ

أَمْنَ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصَرُّكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ

Allah Teâlâ, "Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgar göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarımın nasıl olduğunu bileceksiniz!"⁵⁹⁴ "Andolsun, onlardan öncekiler de yalanlamıştı. Beni inkar etmenin sonucu nasıl oldu?"⁵⁹⁵ "Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor. Şüphesiz O her şeyi hakkıyla görendir."⁵⁹⁶ "Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz (tarafhtarlarınız) kimlerdir? İnkarcılar ancak bir aldanış içindedirler"⁵⁹⁷ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyetlerde, nihâyetsiz kudretini kullarına ve inanmayanlara hatırlatmaktadır. Gökyüzünde kanatlarını açıp yumarak uçan kuşları gökyüzünde tutan, herşeyden haberdar olan O'dur. İnsanları da Allah'tan başka koruyup muhafaza eden hiçbir varlık veya güç yoktur. O halde Yüce Allah'ın kâinatta kurduğu bu emsâlsiz düzen var iken, bunun karşısında hiçbir şey yaratamayan putlara tapmak ne anlama gelmektedir? Böylece Yüce Allah, bu âyetlerde insanın düşünmesine fırsat verecek müthiş bir misal sunmaktadır.

⁵⁹³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, ss. 479-480.

⁵⁹⁴ el-Mülk 67/17.

⁵⁹⁵ el-Mülk 67/18.

⁵⁹⁶ el-Mülk 67/19.

⁵⁹⁷ el-Mülk 67/20.

Sâbuni, âyet sonlarındaki *فَسْتَغْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرٍ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرٍ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ* İN ve benzeri âyet sonlarının uygunluğuna riâyet için secî‘ murassa‘ yapılmış olduğu⁵⁹⁸ kanaatindedir.

Örnek 5

يُرْسِلُ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا
وَيُمَدِّدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا
مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا
وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

Allah Teâla, ibâdetin sadece kendisine yapılması durumunda ne gibi nimetler bahşedeceğini anlatmak üzere, “(Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin;”⁵⁹⁹ “Sizi mallarla, oğullarla desteklesin ve sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin;”⁶⁰⁰ “Size ne oluyor da Allah için bir vakar(saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?”⁶⁰¹ “Halbuki, o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır”⁶⁰² şeklinde kullarına olan nimetini sıralamaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbuni, yukarıda zikredilen âyet guruplarının son kısımlarındaki *مِدْرَارًا, أَنْهَارًا, وَقَارًا, أَطْوَارًا* kelimelerinde, âyet sonlarının birbirine uygunluğu gözetilerek secî‘ murassa‘⁶⁰³ yapıldığını beyan etmektedir.

3.3.1.6. Reddü’l-‘Acz ‘Ale’s-Sadr Sanatı

Bir sözün evvelindeki bir kelimenin sonunda da zikredilmesi anlamına gelen Reddü’l-‘Acz ‘Ale’s-Sadr, bu kısımda ele alacağımız bir edebî sanattır. Sâbuni,

⁵⁹⁸ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 422.

⁵⁹⁹ en-Nûh/11.

⁶⁰⁰ en-Nûh/Nûh 12.

⁶⁰¹ en-Nûh/Nûh 13.

⁶⁰² en-Nûh/Nûh 14.

⁶⁰³ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 455; Sâbuni’nin tefsirindeki Secî‘ sanatına dair diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. II, s. 99 (İbrâhim 14/26, 28, 30); C. II, s. 480 (er-Rûm 30/40); C. III, s. 455 (en-Nûh 71/11,12,13,14); C. III, s. 489 (el-Kiyâme 75/7,8,9,10); C. II, s. 511(en-Nebe 78/6,18,19,22,23); C. II, s. 253(Tâha 20/110,111,112); C. II, s. 27 (el-Enbiya 21/53,72,75); C. II, s. 306 (el-Mü’minûn 23/2,5,7, 12,13,14); C. II, s. 582 (el-Fatır 34/37); C. III, s. 249 (Kâf 50/20, 21, 22); C. I, s. 400 (el-En‘âm 6/70); C. II, s. 71 (Yusuf 12/105); C. II, s. 94 (İbrâhim 14/2,3,15); C. II, s. 129 (en-Nahl 16/44,45,48); C. II, s. 135 (en-Nahl 16/67, 68, 71, 72); C. II, s. 202 (el-Kehf 18/61, 62, 63); C. II, s. 217 (Meryem 19/24, 28, 29, 30); C. II, s. 278 (el-Enbiyâ 21/92,93,94); C. II, s. 490 (Lokman 31/7, 8, 10); C. II, s. 507 (es-Secde 32/12,15,21,26); C. II, s. 235 (Tâha 20/2, 3, 7, 15); C. II, s. 241 (Tâha 20/74); C. II, s. 246 (Tâha 20/93, 94, 96;89, 97, 98); C. II, s. 265 (el-Enbiyâ 21/31, 33, 39); C. II, s. 291 (el-Hac 22/27,31,33, 34); C. II, s. 311 (el-Mü’minun 23/32, 33, 35).

tefsirinde bu sanatla ilgili iki adet örnek vermiştir. Biz de burada, bu sanatın tanımı ve tefsirde verilen örnekleri nakletmekle iktifa edeceğiz.

3.3.1.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Reddü'l-'Acz 'Ale's-Sadr kavramı, belâgat ilminin lâfızla alâkalı sanatlarından. "Acz" kelimesi, şiirde bir mısranın ikinci yarısının, nesir yapılmış cümlelerin ise, paragrafın son cümlesinin adına denilmektedir. Mısranın ilk yarısı veyahutta paragrafın ilk cümlesi ise, "sadr" olarak adlandırılmaktadır.

Bedî' ilminde Reddü'l-'Acz 'Ale's-Sadr sanatı, lâfız ve mana açısından aynı olan veya lafızları aynı anlamları farklı olan veyahut bunlara benzeyen lafız, cümlelerin başında ve sonunda anlatmak⁶⁰⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Klâsik belâgat kitaplarında ve ülkemizde Arap Dili ve Belâğatı ile Türk Dili ve Edebiyatı Bilim dallarında yapılmış akademik çalışmalarda, Reddü'l-'Acz 'Ale's-Sadr sanatı ile ilgili olarak hem Arap şiirinden, hem de Kur'ân'dan yeterli oranda bilgiler verilmiştir. Fakat biz çalışmamızın hacmini aşmamak adına ayrıntılara girmiyoruz.⁶⁰⁵

3.3.1.6.2. Tefsirde Reddü'l-'Acz 'Ale's-Sadr Sanatına Örnekler

Yaptığımız araştırmada, Sâbuni tefsirinde Reddü'l-'Acz 'Ale's-Sadr sanatına dair sâdece iki âdet misal verilmiştir. Biz de iki örnek âyeti zikredecek, arkasından da âyetlerin tefsiri ile hangi edebî sanatların var olduğuna dair açıklamada bulunacağız.

Örnek 1

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Cenâb-ı Allah (c.c.), nâmütenâhî kudretine işâret etmek üzere, "Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar. O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir"⁶⁰⁶ buyurmaktadır.

Allah Taâlâ, yukarıda misal olarak sunduğumuz, Hadîd 57/6. âyette, geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine dahil edenin kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla hem gece, hem de gündüze hâkim olan ve hükmü her ikisine

⁶⁰⁴ el-Kazvînî, *Îzâh fî 'Ulûmu'l-Belâğa*, C. II, s. 543.

⁶⁰⁵ bkz., İsa Kocakaptan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1999. s. 153; Mevlevî, *Edebiyat Lügati* s.121; el-Merâğî, *'Ulumû'l-Belâğa*, s. 418; Marangozoğlu, "Arap Edebiyatında Bedî' ve Bedîyyât", s. 29.

⁶⁰⁶ el-Hadîd 57/6.

de geçen O'dur. İnsanlar günün hangi vaktinde zihinlerinde ne geçiriyorlarsa ya da ne yapıyorlarsa mutlaka O bilir, O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Böyle olunca kul olarak bize düşen, ibâdeti sadece O'nun için yapmak olacaktır.

Sâbuni âyeti şöyle tefsir etmektedir: “Bazen geceyi uzatıp gündüzü eksiltir, bazen da aksini yapar. O, sırları, gizli şeyleri ve kalplerden geçen niyetleri ve gizli düşünceleri bilir. Bu özellikleri taşıyan zâttan başkasına ibadet edilmesi caiz değildir.”⁶⁰⁷

Sâbuni, “Geceyi gündüze, gündüzü geceye sokar” âyetinde “Reddu’1-‘Acz” sanatının var olduğunu ve bunun güzelleştirici edebî sanatlardan olduğunu⁶⁰⁸ söylemektedir.

Örnek 2

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

Yüce Allah, “Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlarabir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun”⁶⁰⁹ buyuruyor.

Bu âyet-i celîlede Cenâb-ı Hâk, Hz. Peygamber’e, sabah akşam sadece Allah rızasını kazanmak amacıyla kendisine yalvaran müminleri yanından kovmamasını istemektedir. Çünkü âyette de belirtildiği üzere, herkes kendi hesabını vermekle mükellef tutulmuştur. Dolayısıyla, Hz. Peygamber’e asla bir zararı dokunmayan yanındaki müminleri kendisinden uzaklaştırmasına hiç gerek yoktur. Yani, ekâbir diye tanımlanan kişilerin hevâ ve hevesine uyararak, sırf onların gönlünü hoş etmek için, asla yoksul ve zayıf kişileri yanından uzaklaştırmaması emredilmektedir.

Sâbuni, tefsirinde“Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur”⁶¹⁰ âyetinde, bedî‘ sanatlardan “Reddu’s-Sadr ‘ale’1-‘Acz” sanatı olduğunu⁶¹¹ bildirmektedir.

⁶⁰⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 321.

⁶⁰⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 322.

⁶⁰⁹ el-En‘âm 6/52.

⁶¹⁰ el-En‘âm 6/52.

3.3.2. Muhassinât-ı Ma‘neviyye (Mana ile ilgili Süsleme Sanatları)

Muhassinât-ı Ma‘neviyye, bed‘ ilminin Arapça cümlelerin lâfız ve manalarını güzelleştirme yollarına ait bilgileri tedkîk eden bir ilim dalıdır. Bu ilmin bölümlerinden birisi olan ve anlam ile ilgili güzelleştirme sanatları şeklinde tanımlanan, “muhassinât-ı ma‘neviyye” bu kısımda ele alacağımız bir konu olacaktır.

3.3.2.1. Tıbâk Sanatı

Tıbâk sanatı umumiyetle, tezâd kelimesinin mürâdifî olarak kullanılmaktadır. Bu kısımda, tıbâk kelimesinin kelime ve ıstılahî anlamı üzerinde özet olarak duracak, akabinde ise Sâbuni tefsirindeki tıbâk sanatı ile ilgili misalleri inceleyeceğiz.

3.3.2.1.1. Lügat ve İstılah Anlamı

Tıbâk, mufa‘ale babından, “طَبَّقَ” fiilinin masdarıdır ve sözlükte “bir şeyi diğerine uygun hale getirmek; iki şeyi birbirine eşit hale getirmek veya onları aynı hizaya getirerek yapıştırmak; dört ayaklı hayvanların yürürken arka ayaklarının ön ayaklarının izine basması”⁶¹² gibi anlamlara gelmektedir. Mevlevî Tıbâk sanatını, aralarında “gerek tezâd, gerek diğer suretle tekabül bulunan şeyleri bir arada bulundurmak”⁶¹³ olarak tanımlamaktadır.

Aynı cinsten kelimelerin oluşturduğu tıbâk dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar; a) Her iki kelimenin de fiil olması; b) Her iki kelimenin de isim olması; c) Her iki kelimenin de harf (edat) olması; d) Biri isim, diğeri fiil farklı cinsten kelimelerin oluşturduğu tıbâk.

Tıbâk üç bölüme ayrılmaktadır:

1. Tıbâk-ı İcâb: Tıbâk sanatının bu çeşidi, birisi olumlu, diğeri olumsuz olmak şartıyla birbirine zıt anlam ifade eden iki lafzın bir arada zikredilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶¹⁴

⁶¹¹ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 394; İsmail Durmuş, “Reddü’l-‘Acûz ‘ale’s-Sadr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., XXXIV, 2007. ss. 521-522.

⁶¹² İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, C. X, ss. 209-211.

⁶¹³ Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s.175; İsmail Durmuş, “Tezâd” (tıbâk), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2012, s. 58; Meliha Y. Sarıkaya, “Tezâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2012, s. 60.

⁶¹⁴ bkz., Ali el-Cârîm-Mustafa Emîn, *Belâğatü’l-Vâziha*, s.281.

2. Tıbâk-ı Selb, aynı cinsten iki kelimenin bir defa olumlu, bir defa da olumsuz olarak veya aynı kelimenin bir defa olumlu, bir defa da olumsuz olarak bir arada zikredilmesine denilmektedir.⁶¹⁵

3. Tıbâk-ı İhâmü't-Tezâd, hakîkî anlamları birbirlerine zıt olan iki kelimenin aralarında zıtlık yokmuş gibi kullanılmasıdır.⁶¹⁶

Belâgat ilminde tıbâk, edebiyatımızda ise tezâd diye isimlendirilen bu sanatın, günlük yaşamın hemen her safhasında başvurduğumuz etkili anlatım tarzlarından biri olduğundan hiç kuşku yoktur. Çünkü kavramlar ancak zıtlarla daha iyi anlaşılabilir ve daha rahat kavranabilirler. Bizler zıt kavramları bir arada kullanmak suretiyle bahsettiğimiz o iki kavramın mahiyetine de vakıf olduğumuzu karşı tarafa izhâr etmiş oluyoruz. Mesela Necip Fazıl Kısakürek'in, "öz yurdunda garipten öz vatanında parya" dizelerinde, "yurt" ve "garip" kelimelerinin anlam derinliğini bir kez daha farketmiş oluyoruz.

Yüce Allah'ın Kur'ân'da, "gece-gündüz," "hayır" ve "şer" vb. kavramları bir arada zikretmek suretiyle, âyetlerdeki çekicilik ve dinamizmi ortaya koyarak, okuyucu ve dinleyicilerin gönüllerine uyarı hissi vermektedir.

3.3.2.1.2. Tefsirde Tıbâk Sanatı ile ilgili Örnekler

Müfessir Sâbuni'nin, tefsirinde en fazla yer verdiği sanatlardan birisi, Tıbâk (tezâd) sanatıdır. Biz burada tefsirden seçtiğimiz bazı âyetleri ve o âyetlerle ilgili açıklamaları vermekle iktifâ edeceğiz.

Örnek 1

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yüce Allah (c.c.), eşsiz kudretini izhâr etmek üzere, "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah

⁶¹⁵ el-Kazvîni, *el-İzâh*, C. II, ss. 480-481.

⁶¹⁶ el-Merâğî, *'Ulûmü'l-Belâğa*, 270; Tıbâk (Tezâd) kelimesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., Mustafa İsen (Editör)-Osman Horata- Muhsin Macit- Filiz Kılıç-İ. Hakkı Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı*, 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yay., 2011. s. 289.

sizi,onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter⁶¹⁷ buyurmaktadır.

Allah Teâlâ, bu âyet-i celilede, şahitlik ve şahitliği gizlemeye yeltenenlerin yanlış bir iş yaptıklarından bahsetmektedir. Cenâb-ı Allah, bildiğimizi asla gizlemememizi, çünkü insanlardan gizlese bile, Allah'ın herşeyden haberdar olduğunu vurgulamaktadır.

Sâbuni ise, “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır, onları bilir. İçinizdeki kötülükleri açığa vursanız da, gizleseniz de Allah onları bilir ve ona göre sizi hesaba çeker, sonra dilediğini affeder, dilediğine de ceza verir. O her şeye kâdirdir, yaptıklarından sorumlu değildir. İnsanlar ise yaptıklarından sorumludur⁶¹⁸ şeklinde âyeti tefsir etmektedir.

Müfessir Sâbuni, âyette geçen, وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ ibârelerde Tıbâk sanatının var olduğunu⁶¹⁹ beyân etmektedir. (izhâr etmek/gizlemek kelimelerinde tıbâk vardır)

Örnek 2

الَّذِينَ يَنْفَقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Allah Teâlâ, sâlih müminlerin davranışlarını övmek üzere, “Onlar bolluktave darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever⁶²⁰ buyurmaktadır.

Âl-i İmrân sûresinin yukarıda örneğini verdiğimiz 3/134. âyetinde Cenâb-ı Allah, muttakilerden bahsederek, onların hem bollukta, hem de darlıkta iken, mallarını Allah rızasını kazanmak için infâk ettiklerini, öfkelenedikleri zaman, nefislerine hâkim olduklarını ve insanlarla olan ilişkilerinde affedici bir tavır takındıklarını beyân etmektedir. Onlar aynı zamanda, bir günâh işlediklerinde, hemen Allah'ı hatırlarlar ve O'na tevbe ederler.

Sâbuni de âyetin tefsirinde, “Onlar öyle kimselerdir ki, bollukta da darlıkta da Allah için malların bol bol harcarlar. İntikam almaya güçleri yettiği halde öfkelerini

⁶¹⁷ el-Bakara 2/284.

⁶¹⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 180.

⁶¹⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 181.

⁶²⁰ Âl-i İmrân 3/134.

tutarlar, kendilerine kötülük veya zulmedenleri bağışlarlar, Allah, bu ve benzeri güzel vasıflarla mattasif olanları sever”⁶²¹ şeklinde bir açıklama yaparak, müminlerin güzel vasıflarını Kur’ân ışığında ifade etmektedir.

Müfessir Sâbuni, âyette geçen, **السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ** kelimeleri arasında tıbâk sanatı bulunduğu⁶²² kanaatindedir.

Örnek 3

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Yüce Allah, “dinden dönme” eyleminin ne kadar kötü olduğunu vurgulamak üzere, “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı ise güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfüdür. Onu dilediğine verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir”⁶²³ buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah Mâide 5/54. âyette, mümin iken her kim ki dininden dönerse, Allah’ın onların yerine kendisinin sevdiği ve kendisini seven, inananlara karşı mütevâzî, inanmayanlara karşı ise, katı ve şiddetli, hiç kimsenin kınamasından korkmayan ve Allah yolunda cihâdeden bir topluluk getireceğinden bahsetmektedir. Bu durum Allah’ın hiç kimseye ihtiyacı olmadığı hakikatine işaret etmektedir. Dolayısıyla insan ne yaparsa kendisi için yapmış olur. Kur’ân’daki, “*Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur,*”⁶²⁴ “*Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur*”⁶²⁵ âyetleri de bu hakikati açıklamaktadır.

Sâbuni, İbn Kesîr’den nakîl yaparak şöyle der: “Bunlar kâmil müminlerin sıfatıdır ki, kâmil mümin, kardeşine karşı alçak gönüllü, düşmanına karşı ise, izzetlidir.”⁶²⁶ Nitekim Yüce Allah müminleri şöyle nitelendirmektedir: “*Onlar*

⁶²¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 230-231.

⁶²² Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 233.

⁶²³ el-Mâide 5/54.

⁶²⁴ ez-Zilzâl 99/7.

⁶²⁵ ez-Zilzâl 99/8.

⁶²⁶ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. II, s. 528.

kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler”⁶²⁷ âyeti de İbn-i Kesir’ in bu açıklamasını desteklemektedir.

Müfessir Sâbuni, âyette belirtilen, *أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ* (Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzetlidirler) “أَذَلَّةٌ” ile “أَعِزَّةٌ” kelimeleri arasında tîbâk sanatının var olduğunu⁶²⁸ bildirmektedir.

Örnek 4

*اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ*

Yüce Allah şöyle buyurur. “Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme (far-
ketmez.)Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir. Allah fasık topluluğu doğru yola iletmez.”⁶²⁹

Sâbuni’ye göre âyette zikredilen, iki kelime (*اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ*) emir kipi olup haber mânâsı ifade ederler.”⁶³⁰ “Yani ey Muhammed! Sen o münafıklar için af dilemiş olsan da, olmasan da, Allah onları asla affetmeyecektir”⁶³¹ anlamına gelir.

Sâbuni bu değerlendirmeden sonra Zemâhşerî’den şöyle bir nakilde bulunur: “70 rakamı Arap dilinde, bir şeyin çokluğunu ifade etmek için misal olarak kullanılan bir kelimedir.”⁶³² “Yani onlar için ne kadar çok af dilersen dile ve bu hususta ne kadar ileri gidersen git. Allah onları asla affetmeyecek, Onların affedilmemeleri, Allah ve Rasûlünü çirkin bir şekilde yalanlamaları yüzündendir. Zira onlar iman ettiklerini açıkladılar ve inkârlarını gizlediler. Allah, kendisine itaat etmeyenleri, iman etmeye muvaffak kılmaz ve onları mutluluk yoluna iletmez.”⁶³³

Müfessir Sâbuni, (*اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ*) “İster onlar için af dile, ister dileme”⁶³⁴ âyetindeki iki cümle arasında “tîbak-ı selb”⁶³⁵ sanatının var olduğunu,

⁶²⁷ el-Fetih 48/29.

⁶²⁸ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 350.

⁶²⁹ et-Tevbe 9/80.

⁶³⁰ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 552.

⁶³¹ Sâbuni, *Safvetü’-t-Tefâsir*, C. I, s. 552.

⁶³² Zemâhşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 295.

⁶³³ Zemâhşerî, *Keşşâf*, C. II, s. 295; Sabûni, *Safvetü’-t-Tefâsîr*, C. I, s. 552.

⁶³⁴ et-Tevbe 9/80.

⁶³⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 305.

burada emir kipi hakiki mânâsından çıkıp “eşitleme” (tesviye) mânâsında kullanıldığını⁶³⁶ beyân etmektedir.

Örnek 5

فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنَّ
تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ

Yüce Allah (c.c.), “Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam, “Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun. Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arabuluculardan olmak istemiyorsun" dedi"⁶³⁷ buyurmaktadır.

Sâbuni, “Musa, kendisinin de, İsrailinin de düşmanı olan o Kıptî'yi yakalamak isteyince Kıptî dedi ki: Dün benden başkasını öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Ey Musa! Sen sadece yeryüzünde fesat çıkaran zorbalardan olmak istiyorsun. Sen, insanların arasını sulh edenlerden olmak istemiyorsun”⁶³⁸ şeklinde âyeti tefsir etmektedir.

Sâbuni Kasas 28/19. âyetinde zikrolunan جَبَّارًا “Zorba” ile الْمُصْلِحِينَ “ıslah edenlerden olmak istemiyorsun” arasında manevî tıbâk sanatı olduğunu, çünkü “Cebbâr” kelimesinin, bozgunluk çıkaran, tahrip eden, çok öldüren ve çok kan döken demek olduğunu, burada mânâ yönünden tıbâk bulunduğunu⁶³⁹ ifâde eder.

⁶³⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 556.

⁶³⁷ el-Kasas 28/19.

⁶³⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 428.

⁶³⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 428; Diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 49 (el-Bakara 2/33); C. I, s. 72 (el-Bakara 2/77); C. I, s. 115 (el-Bakara 2/178); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/220); C. I, s. 143 (el-Bakara 2/221); C. I, s. 147 (el-Bakara 2/228); C. I, s. 147 (el-Bakara 2/229); C. I, s. 155 (el-Bakara 2/239); C. I, s. 159 (el-Bakara 2/243); C. I, s. 161 (el-Bakara 2/253); C. I, s. 164 (el-Bakara 2/255); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/258); C. I, s. 167 (el-Bakara 2/258); C. I, s. 173 (el-Bakara 2/274); C. I, s. 176 (el-Bakara 2/275); C. I, s. 179 (el-Bakara 2/272); C. I, s. 181 (el-Bakara 2/284); C. I, s. 196 (Âl-i İmrân 3/26-27); C. I, s. 200 (Âl-i İmrân 3/41); C. I, s. 203 (Âl-i İmrân 3/50); C. I, s. 213 (Âl-i İmrân 3/80); C. I, s. 216 (Âl-i İmrân 3/83); C. I, s. 223 (Âl-i İmrân 3/106); C. I, s. 233 (Âl-i İmrân 3/134); C. I, s. 238 (Âl-i İmrân 3/154); C. I, s. 242 (Âl-i İmrân 3/167); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/6); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/7); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/7); C. I, s. 260 (en-Nisa 4/2); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/11); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/23-14); C. I, s. 264 (en-Nisa 4/11); C. I, s. 293 (en-Nisa 4/83); C. I, s. 331 (el-Maîde 5/5); C. I, s. 353 (el-Maîde 5/54); C. I, s. 365 (el-Mâide 5/82); C. I, s. 370 (el-Mâide 5/100); C. I, s. 406 (el-En‘âm 6/91); C. I, s. 411 (el-En‘âm 6/95); C. I, s. 412 (el-En‘âm 6/104); C. I, s. 427 (el-En‘âm 6/142); C. I, s. 471 (el-A‘râf 7/131); C. II, s. 18 (Hûd 11/44); C. II, s. 32 (Hûd 11/74); C. II, s. 129 (el-Hicr 15/35); C. II, s. 174 (el-İsrâ 17/75); C. II, s. 188 (el-Kehf 18/2); C. II, s. 201 (el-Kehf 18/56); C. II, s. 265 (el-Enbiyâ 21/30); C. II, s. 284 (el-Hac 22/4); C. II, s. 290 (el-Hac 22/25); C. II, s. 331 (en-Nûr 24/11); C. II, s. 372 (el-Furkân 25/64); C. II, s. 416 (en-Neml 27/48); C. II, s. 449 (el-Kasas 28/82); C. II, s. 457 (el-'Ankebut 29/3); C. II, s. 457 (el-'Ankebut 29/12); C. II, s.

3.3.2.2. Mukâbele Sanatı

Bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra, her birinin karşıtını veya ilgisini sırasıyla zikretmek⁶⁴⁰ anlamına gelen “Mukâbele”, bazı edebiyatçılar tarafından tıbâk’tan sayılmışsa da, Sekkâkî (ö. 626/1229), bunun aksini düşünerek, müstakil bir Bedî‘ sanatı olarak değerlendirmiştir. Biz bu kısımda, mukâbelenin lügat ve ıstilahî anlamları üzerinde duracak, daha sonra da Sâbuni tefsirindeki mukâbele sanatı ile ilgili âyetlerin tefsiri ve mukâbele sanatı ile ilgili örnekler vereceğiz.

3.3.2.2.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Çalışmamızda muhassinât-ı mâ‘neviyye (mânâ ile ilgili süsleme) kapsamında ele aldığımız mukâbele, “قَابِلٌ” kelimesinin masdarıdır. Sözlük anlamı “yüzyüze gelmek, iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak, savmak, karşılık vermek”⁶⁴¹ vb. anlamlara gelmektedir.

Mukâbele sanatının ıstilahta, “bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşıtını yahut ilgisini birbirine mukâbil olacak bir şekilde anlatma”⁶⁴² anlamına gelmektedir.

Kudâme b. Câfer mukâbele’yi, “şairin birbiriyle muvâfik veya muhâlif kılmak istediği (karşıtlık veyahutta uygunluk münâsebeti tarzında) kelimeleri anlattıktan sonra şartlarına riâyet ederek, muvafik olana muvafik olanı, muhâlif olana da muhâlif olanı karşılık olarak getirmek”⁶⁴³ şeklinde tanımlamaktadır.

457 (el-'Ankebut 29/21); C. II, s. 468 (el-'Ankebut 29/52); C. II, s. 469 (el-'Ankebut 29/62); C. II, s. 474 (er-Rûm 30/2,3); C. II, s. 474 (er-Rûm 30/11); C. II, s. 480 (er-Rûm 30/24); C. II, s. 480 (er-Rûm 30/27); C. II, s. 484 (er-Rûm 30/41); C. II, s. 493 (Lokman 31/12); C. II, s. 498 (Lokman 31/20); C. II, s. 517 (Kur'an, 33 Ahzab 5,17); C. II, s. 517 (Kur'an, 33 Ahzab 10); C. II, s. 533 (el-Ahzâb 33/37); C. II, s. 549(es-Sebe 34/2); C. II, s. 555 (es-Sebe 34/15); C. II, s. 555 (es-Sebe 34/28); C. II, s. 561 (es-Sebe 34/36); C. II, s. 561 (e-Sebe 34/42); C. II, s. 575 (el-Fatır 35/16); C. II, s. 575 (el-Fatır 35/19); C. III, s. 12 (Yasin 36/9); C. III, s. 34 (es-Sâffat 37/12); C. III, s. 56 (Sad 38/18); C. III, s. 113 (el-Ğafir 40/3, 11, 28, 46); C. III, s. 129 (el-Fussilet 41/4).

⁶⁴⁰ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 198; Mukâbele sanatı ile ilgili farklı görüşler için el-Merâğî, *'Ulûmü'l-Belâğâ*, s. 382; Kazvînî, *İzâh*, C. II, s. 485.

⁶⁴¹ Bkz., İsmail Durmuş, “Mukâbele”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV., 2006. C. V, s. 101; Kadir Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, “Kâbele” mad., İstanbul: Mektep Yay., 2010 s. 926; Mevlüt Sarı, *Arapça Türkçe Lügat*, “Kâbele” mad., İstanbul: Bahar Yay., 1982: s. 1195; Komisyon, (İbrahim Enis, ‘Atiyye es-sevâlîhi-Abdülhalîm Muntasır- Halefullah Ahmed), *el-Mu‘cemü'l-Vasît* (neşr.), İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ty., C. II, s. 712.

⁶⁴² Bolelli, *Belâğat Arap Edebiyatı*, s. 361; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *Belâğatü'l-Vâziha*, s. 285.

⁶⁴³ el-Kudâme, *Nakdu's-Şi'r*, s.122.

Kayrevânî mukâbele’yi, “sözü gerektiği gibi tertib edip, cümlelerin başına ve sonuna uygunluk veyahutta karşıtlık münâsebeti uygun olanı getirmek”⁶⁴⁴ olarak tanımlamaktadır.

Kazvînî ise mukâbele’yi, “birbiriyle uyumlu iki yahut daha çok mânânın sırası ile karşılıklı olarak getirilmesi”⁶⁴⁵ anlamına geldiğini beyan etmektedir.

Üzerinde çalıştığımız Sâbuni tefsirinde, mukâbele sanatına dâir âyetlerin epey yekûn tuttuğu görülmüştür. Bu durum, Yüce Kur’an’ın anlatmak istediği hususların bir kısmını mukâbele üslûbuyla anlatma yöntemini izlediği kanaatini vermektedir. Olayları ve eşyayı farklı şekilde görmeyi ve bu sayede anlatımı daha etkili bir şekilde getirmeyi hedefleyen bu sanat çeşidinin, “eşya zıddıyla kaimdir” cümlesiyle aynı anlam ifâde ettiğini anlıyoruz.

Son olarak, Yüce Allah (c.c.)’ın insanlığa son mesajı niteliğini taşıyan Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de mukâbele sanatının yer almış olmasının, insanın düşünce özgürlüğüne verdiği önemi yansıtır. Çünkü bu sanatta iki ayrı seçenek sunulmakta ve bunlardan birisi tercih edilmesi murad edilmektedir. Bu sebeptendir ki, hem hatipler hitâbelerinde, hem de vaizler vaazlarında konuşmalarını daha etkileyici hâle getirmek maksadıyla mukâbele üslûbundan azamî derecede istifâde etmişlerdir.

Bu kısa tanım ve açıklamalardan sonra, *Safvetü’-t-Tefâsir*’deki mukâbele sanatına dair verilen örneklerini inceleyeceğiz.

3.3.2.2. Tefsirde Mukâbele Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فَرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Allah Teâlâ, nihâyetsiz kudretini hatırlatmak üzere şöyle buyurmaktadır. “O,yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık

⁶⁴⁴ Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi’rve Âdâbihî ve Nakdihî*, Kahire: y.y.,1963, C. II, s. 23.

⁶⁴⁵ el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 137; Erdoğan Albayrak, “Arap Dili ve Belâgatinde Mukâbele Sanatı ve Kur’ân-ı Kerîm’den Örnekler”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), ss. 15-53.

olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.”⁶⁴⁶

Allah (c.c.) bu âyette, eşref-i mahlukat olarak yarattığı insana dünyayı döşek gibi rahat bir ikâmet yeri, göğü de tavan misâli onu koruyan bir mekân olarak yarattığından bahsetmektedir. Allah gökten su indirerek, çeşit çeşit meyveler çıkarmıştır. İşte bütün bu nimetler ve imkânlar insanın emrine verildiğine göre, neden Allah'ı bırakıp O'na ortak koşulmaktadır? Böyle bir davranış asla insanoğluna yakışmaz.

Sâbuni, yukarıda aldığımız Bakara 2/22. âyetin tefsirine katkı olması bakımından Beydâvî'den nakil yapmaktadır. Şöyle ki Beydâvî, “Allah yerküresini, yayılmış bir döşek gibi insanların üzerinde oturmalarına ve uyumalarına elverişli kıldı. Göğü de, yeryüzünün üstünde kubbemsi bir şekilde ona tavan yaptı. Kudretiyle bulutlardan tatlı su şeklinde yağmur yağdırdı. O yağmurla size gıda olarak çeşitli meyveler ve sebzeler bitirdi. O halde, ibadet hususunda putları ve insanları Allah'a ortak koşmayınız. Halbuki siz onların hiçbir şeyi yaratamayacaklarını ve rızık veremeyeceklerini; Allah'ın tek başına yaratıcı, rızık verici, güç ve kudret sahibi olduğunu biliyorsunuz”⁶⁴⁷ diyerek Yüce Allah'ın kudretine işâret etmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, “Yeryüzünü sizin için bir yatak, göğü de tavan kıldı” cümlesinde ince bir mukâbele sanatı bulunduğunu, zira âyette *وَالسَّمَاءِ 'الْأَرْضِ* 'in mukabilinde *فَرَأَسًا* 'in mukabilinde de *بِنَاءً* zikredildiğini⁶⁴⁸ ifade etmektedir.

Örnek 2

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “İman edenler, Allah yolunda savaşır. İnkâr edenler de tâğût yolunda savaşır. O halde siz şeytanın dostlarına karşı savaşınız. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.”⁶⁴⁹

Nisâ 4/76. âyette Yüce Allah, müminlerin Allah rızasını kazanmak için, inananların ise, şeytanın yolunda savaşıklarını beyan buyurmaktadır.

⁶⁴⁶ el-Bakara 2/22.

⁶⁴⁷ Beydâvî, *Envârü 't-Tenzîl*, C. I, s. 18.

⁶⁴⁸ Sâbuni, *Safvetü 't-Tefâsir*, C. I, s. 43.

⁶⁴⁹ en-Nisâ 4/76.

Sonuçta, inanmayanların şeytanlara karşı mücâdele etmeleri emredilmektedir. Çünkü şeytanın kurduğu tuzak, öyle sanıldığı gibi güçlü değildir ve müminler Allah'ın yardımıyla bu tuzakları bertaraf edebilir.

Müfessir Sâbuni, 4/Nisâ 76. âyette zikredilen, “İman edenler Allah yolunda savaşırlar” cümlesi ile “Kâfirler, tâğut yolunda savaşırlar” cümlesi arasında mukâbele sanatının bulunduğunu,⁶⁵⁰ bunun bir benzerinin, “kim iyi bir aracılık ederse, o ondan bir pay alır.” cümlesi ile “Kim, kötü bir aracılık ederse, o da ondan bir pay alır.”⁶⁵¹ cümlesi arasında da mukâbele sanatının var olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵²

Örnek 3

وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْتُلُونَ

Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”⁶⁵³

Allah Teâlâ bu âyette, insanoğlunun tabiatında var olan bir zaafiyete dikkatlerimizi çekmektedir. Şöyle ki, Allah bir kimseye nimet ihsân ettiğinde, sevinir durur. Fakat kendi yaptıkları sebebiyle, insanın başına bir musibet geldiğinde, umutsuzluğa düşer. Oysa ki Yüce Allah, dilediğine rızkı genişletir, dilediğine de, rızkı daraltır.

Sâbuni de, yukarıda zikrettiğimiz açıklamayla örtüşen bir değerlendirmede bulunmuş ve âyetin “İnananlara bolluk, zenginlik ve afiyet lütfettiğimizde yüzleri güler ve sevinirler. Eğer günahları yüzünden onlara bir belâ ve azap gelirse, hemen rahmetten ve huzurdan ümit keserler”⁶⁵⁴ anlamında olduğunu beyân etmektedir. Sâbuni, buna ilâveten tefsirine katkı olması için, İbn Kesîr'in “Bu, insanı kınamadır. Ancak Allah'ın koruduğu kimseler bunun dışındadır. İnsanın eline bir nimet

⁶⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 293-294.

⁶⁵¹ en-Nîsa 4/85.

⁶⁵² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 293-294.

⁶⁵³ er-Rûm 30/36.

⁶⁵⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 479.

geçtiğinde şımarır, bir sıkıntı geldiğinde ise ümitsizliğe düşer”⁶⁵⁵ şeklindeki değerlendirmeyi nakletmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, “insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman, onunla sevinirler” cümlesi ile; “elleriyle yapıp öne sürdüklerinden dolayı onlara bir kötülük erişince de, derhal umutsuzluğa düşerler”⁶⁵⁶ cümlesi arasında mukâbele sanatının bulunduğu kanaatindedir. Çünkü bu âyette bir karşılaştırma yapılmaktadır.⁶⁵⁷

Örnek 4

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَءَامَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرَ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ

Yüce Allah, iman edenlerle iman etmeyenlerin durumunu tasvir etmek üzere, “İnkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; işte Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır”⁶⁵⁸ ve “İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed’e indirilene -ki o Rablerinden gelen hakır-inananların ise, Allah günahlarını örtmüş ve hallerini düzeltmiştir”⁶⁵⁹ buyurmaktadır.

Sâbunî bu âyetin, Yüce Allah tarafından, kendisinin ve dininin düşmanlarına karşı bir savaş ilanı olduğunu,⁶⁶⁰ yani, Allah’ın âyetlerini inkâr edip İslam’dan yüz çevirenler olduğunu ifade etmektedir. Sâbuni ayrıca, âyette zikredilen “ameller” kelimesinden kastedilenin, yemek yedirmek, sıla-i rahîm yapmak ve misafir ağırlamak gibi iyi ameller olduğu⁶⁶¹ kanaatindedir. Sâbuni Zemahşerî’den de şöyle bir nakilde bulunur: “Amelleri boşa çıkarmanın gerçek anlamı, onları hiç ve kayıp saymaktır. Onları kabul edecek ve onlara karşı mükâfat verecek kimse yoktur. Onlar, koruyucusu ve ilgilenen kimsesi bulunmayan kayıp deveye benzerler. Bundan maksat, kâfir olarak yaptıkları ve “güzel ahlâk” diye isim verdikleri salih amelleridir.

⁶⁵⁵ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. III, s. 55

⁶⁵⁶ er-Rûm 30/36.

⁶⁵⁷ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. II, s. 479.

⁶⁵⁸ Muhammed 47/1.

⁶⁵⁹ Muhammed 47/2.

⁶⁶⁰ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. III, ss. 205-206.

⁶⁶¹ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. III, ss. 205-206.

Bunlar, sıla-i rahîm, esirleri serbest bırakma, misafirleri ağırlama ve komşu haklarını korumadır.”⁶⁶²

Muhammed Ali es-Sâbuni, “İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır”⁶⁶³ âyeti ile “İman edip yararlı işler yapanlar...”⁶⁶⁴ âyetleri arasında mukâbele sanatının bulunduğunu ve bunun, güzelleştirici edebî sanatlardan olduğunu beyân eder. Çünkü bu âyette iman ile küfür karşılaştırılmaktadır.⁶⁶⁵

Örnek 5

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

Yüce Allah, “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”⁶⁶⁶ buyuruyor.

Sâbuni âyeti, “Kim, bir zerre toprak ağırlığında bir şer işlerse, kıyamet günü onu defterinde bulur ve karşılığını alır”⁶⁶⁷ şeklinde tefsir eder.

Sâbuni, “Kim zerre ağırlığı bir hayır işlerse onu görür” âyeti ile “Kim de zerre ağırlığı bir kötülük işlerse onu görür” âyeti arasında mukâbele sanatının var olduğunu⁶⁶⁸ beyân eder. Böylece âyet, hasenât ve seyyiât arasında bir karşılaştırma

⁶⁶² Zemâhşerî, *Keşşâf*, C. IX, s. 250.

⁶⁶³ Muhammed 47/1.

⁶⁶⁴ Muhammed 47/2.

⁶⁶⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III, s. 215.

⁶⁶⁶ ez-Zilzâl 99/7-8.

⁶⁶⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, III. s. 591.

⁶⁶⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III. s. 592; Sâbuni'nin tefsirindeki “mukâbele” sanatı ile ilgili misaller için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 139 (el-Bakara 2/216); C. I, s. 223 (Âl-i İmrân 3/104); C. I, s. 226 (Âl-i İmrân 3/120); C. I, s. 242 (Âl-i İmrân 3/160); C. I, s. 261 (en-Nisa 4/6); C. I, s. 293 (en-Nisa 4/76); C. I, s. 294 (en-Nisa 4/85); C. I, s. 330 (el-Maîde 5/2); C. I, s. 480 (el-A'râf 6/157); C. I, s. 544 (et-Tevbe 9/50); C. I, s. 556 (et-Tevbe 9/82); C. I, s. 600 (Yunus 10/107); C. II, s. 88 (er-Râ'd 13/35); C. II, s. 241 (Taha 20/74); C. II, s. 474 (er-Rûm 25,16); C. II, s. 480 (er-Rûm 36); C. II, s. 494 (Lokman 31/17); C. II, s. 31 (Lokman 31/22); C. II, s. 525 (el-Ahzâb 33/28,29); C. II, s. 549 (es-Sebe 34/4,5); C. II, s. 570 (el-Fatır 35/7); C. III, s. 263 (Yasin 36/70); C. III, s. 66 (Sad 38/28); C. III, s. 113 (el-Ğafir 40/12); C. III, s. 147 (eş-Şûra 42/24); C. III, s. 229 (el-Fetüh 48/5,6); C. III, s. 239 (el-Hucurât 49/8); C. III, s. 281 (en-Necm 53/31(s:281); C. III, s. 291 (el-Kamer 54/47,54); C. III, s. 332 (el-Hadîd 57/4); C. III, s. 345 (el-Mücâdele 58/22); C. III, s. 395 (et-Teğabun 64/9); C. III, s. 66 (et-Tahrim 66/10,11); C. III, s. 422 (el-Mülk 67,6,12); C. III, s. 481 (el-Müddessir 74/33,34); C. II, s. 517 (en-Naziât 79/27,28); C. III, s. 535 (el-Mutaffifin 83/7,18); C. III, s. 539 (el-İnşikak 84/7,10); C. III, s. 543 (el-Burûc 85/10,11); C. III, s. 559 (el-Fecr 89/15-16).

yapmakta, âyetin birinci bölümünde “hayr” kelimesinin zikredilmesi de, Allah’ın hayır işlerine verdiği ihtimamı göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

3.3.2.3. İltifât Sanatı

Herhangi bir cümlede manadan manaya, üslûptan üslûba, ya da lafız değişimi veyahut konu değişimi gibi anlamlar kazanan iltifât terimi, belâgat ilmi araştırmacılarının dikkatini çeken bir sanat olmuştur. Biz bu kısımda iltifât sanatının lügat ve ıstilahî anlamlarına ilâveten, müfessir Sâbuni’nin tefsirindeki iltifât sanatına dair örnek âyetleri vereceğiz.

3.3.2.3.1. Lügat ve İstilah Anlamı

İltifat kelimesi, “لَفَّتَ” fiilinden türemiş bir mastardır. Bazen كَذًا عَنَّفَتْهُ yani, “ondan ayrıldı” denir. “الْقَوْمَ عَنَّ وَجْهَهُ لَفَّتَ”, “ yani ‘yüzünü akrabalarından çevirdi’”. Fiil “لَفَّتَ” şeklinde gelir. Ayrıca “لَفَّتَ” fiili, “Dikkatini bir şeye verdi ve ona yöneldi”⁶⁶⁹ anlamına da gelmektedir. Sözlükte “insanın yüzünü etrafa çevirmesi” anlamına gelmektedir ve Kur’ân-ı Kerîm’deki “وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَةٌ” “içinizden kimse ardına bakmasın, ancak karın (müstesnâ)”⁶⁷⁰ âyeti bu anlamda kullanılmıştır.

Fiil olarak “لَفَّتَ” kelimesi, ayrıca “bir şeyi bükmek, eğmek”⁶⁷¹ anlamına da gelmektedir.

İltifât kelimesinin ıstilahta ise, “gâipten muhâtap veya mütekellime ya da bunun zıddına, yani muhataptan gaibe dönüş”⁶⁷² demektir.

İbn Kayyîm el-Cevziyye iltifât kavramını, “sözün birinci ifadede sonra, bir üslûptan diğer üslûba yani, muhatap, mütekellim veya gâipten bir diğerine nakledilmesi”⁶⁷³ olarak tanımlamaktadır.

Abdullah b. Mu‘tez iltifâtı, “konuşanın muhataptan, başka birinin haberini vermeye veya başka birinin haberini vermekten muhataba veya buna benzer bir şeye yönelmesi”⁶⁷⁴ şeklinde açıklamaktadır.

⁶⁶⁹ Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredât li Elfâzî'l-Kur'ân*, Safvan Adnan Davudî (thk.), Beyrut: Dârü's-Şâm, 1996; İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. II, ss. 84-85.

⁶⁷⁰ Hûd 11/ 81.

⁶⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, C. II, s. 84.

⁶⁷² Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 63; Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*, Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1985, s. 287.

⁶⁷³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Semseddin Muhammed, *el-Fevâidü'l-Müsavvak 'Ulümü'l-Kur'ân ve 'İlmü'l-Beyân*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988, s. 144.

Zemahşerî Kur'ân-ı Kerîm'in hitap şekillerinden kabul ettiği ve “televvün hitabı” adını da verdiği iltifât sanatına çeşitli âyetlerin tefsiri münasebetiyle temas etmiştir.⁶⁷⁵ Buna ilâveten Zemâhşeri'nin iltifat sanatını, Câhiliye Arapları'nın bir anlatım tarzı olduğunu söylediği bildirilmektedir.

Son olarak neden iltifât sanatına başvurulduğuna ilişkin olarak; sözün herhangi bir yerinden diğer bir üslûba geçtiğinde dinleyicinin aktifliğini canlandırması, ifâde ve üslûplardaki bıkkınlığın giderilmesi vb. yararları bulunduğunu⁶⁷⁶ belirtmemiz yerinde olacaktır.

3.3.2.3.2. Tefsirde İltifât Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

وَأَذِّنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

Cenâb-ı Allah, ilk yaratılış ile ilgili olarak şöyle bir tasvîr yapmaktadır: “Hani meleklerle, “Adem için saygı ile eğilin” demiştik de, İblîs hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblîs (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”⁶⁷⁷

Yüce Mevlâ bu âyet ve evvelki âyetlerde, insanoğluna olan merhametinin bir ifâdesi olarak, ilk atasını yaratma aşamalarını beyân buyurmaktadır. Şöyle ki, bir zaman Allah (c.c.), meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını söylemiş, melekler de kendilerinin daima Allah'ı tesbih ettiklerini; oysa ki, yeryüzünde kan dökecek ve bozgunculuk yapacak birisini yaratmasını tartışarak Allah'a arzetmişler, Allah da, onların bilemedikleri hususların olduğunu beyân buyurmuştur.⁶⁷⁸ Akabinde, Âdem (a.s.)'in meleklerle üstünlüğünü izhâr etmek üzere, Yüce Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş,⁶⁷⁹ daha sonra da, melekler hakikati anlamaya muvaffak olup, Âdem'e secde etmişlerdir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ Berekât, Muhammed Ebû Ali, *el-Mevrid Mecelle Tûrâsiyye Fasliyye*, yy.1983; C. III, s.138.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, ss. 410-411.

⁶⁷⁶ bkz., Mehmet Dağ, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği:İltifât*, Ankara: Salkımsöğüt Yay., 2008, ss. 159-187; Müşerref Ulusu (Ülger), “Arap Dili ve Belâğatında İltifât Sanatı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss. 15-29.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/34.

⁶⁷⁸ el-Bakara 2/30.

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/31.

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/32.

Yüce Allah bu âyet guruplarında, yukarıda da değindiğimiz gibi, insanın yaratılış durumu ve meleklerle insanlar arasındaki farkı ortaya koyarak, “eşref-i mahlûkat”⁶⁸¹ olarak tanımladığı varlığın, Allah nezdinde çok değerli bir varlık olduğunu beyân etmektedir.

Muhammed Ali es-Sâbuni, âyette bahsedilen secdenin Âdem’e ibadet secdesinin olmadığını, bilâkis selam ve hürmet secdesi olduğunu⁶⁸² ifâde etmektedir. Sâbuni daha sonra, “O, kibirlendi ve kendisine emrolunanı yapmaktan kaçındı. Böylece o kibri ve kaçınması yüzünden kâfirlerden oldu”. Zira o, Allah’ın Âdem’e secde edin, emrini çirkin buldu”⁶⁸³ diyerek, iblisin davranışı ile ilgili açıklamada bulunmuştur.

Sabûni, âyetteki, “Biz dedik” fiilinin çoğul olarak gelmiş olmasının saygı ifade ettiğini, bu fiilin “Hani Rabbin söylemişti”⁶⁸⁴ âyeti üzerine atfedilmiş olduğunu ifâde etmektedir. Sâbuni ayrıca burada iltifât sanatı bulunduğunu ve “heybeti arttırmak ve azameti göstermek için üçüncü şahıstan birinci şahısa dönüş vardır”⁶⁸⁵ şeklinde bu âyetteki edebî güzelliğe dikkat çekmektedir.

Örnek 2

وَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

Yüce Allah, “İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükafatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez”⁶⁸⁶ buyurmaktadır.

Sâbuni, yukarıdaki zikredilen âyeti, “iman edenlere gelince, Allah onların salih amellerinin karşılığını eksiksiz olarak tam bir şekilde verecektir. Allah, zâlim olanları sevmez. Öyleyse, kullarına nasıl zulmeder?”⁶⁸⁷ şeklinde tefsir eder.

Sâbuni, âyetteki belâğî özelliği ile ilgili olarak, “Burada mütekellim zamirinden gaîb zamirine dönüş,⁶⁸⁸ yani iltifat sanatı vardır. Bu, fesahatta çeşitleme

⁶⁸¹ et-Tîn 95/4.

⁶⁸² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 50-51.

⁶⁸³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 50-51.

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/30.

⁶⁸⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 51.

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân 3/57.

⁶⁸⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 206.

⁶⁸⁸ Al-i İmrân 3/56.

ifade eder”⁶⁸⁹ diyerek âyetteki iltifâtın mütekellim zamirinden, gaîb zamirine dönüş şeklinde gerçekleştiğini ifâde etmektedir.

Örnek 3

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ لَأَسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا

Yüce Allah (c.c.), “Biz her peygamberi sırf, Allah’ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah’tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlamadileseydi, elbette Allah’ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı”⁶⁹⁰ buyuruyor.

Bu âyette Yüce Allah, peygamberlerini, kendisinden haber verdikleri konularda kendilerine itaat edilmesi için gönderdiğini ifâde buyurmaktadır. Gerek Hz. Peygamber, gerekse daha evvel gönderilmiş peygamberler, Allah’ın emriyle bu vazifeyi yerine getirdiklerinden, onlara mutlaka itaat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca âyette zikrolunan “nefislerine zulmedenler” ibâresi de peygamberin elçilik görevine itaât etmemiş, O’nun getirdiği ilâhi hükümlere karşı çıkarak cezaya müstahak olan kişiler kastedilmektedir.

Sâbuni de, bu âyette “Peygamberlerden her birini, sadece Allah’ın emriyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik. Peygambere itaat Allah’a itaat, ona isyan Allah’a isyandır. O münafıklar senin hükmünü kabul etmemek suretiyle⁶⁹¹ kendilerine zulmettikleri zaman, nifaktan tövbe, günahlarından Allah’a istiğfar ve hatalarını itiraf ederek sana gelselerdi”⁶⁹² şeklinde tefsir yapmaktadır.

Sâbuni âyette zikrolunan, “Rasûl onlar için istiğfar etseydi”⁶⁹³ cümlesinde iltifat sanatının olduğunu,⁶⁹⁴ Peygamber’in şanının yüceliğini ve istiğfarın büyüklüğünü göstermek için böyle söylendiğini ve iltifat olmasaydı, “Sen onlar için istiğfâr etseydin” şeklinde söylenmiş olacağını⁶⁹⁵ ifâde etmektedir.

⁶⁸⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 207.

⁶⁹⁰ en-Nîsa 4/64.

⁶⁹¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 286.

⁶⁹² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 286.

⁶⁹³ en-Nîsa 4/64.

⁶⁹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 287.

⁶⁹⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 287.

Örnek 4

خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ

Yüce Allah (c.c.), kâinattaki mükemmel düzene işâret etmek üzere şöyle buyuruyor. “Allah gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel ve faydalı bitki bitirdik.”⁶⁹⁶

Âyet-i celîle, hüküm ve hikmet sahibi olan Yüce Allah’ın kudretinin alâmetlerini zikretmektedir. Buna göre Yüce Allah, semâvâtı görülecek bir direk olmadan yükseltmiş, üzerinde yaşamakta olan insanları ve bütün varlıkları sarsmasın ve güzel bir yaşam sürsünler diye yere yüksek dağlardan kazıklar çakmış,⁶⁹⁷ yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymış ve gökten su indirerek her çeşit güzel çifti halketmiştir. Bu durum Yüce Allah’ın sanatının mükemmelliğine en önemli işâreti ve en gerçekçi kanıtıdır.

Sâbuni âyette zikrolunan, خَلَقَ “yarattı”, وَأَلْقَى “attı” ve وَبَثَّ “yaydı” şeklinde III. şahıs kipi fiillerden sonra, “Gökten indirdik, şeklinde I. çoğul kipinin kullanılarak III. şahıstan I. şahsa dönüş (iltifat) yapılmış olduğunu ve bu durumun, Allah’ın şanını yüceltmeyi ve nimet elde etme makamının hakkını tam vermeyi ifade ettiğini⁶⁹⁸ anlatmaktadır.

Örnek 5

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا

Yüce Allah, “(Ey Mekkeliler!) Şüphesiz biz size üzerinize şahitlik edecek bir Peygamber gönderdik. Nitekim, Firavun’a da bir peygamber göndermiştik”⁶⁹⁹ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyette, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in halkına peygamber olarak gönderildiğini; Firavun kendisine gelen elçiye karşı çıktığında nasıl cezâlandırıldı

⁶⁹⁶ Lokmân 31/10.

⁶⁹⁷ Lokmân 31/10. âyette geçen “Sağlam ve yüksek dağlar attı” ibâresi, Allah’ın güç ve kuvvetini insanların daha iyi anlamalarını sağlamak için verilmiş bir misâl olması muhtemeldir.

⁶⁹⁸ Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. II, s. 490.

⁶⁹⁹ el-Müzzemmil 73/15.

ise, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e karşı çıkanların da bir gün cezâlandırılacaklarını ifâde et-mektedir.

Sâbuni, âyetin tefsirini teyid etmek için Hâzin'den, “Yüce Allah, diğer ümmetler ve peygamberler arasından özellikle Musa (a.s.)'yı ve Firavun'u zikretti. Çünkü, Muhammed (a.s.), kendi içlerinde doğduğu için mekkeliler onu hafife alıp eziyet ettiler. Aynı şekilde Firavun da, Musa (a.s.)'yı terbiye edip büyüttüğü için onu küçümseyip eziyet etmişti”⁷⁰⁰ şeklinde bir nakilde bulunmaktadır.

Sâbuni, “Kuşkusuz biz size bir peygamber gönderdik” âyetinde, III. şahıs zamirinden II. şahıs zamirine dönüş olduğunu (iltifât) ve bu dönüşten maksadın, iman etmemekten dolayı onları kınamak ve azarlamak”⁷⁰¹ olduğunu beyân etmektedir.

3.3.2.4. Müşâkele Sanatı

Müşâkele sanatının lügat ve ıstilahî anlamları ve Sâbuni tefsirindeki misallerine geçmeden önce, şu hakikati belirtmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan müşâkele örneklerinin önemli bir kısmı hakiki manasıyla alındığında asla Yüce Rabbimize izâfe edilmesi mümkün değildir. Yüce Kur'ân'da var olan müşâkele âyetlerinden hareketle menfi düşünceye sahip olan bir takım kişiler, Kur'ân hakkında zihinleri bulandırıcı değerlendirmelerde bulunmakta; inananlar ise, Yüce Allah'ın Kur'ân'da buyurduğu müşâkele tarzı anlatımları Allah'ın yüce hikmetine ve Kur'ân'daki belâği üslûba atfetmektedirler. Biz burada, konu ile ilgili tartışmalara girmeden, müşâkele'nin lügat ve ıstilahî anlamları ile tefsirde örnek olarak verilen müşâkele sanatlarını vermekle iktifa edeceğiz.

⁷⁰⁰ el-Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Beyrut: y.y., t.y., C. IV, s. 169.

⁷⁰¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. III, s. 471; Tefsirdeki diğer İltifât misalleri için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. I, s. 38 (el-Fatiha 1/5); C. I, s. 51 (el-Bakara 2/30, 34); C. I, s. 97 (el-Bakara 2/131); C. I, s. 109 (el-Bakara 2/159); C. I, s. 131 (el-Bakara 2/196); C. I, s. 190 (Âl-i İmrân 3/11); C. I, s. 207 (Âl-i İmrân 3/57); C. I, s. 216 (Âl-i İmrân 3/81); C. I, s. 234 (Âl-i İmrân 3/140); C. I, s. 287 (en-Nisa 4/64); C. I, s. 317 (en-Nisa 4/162); C. I, s. 337 (el-Mâide 5/12); C. I, s. 348 (el-Mâide 5/44); C. I, s. 411 (el-En'âm 6/99); C. I, s. 472 (el-A'râf 7/145); C. I, s. 480 (el-A'râf 7/169); C. I, s. 484 (el-A'râf 7/172); C. I, s. 550 (et-Tevbe 9/69); C. I, s. 578 (Yunus 10/7); C. I, s. 584 (Yunus 10/22); C. II, s. 124 (el-Hicr 15/2); C. II, s. 134 (en-Nahl 16/51); C. II, s. 149 (en-Nahl 16/122); C. II, s. 265 (el-Enbiya 21/33); C. II, s. 331 (en-Nûr 24/16); C. II, s. 368 (el-Furkân 25/48); C. II, s. 490 (Lokman 31/10); C. II, s. 507 (es-Secde 32/9); C. II, s. 517 (el-Ahzâb 33/8); C. II, s. 561 (Sebe 34/37).

3.3.2.4.1 Lügat ve Istilah Anlamı

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm üzerinde okuyup düşünen insanların çok yakinen farkedecekleri gibi, bazı âyetlerde “mekr”, “keyd”, “istihzâ”, “nisyan” gibi kelimelerin müşâkele üslûbunda kullanılmaktadır. Çünkü hile, istihzâ gibi kelimelerin Yüce Allah’a izâfe edilmesi ister istemez art niyetli ya da kuşku sahibi insanlar tarafından Allah’a karşı nahoş değerlendirmelere yol açmaktadır. Fakat bütün bu menfî düşüncelere rağmen, Kur’ân’daki bu tip anlatımların, asla Yüce Allah’ın tasarruflarının sorgulanmasını gerektirmez.

Müşâkele, kelime olarak “شكّل” kökünden gelmektedir. Müfââle bâbına aktarılması suretiyle, müşâreket yani, karşılıklı bir eylem, karşılıklı bir benzeşmeyi ifâde etmektedir. Lügat anlamı, “birden fazla unsurun birbirine benzemesi,” “bir anlamı o anlamı ifâde lafız ile değil de, söz sırasında geçen bir başka lafız ile ifâde etmek⁷⁰² manasına gelmektedir.

Kazvini (ö. 666/1268) müşâkeleyi, “bir konudan bahsederken birden fazla anlamı olan sözcüğün tekrarlanarak ikinci kullanımında farklı bir anlama bürünmesi olarak tanımlamaktadır.”⁷⁰³

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) müşâkeleyi şöyle tanımlamaktadır: “Müşâkele, tahkikî ya da takdirî söylenmiş olması itibariyle başkasıyla sözde zikri beraber geçtiğinden, gerçekten zikredilmediği halde, halin karînesiyle kendisine delalet edilmesinden ötürü zikredilmiş gibi hükmolunması sûretiyle, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmektir.”⁷⁰⁴

Müfessir Muhammed Ali es-Sâbuni'ye göre müşâkele, “lafızda ittifak, manada ise ihtilâftır.”⁷⁰⁵

Muhammed Tahir b. Aşûr (ö.1879/1973) ise, müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır: “Müşâkele, konuşanın bulunmayan bir manayı kastetmesidir ki, böylece onu, -takdirî

⁷⁰² Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Belâğat*, s. 217; Müşâkelenin kelime anlamı hakkında geniş bilgi için bkz., Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredat*, C.I, 266.

⁷⁰³ Kazvînî, *İzâh*, s. 327; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 391; el-Hasîmi, *Cevâhirü'l-Belâğat*, s. 336.

⁷⁰⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Kitabevi, C. I, 195.

⁷⁰⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 30.

de olsa- bedelinin ya da cezasının karşılığıyla mükabelede bulunduğu bir mananın cinsinde varmış (gibi) takdir eder.”⁷⁰⁶

Mevlevî de müşâkeleyi, “bir fiilin başka kelimelerle mürekkep ve mükerrer olarak irâdîdir”⁷⁰⁷ şeklinde tanımlar.

Necmeddin Şahiner müşâkele kavramını, “iki manalı bir sözü, her iki manasıyla, birini hakiki, diğerini mecâzî olarak iki defa arka arkaya kullanma sanatı”⁷⁰⁸ olarak tanımlamaktadır.

Gerek Kur’ân-ı Kerîm, gerekse Arap Edebiyatı ve edebiyatımızda müşâkele sanatını andıran ibârelerin bulunduğu cümlelere bir zerâfet ve nükte yapma amacına yönelik olduğu ve kastedilen anlama dikkat çekmek amacına yönelik olduğu açıktır.⁷⁰⁹ Fakat bu ince hakikatlerin hikmetinin de Yüce Allah’ın katında olduğu unutulmamalıdır

Müşâkele kelimesinin lügat ve ıstılahı anlamlarını belirttikten sonra, şimdi de tefsirde verilen müşâkele âyetlerini inceleyeceğiz.

3.3.2.4.2. Tefsirde Müşâkele Sanatı ile ilgili Örnekler

Örnek 1

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ وَعَمَهُونَ

Yüce Allah (c. c.), münâfikların iman edenlerle olan ilişkilerini tasvir etmek üzere şöyle buyurmaktadır: “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”⁷¹⁰

Bakara 2/15. âyette Yüce Allah, müminlerle alay edenlerle Yüce Allah’ın da alay ettiğiinden söz etmektedir. Fakat âyette bahsedilen Yüce Allah’ın “istihzâ”, yani alay etmesi asla bizim anladığımız anlamda düşünülmemelidir. Çünkü alay etme Allah’a yakışan bir durum değildir. O zaman akla gelen husus, Kur’an’daki cezâ kelimelerine bakıldığında görüleceği üzere, bunun işlenen fiillere denk olarak

⁷⁰⁶Tahir b. Aşur, Muhammed, *Mûcizü’l-Belâğa*, Tunus: ed-Dâru’t-Tûnûsiyye li’n-Neşr, 1984, C. I, s. 41.

⁷⁰⁷ Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 112.

⁷⁰⁸ bkz., Necmeddin Sahiner, *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975. s. 95.

⁷⁰⁹ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 217; Selahattin Yılmaz, “Kur’an’da Müşâkele Sanatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), ss. 4-8.

⁷¹⁰ el-Bakara 2/15.

zikredilmesi yani, alay edenlerin cezasının kendilerinden daha büyüğün, kendileriyle alay etmesi durumunu anlatmaktadır.

Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’deki, “*kim size saldırırsa, onun sizesaldıracağı kadar siz de ona saldırın*”⁷¹¹ ve “*Allah’ı aldatıyorlar, O da,onları aldatır*”⁷¹² vb. âyetlerin, islam dinindeki cezâ uygulamasının, ya suça denk ya da suçun benzeri bir karşılık verme şeklinde olduğu açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Sâbuni ise, Bakara 2/15. âyeti şöyle tefsir eder: “Allah onlara önce mühlet verip sonra da istihzâları yüzünden onları ibret olacak bir şekilde cezalandıracaktır.”⁷¹³ Sâbuni daha sonra Kur’ân’daki şu âyeti delil gösterir: “*Onlara mühlet veririm; ama benim cezam çetindir.*”⁷¹⁴

Cenâb-ı Allah, “Allah onlarla istihzâ eder”⁷¹⁵ ifadesiyle, onların yapmakla cezaya müstehâk oldukları fiili vurgulamıştır. Her iki cümlede istihza lafzı kullanılmış olmakla birlikte, mana farklıdır.”⁷¹⁶

Sâbuni, Bakara sûresi 2/15. âyetini tefsirde farklı bir değerlendirmede bulunarak diyor ki; “Müfessirler, Kur’ân-ı Kerîm’deki nazîreleri (lafızları aynı, manaları farklı kelimeleri) bu şekilde yorumlamışlardır. Meselâ; “*Bir kötülüğün karşılığı, ona denk bir cezadır.*”⁷¹⁷ Yine, “*Kim sizesaldırır, siz de ona saldırın*”⁷¹⁸ buyurulmaktadır. Burada birinci saldırı zulüm, ikincisi ise adalet anlamındadır. Mühlet vermek, onları sapıklık ve küfürleri içinde serbest bırakmak suretiyle, terüddüd ve şaşkınlıklarını artırır. Bu şaşkınlıktan kurtulamazlar. Çünkü Allah, onların kalplerini mühürlemiş ve gözlerini kör etmiştir. Dolayısıyla doğruyu göremezler ve hidâyete eremezler.”⁷¹⁹

Müfessir Sâbuni, âyette zikredilen, “Allah onlarla alay eder” cümlesinde, müşâkele sanatının var olduğunu ve müşâkele yolu ile istihzânın cezası da istihza

⁷¹¹ el-Bakara 2/194.

⁷¹² en-Nisa 4/142.

⁷¹³ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 36.

⁷¹⁴ el-A‘raf 7/183.

⁷¹⁵ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. I, s. 36.

⁷¹⁶ Sâbuni, *Muhtasar İbn Kesîr*, C. I, s. 36.

⁷¹⁷ eş- Şûra 42/40.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/194.

⁷¹⁹ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 39.

olarak isimlendirildiğini⁷²⁰söylemekte ve müşâkele üslûbunu, “lafızların aynı, manaların farklı olmasıdır”⁷²¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Örnek 2

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Allah (c.c.), müminlerin saldırıya uğramaları halinde nasıl davranacaklarına dair bilgi vermek üzere şöyle buyurmaktadır: “Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın (fakat ileri gitmeyin). Allah’a karşı gel-mekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”⁷²²

Cenâb-ı Allah bu âyette, müminlerin saldırıya maruz kalmaları durumunda, hiç gevşeklik göstermeksizin aynı şekilde aşırıya kaçmadan cevap verebileceklerini emretmektedir. Zira yapılan herhangi bir saldırıya aynı şekilde mukabelede bulunmak, o toplumda yaşayan herkesin huzurunu sağlayan bir davranıştır.

Sâbuni, “Onlar haram ayda sizinle savaşılırsa, siz de bu ayda onlarla savaşın. Onlar ayın hürmetini ihlal edip sizin kanınızı akıtmayı helal sayarlarsa siz de onlara aynı şeyi yapın” âyetini, haram olduğu halde müslümanlara bir saldırı gerçekleşmesi durumunda, o ayda bile müslümanların kendilerini savunmalarına cevâz verildiği anlamını çıkarmıştır.⁷²³

Sâbuni, Bakara 2/194. âyette zikrolunan “فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ” cümlesinde, müşâkele sanatının var olduğunu⁷²⁴ belirtmekte; ayrıca “müşâkele” kelimesini de “lafızların aynı, mânâlarının farklı olmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Bu cümlede haddi aşmanın karşılığı اعْتَدَى kelimesi ile anlatılmıştır. Nitekim, Sâbuni, “*Bir kötülüğün cezası, onadenk bir kötülüktür*”⁷²⁵ âyetinde de müşâkele sanatının bulunduğunu ilâve eder.⁷²⁶

⁷²⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 39.

⁷²¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 39.

⁷²² el-Bakara 2/194.

⁷²³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 126.

⁷²⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 127.

⁷²⁵ Al-i İmrân 3/54.

⁷²⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 127.

Örnek 3

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُقَتِّلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e karşı yapılan komployu nasıl defettiğine dair hatırlatmada bulunmak üzere şöyle buyurmaktadır: “Hani kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”⁷²⁷

Allah Teâlâ bu âyette, Rasulullah (s.a.v.)'a mahsus olan nimetini hatırlatmaktadır. Yani: “Ey Muhammed! Müşriklerin Dâru'n-Nedve'de sana komplo hazırladıkları zamanı hatırla. Onlar bu komployu seni hapsedmek veya kanından bütün kabilelerin sorumlu olması için, bir tek kişi seni öldürüyormuş gibi hep birden öldürmek veya seni Mekke'den çıkarmak için plan yapıyorlardı.⁷²⁸ Ey Muhammed! Onlar hile yapıp sana tuzak kuruyorlar, Rabbin de senin için, onların tuzağını boşa çıkaracak ve onları rezil edecek bir tedbir alıyor. Allah'ın tuzağı onlarınkinden daha etkili ve tesirlidir.”⁷²⁹

Muhammed Ali es-Sâbuni, yukarıda zikri geçen Enfâl 8/30 âyetindeki, “Allah da komplo hazırlar” cümlesindeki (komplo) mânâsına gelen (mekr) kelimesinin Allah'a izafeti müşâkele için olduğunu ve bunun “onların kurdukları komplo ve tuzağı boşa çıkardı”⁷³⁰ anlamında anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Örnek 4

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيهِمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

Cenâb-ı Allah (c.c.) münâfikların psikolojik durumlarını ortaya koymak üzere şöyle buyurmaktadır: “Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı

⁷²⁷ el-Enfâl 8/30.

⁷²⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 501-502.

⁷²⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 501-502.

⁷³⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 505.

tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir.”⁷³¹

Allah Teâlâ Tevbe 9/67. âyette, birbirleriyle uyum halinde olup karakterleri birbirlerine benzeyen münâfıkların genel özelliklerini ortaya koymaktadır. Onlar birbirlerine arka çıkarlar, kötülüğü emrederler, fakat insanların iyilik yapmalarına engel olurlar, cimridirler, Allah yolunda infâk etmekten imtina ederler, Allah'ı unuttuklarından dolayı, Allah da onları kendi hallerine bırakmıştır.

Sâbuni âyetin tefsirine destek olmak için Zemahşerî'den nakil yapar. Zira âyette geçen, “onlar birbirlerindendir” sözü ile “*münafıkların müminlerden olmadığı ve mutlaka sizden olduklarına dair yemin ederler*”⁷³² âyetinde bildirilen yeminlerinde yalancı oldukları gösterilmek istenmiş olduğu hususunu ifade etmektedir.

Sâbuni yukarıda zikri geçen âyetin izahına devamla, “münafık erkeklerle münafık kadınlar bir tek sınıftır. Onlar bir şeyin cüzlerinin birbirine benzediği gibi, nifakta ve imandan uzak olma hususunda birbirlerine benzerler”⁷³³ diyerek bu grupların kötü vasıflarına dikkat çekmektedir.

Sâbuni âyette zikrolunan, “Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu”⁷³⁴ cümlesinde müşâkele yapıldığını,⁷³⁵ çünkü Allah'a asla unutmaya izâfe edilemeyeceğini, bu cümlenin “Onlar Allah'a itaati bıraktılar. Allah da onları rahmetinden ayırdı” anlamında anlaşılmasının daha sahîh olacağını ifâde etmiştir.⁷³⁶

Örnek 5

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهْمِمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ

Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, insanlara bir rahmet (ferahlık ve mutluluk) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzakları (birtakım tertipleri ve asılsız

⁷³¹ et-Tevbe 9/67.

⁷³² et-Tevbe 9/56.

⁷³³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, ss. 546-547.

⁷³⁴ et-Tevbe 9/67.

⁷³⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, 550.

⁷³⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, 550.

iddiaları)vardır. De ki: “Allah daha çabuk tuzak kurar. “Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz tuzakları yazıyorlar.”⁷³⁷

Yûnus sûresi 10/21. âyette Yüce Allah, insanoğlunun tabiatına hâkim özelliğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki, sıkıntıya düştüğünde Allah’a yalvaran insanın, huzura erdiğinde Allah’ın âyetlerini inkâra yeltenmesi bunun en bâriz örneğidir. Âyette bahsedilen, “insanın Allah’ın âyetlerine tuzak kurması” ifâdesi, âyetleri inkâra kalkışması şeklinde anlaşılmıştır.⁷³⁸

3.3.2.5. Mübâlağa Sanatı

Bir şeyi târif ve tasvîr ederken ya olduğundan fazla, yâhut eksik göstermek anlamına gelen “mübâlağa” terimi, üzerinde çokça münakaşa edilen bir konu olmuştur. Ancak biz burada, Allah için Kur’ân’da mübâlağa kalıbını kullanmasının uygun olup olmadığı hususunu tartışmayacağız. Fakat şunu açık bir şekilde söyleyebiliriz: Yüce Allah Kur’an’da belirttiği ve mübâlağa kalıbından vârid olan ibârelerin hepsinde yüce hikmetler bulunmaktadır.⁷³⁹

3.3.2.5.1. Lügat ve İstilah Anlamı

المُبَالَغَةُ kelime olarak, “ulaşmak, son noktasına varmak” anlamındaki “bulûğ” kökünden türemiş ve “bir işe olanca gayreti sarfetmek”, “ileri gitmek”, “büyütmek”⁷⁴⁰ vb. anlamlarını ifade etmektedir.

Hatîb el-Kazvîni mübâlâğayı, “bir vasfın siddet veya zaaf bakımından imkanı çok güç olan bir dereceye veya gerçek olması muhal olan bir mertebeye çıkarılarak ifade edilmesi”⁷⁴¹ olarak açıklamaktadır.

Yekta Saraç ise mübâlağa kavramını, “bir durumu müspet veya menfi-nitelemede aşırılığa kaçmak”⁷⁴² olarak tanımlamaktadır.

⁷³⁷ Yûnus 10/21.

⁷³⁸ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, C. IV, s. 218; Müşâkele Sanatına dâir diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü’l-Tefâsir*, C. I, s. 127 (el-Bakara 2/194); C. I, s. 207 (Âl-i İmrân 3/54); C. I, s. 505 (el-Enfâl 8/30); C. I, s. 550 (et-Tevbe 9/67); C. I, s. 584 (Yunus 10/21); C. II, s. 352 (en-Nûr 24/54); C. II, s. 416 (en-Neml 27/50); C. II, s. 507 (es-Secde 32/14); C. III, s. 148 (eş-Şûra 42/40).

⁷³⁹ Makbûl olan ve olmayan mübâlağa için bkz., Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, s. 105-106; Emrullah Tuncel, “Arap Dili ve Belâğatında Mübâlağa”, (*Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss. 23-26.

⁷⁴⁰ Bkz., İsmail Durmuş, “Mübâlâğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV. Yay., XXXI, 2006, s. 425; Fîruzâbâdî, *el-Kâmusü’l-Muhît*, s.1007.

⁷⁴¹ el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 376; Hikmet Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir: Nil Yayınları, 1999, ss. 249-250.

Bu noktada meşhur dilci Zeccâc'ın mübâlağayı nasıl tanımladığını belirtmek isabetli olacaktır. O'na göre mübâlağa, “Kudretin, gücün ve hükümlerliliğin tamamlanması ve sağlamaştırılması”⁷⁴³ demektir.

Seyit Kemal Karaalioğlu da mübâlâğa terimini, “bir işte çok ileri gitme ve zihinde kuvvetli bir iz bırakmak üzere, bir şeyi ya olmayacağı bir şekilde anlatma, ya da olduğundan fazla veya az gösterme, habbeyi kubbe, kubbeyi de habbe; pireyi deve, deveyi de pire yapma”⁷⁴⁴ olarak tanımlamaktadır.

Bütün bu tanım ve açıklamalardan sonra ulaşabileceğimiz sonuç, mübâlâğanın, insan tabiatında var olan bir eylem olduğu ve sözün gücünü ve tesirini artırmak için başvuru olan bir sanat olduğu gerçeğidir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki her mübâlağa gerçek dışı olarak görülmemesi gerekmektedir. Çünkü Yüce Kitabımızda, “Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan vaz geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğu düşürür”⁷⁴⁵ buyurulmaktadır. Dikkat edilirse bu âyette Yüce Allah “her kadın” ifâdesi yerine “her emzikli kadın” ifadesini kullanmıştır. Elbette Yüce Allah'ın hikmetinden suâl edilemez. Fakat biz beşer olarak ancak şunu diyebiliriz: Burada emzikli bir kadının çocuğuna olan şefkatinin çok daha üst düzeyde olduğunu zikredilmesi münasebetiyle kıyâmet gününün şiddetinin ne kadar fazla olduğu vurgulanmış olması muhtemeldir.

Özet olarak, gerek Kur'ân-ı Kerîm, gerekse edebi eserlerde hatta günlük konuşmalarımızda başvuru olan mübâlâğada asıl olan, muhatabın zihninde kuvvetli bir iz bırakmaktır. Burada önemli olan, mübâlağanın gösterişten uzak, zarîf, nükteli ve latîf olması, ayrıca imkân dâiresinin dışına çıkmadan güzel ve etkili hayallerle donatılmasıdır.

Mübâlağa kelimesi ve taşıdığı muhtelif anlamlarla ilgili sunduğumuz kısa bilgiler ile iktifa ediyoruz. Bundan sonra ise, Sâbuni tefsirindeki mübâlağa örnekleri ve açıklamaları üzerinde duracağız.

⁷⁴² Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, s. 183.

⁷⁴³ ez-Zeccâc, “*Meâni'l-Kur'an*, C. I, s. 168.

⁷⁴⁴ bkz., Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılap Yay., 1983. ss. 522-565.

⁷⁴⁵ el-Hac 22/2; Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, 12. Baskı, İstanbul: İFAV., Yay., 2011, ss. 172-173.

3.3.2.5.2. Tefsirde Mübâlağa Sanatı ile İlgili Örnekler

Kur'ân-ı Kerîm tahkik edildiğinde rahmet ve azab âyetlerinin çoğunda mübâlağa üslûplarının yaygın olarak kullanıldığı görülecektir. Biz burada müfessir Sâbuni'nin *Safvetü't-Tefâsir*'deki mübâlağa âyetlerine dair verdiği örnekleri ele alaca-ğız.

Örnek 1

فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Yüce Allah (c.c.) buyuruyor ki; “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden bir takım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”⁷⁴⁶

Cenâb-ı Allah bu âyette, ilk insanın yaratılışından bir hatıra anlatmaktadır. Şöyle ki, Yüce Allah, Âdem'i ve eşini cennette oturtmuş, onlara cennette var olan her türlü rızıktan istifâde edebileceklerini, fakat bir ağaca yaklaşmamalarını söylemiş;⁷⁴⁷ ancak şeytan, Allah'ın yasak kıldığı ağaçtan yemelerinin kendilerine ebedilik temin edeceğini telkin ederek onları kandırmış ve onlara yasak olan ağaçtan yedirtmiştir.⁷⁴⁸ Bu davranışlarından dolayı, Yüce Allah Âdem ve eşine birbirlerine düşman olarak bir süre yeryüzünde dolaşmalarını emretmiştir.⁷⁴⁹

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz Bakara 2/37. âyette Yüce Allah, Hz. Âdem'in öğrendiği bir takım sözlerle kendisine yalvarıp af dilediğini, Allah'ın da onların bu hâlisâne dualarını kabul ettiğini ifade buyurmaktadır.

Muhammed Ali es-Sâbuni, âyetteki belâgat hususiyetine de yer vermiş ve التَّوَّابُ الرَّحِيمُ kelimelerinin mübâlağa kalıplarından oluşan kelimeler olduğunu, âyetin anlamının da “O tövbeyi çok çok kabul eden ve rahmeti bol olan anlamında anlaşılması gerektiğini”⁷⁵⁰ ifâde etmektedir.

Örnek 2

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

⁷⁴⁶ el-Bakara 2/37.

⁷⁴⁷ el-Bakara 2/35.

⁷⁴⁸ el-Bakara 2/36.

⁷⁴⁹ el-Bakara 2/36.

⁷⁵⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 52.

Yüce Allah kudret ve azâmetine dikkat çekmek üzere buyuruyor ki; “Gece ve gündüzde barınan her şey onundur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁷⁵¹

Allah Teâlâ bu âyet-i celîlede, gece ve gündüz vakitlerinde sâkin olan, yani zaman kavramına dahil olan her varlığın, Allah’ın yaratması ve kulu olduğu ve bütün canlıları -hiç istisna olmaksızın- görüp gözettiğine işâret buyurmaktadır.

Sâbuni de âyeti “Gecede ve gündüzde inen ve olan şeyler O’nundur. Hepsî O’nun kulu ve mahlûkudur. O’nun hükmü ve tasarrufu altındadır” şeklinde tefsir etmiş, ayrıca bu âyetin, Allah’ın hükmünün her şeyi kuşattığına açık delil teşkil ettiğini⁷⁵² beyân etmektedir.

Sâbuni, âyetin sonunda zikredilen السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (Çok işiten ve çok bilen) ibâresinin mübâlağa ifâde eden kalıplar olduğunu belirtmektedir. Burada mübâlağa üslûbü kullanılarak⁷⁵³ sanki, kâinatta ne varsa hepsini duyup, hepsinden de bilgi sahibidir mesajı verilmiş olmaktadır.

Örnek 3

وَلَيْنُ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَكْفُرُ

Allah Teâlâ, insanoğlunun karakterini tasvir etmek üzere şöyle buyurmaktadır: “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir.”⁷⁵⁴

Bu âyet-i celîlede Yüce Allah, insanın kişiliğini şöyle resmetmektedir: İnsan elinde bulunan nimet kaybolunca, umutsuzluğa düşer ve o nimeti kendisine ihsan eden Yüce yaratıcıya karşı saygısızca davranmaya başlar. Ancak darlıktan bolluğa eriştiğinde ise, sevinir. Oysaki, kendisini sıkıntıdan kurtaran Yüce Allah’a hamdetmesi gerekirken, kendi gayretiyle bu darlıktan uzaklaştığını düşünür. Demek ki, darlığa düştüğünde sabredilmesi gerekirken üzüntüye garkolma, bolluğa çıkınca da sevinip gururlanma insanın genel karakteridir. Ancak, insana düşen, her iki durumda da Allah’a şükretmek olmalıdır.

⁷⁵¹ el-En‘âm 6/13.

⁷⁵² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 381.

⁷⁵³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 382.

⁷⁵⁴ Hûd 11/9.

Sâbuni de 11/Hûd 9. âyetle ilgili olarak; “Eğer biz insana türlü nimetleri yani sıhhat, emniyet, rızık vb. nimetleri ihsan etsek iyi, sonra o nimetleri ondan çekip alsak, şüphesiz o, Allah’ın rahmetinden ümit keser ve şiddetle onu inkâr eder”⁷⁵⁵ şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Sâbuni, لَيْئُسٌ كَفُورٌ (şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir) ibâresinde, mübalağa üslûbünü kullandığını⁷⁵⁶ ifade etmektedir. Yani bu ibârede insanın aşırı ümitsizliğe ve akabinde küfre döndüğüne işâret edilmektedir.

Örnek 4

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

Yüce Allah, Hz. Peygambere âdâb-ı muâşeret ile ilgili telkinde bulunmak üzere, “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez”⁷⁵⁷ buyurmaktadır.

Âyette Yüce Allah, Hz. Lokman (a.s.)’ın oğluna, kibir amacıyla yüzünü insanlardan öteye çevirmemesini; yürürken asla kibirli bir şekilde yürümemesini ve Allah’ın, kendisini beğenen kimseleri sevmediğini ifâde buyurmaktadır. Hiç şüphesiz bu mesaj, Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmetine, yani bütün müslümanlara yapılmıştır ve müminlere düşen görev de ona tabi olmaktır.

Sâbuni âyeti, “İnsanlara karşı kibirlenip kasılma”⁷⁵⁸ şeklinde tefsir etmiştir. Sâbuni bu açıklamasından sonra Kurtubî’den de nakil yaparak, “İnsanları küçümseyip onlara karşı böbürlenme, kibirlenip kasılma.”⁷⁵⁹ Çünkü Allah, kendini büyük gören, kullarına karşı böbürlenene, salınarak yürüyen kibirli kimseleri ve başkalarına karşı üstünlük taslayanları sevmez”⁷⁶⁰ şeklindeki tefsirine yer vermektedir.

Sâbuni, 31/Lokman 18. âyette zikrolunan فَخُورٍ kelimesinin mübâlağa anlamında kullanıldığını, çünkü, “fe‘îl” ve “fe‘ûl” vezinlerinin mübalağa sıygalarından olduğunu ifâde etmektedir. Sâbuni ayrıca âyetin “çok zengin”, “çok övgüye layık”,

⁷⁵⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 8.

⁷⁵⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 11.

⁷⁵⁷ Lokman 31/18.

⁷⁵⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 493.

⁷⁵⁹ Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XIV, s. 70.

⁷⁶⁰ Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XIV, s. 70.

“çok bilen,” “çok haberdar,” “çok böbürlenmiş” vb. anlamlarına geldiği⁷⁶¹ kanaatindedir.

Örnek 5

إِنَّ يَشَأُ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

Allah Teâla, kâinatta câri olan yüce yasasına dikkatleri çekmek üzere “O, dilerse rüzgârı durdurur da onlar denizin üstünde durakalırlar. Elbette bunda çoksabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır”⁷⁶² buyurmaktadır.

Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber’e tabi olma hususunda kuşkuları bulunan insanların, bir kere daha tefekkür etmelerini sağlamak için, rüzgâr sayesinde denizlerde seyreden gemileri misal vermektedir. Eğer Allah, gemi seyredirken rüzgârı ortadan kaldırırsa, o durumda gemide bulunanlar boğulma tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Onun için bu nimeti sunan Allah’a hürmet ve saygısızlık yapılmamalıdır

Sâbuni, âyette zikrolunan, صَبَّارٍ شَكُورٍ “Çok sabreden, çok şükreden herkes için” âyetinde mübâlağa sanatının bulunduğu⁷⁶³ işâret eder.

3.3.2.6. Te’kidü’l-Medh bimâ Yüşbihü’z-Zemm Sanatı

Birini yeriymiş izlenimini veriyor görünerek, övmek anlamını ifâde eden Te’kidü’l-Medh bimâ Yüşbihü’z-Zemm, Sâbuni’nin tefsirinde örnek olarak üç âyet verilmiştir. Biz bu kısımda, önce bu sanatın ne ifade ettiği, arkasından örnek olarak

⁷⁶¹Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. II, s. 493.

⁷⁶²eş-Şûra 42/33.

⁷⁶³Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 148; Sâbuni tefsirinde bahsdilen diğer mübâlağa örnekleri için bkz. Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 26 (el-Fatiha 1/2); C. I, s. 50 (el-Bakara 2/35); C. I, s. 52 (el-Bakara 2/37); C. I, s. 56 (el-Bakara 2/45); C. I, s. 63 (el-Bakara 2/60); C. I, s. 76 (el-Bakara 2/83); C. I, s. 95 (el-Bakara 2/125); C. I, s. 100 (el-Bakara 2/137); C. I, s. 139 (el-Bakara 2/216); C. I, s. 152 (el-Bakara 2/236); C. I, s. 176 (el-Bakara 2/276); C. I, s. 189 (el-Bakara 2/283); C. I, s. 190 (Âl-i İmrân 3/14); C. I, s. 250 (Âl-i İmrân 3/181); C. I, s. 265 (en-Nisa 4/12); C. I, s. 267 (en-Nisa 4/20); C. I, s. 277 (en-Nisa 4/34); C. I, s. 313 (en-Nisa 4/135); C. I, s. 347 (el-Maîde 5/41); C. I, s. 382 (el-En’âm 6/13); C. I, s. 427 (el-En’âm 6/145); C. I, s. 544 (et-Tevbe 7/60); C. II, s. 11 (Hûd 11/9); C. II, s. 60 (Yusuf 12/53); C. II, s. 222 (Meryem 19/56); C. II, s. 246 (Taha 20/82); C. II, s. 265 (el-Enbiya 21/37); C. II, s. 271 (el-Enbiyâ 21/69); C. II, s. 363 (el-Furkan 25/22); C. II, s. 394 (eş-Şuâra 26/185); C. II, s. 485 (er-Rûm 30/54); C. II, s. 489 (Lokman 31/2); C. II, s. 493 (Lokman 31/12, 16, 18); C. II, s. 518 (el-Ahzâb 33/10); C. II, s. 549 (es-Sebe 34/1, 2); C. III, s. 56 (Sad 38/4, 9, 17); C. III, s. 148 (eş-Şûra 42/33); C. III, s. 190 (el-Câsiye 45/7); C. III, s. 291 (el-Kamer 54/25); C. III, s. 345 (el-Mücadele 58/1, 2, 6); C. III, s. 367 (el-Mümtehine 60/7); C. III, s. 432 (el-Kalem 68/10, 11,12,13); C. III, s. 462 (el-Cîn 72/1); C. III, s. 544 (el-Burûc 85/8, 16); C. III, s. 603 (el-Hümeze 104/1).

verilen âyetleri Sâbuni'nin nasıl tefsir ettiği âyetlerle ilgiliedebî sanatlara temas edeceğiz.

3.3.2.6.1. Lügat ve İstilah Anlamı

Te'kidü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm kavramı, birini zemmediyormuş gibi görünerek medh etmek olarak tanımlanmaktadır. Yani; yermeye benzer övme anlamına gelmektedir. Te'kidül Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm üç bölüme ayrılmaktadır:

a) Birincisi, olumsuz olan bir yerme vasfından, ona dahilmiş gibi farzederek, bir övme vasfını ondan istisna ederek zikretmektir.⁷⁶⁴ Mecdi Vehbe, buna örnek olarak, “sizin hiçbir kusurunuz yoktur. Ancak, sizin misafirleriniz, dostlarını ve vatanlarını unutmak kusuru ile suçlanıyorlar”⁷⁶⁵ cümlesini örnek vermektedir. Burada, olumsuz olan bir yerme vasfından, ona dahilmiş gibi farzederek bir övme vasfını, ondan istisna ederek zikredilmiştir. b) İkincisi; bir şeyi bir vasıfla övmek ve bu vasıftan sonra peşinde ikinci bir övgü vasfı bulunan bir istisnâ edatı zikretmek suretiyle yapılır.⁷⁶⁶ Ali el-Cârim de, “Bu şehrin havası ılımandır. Manzarası da güzeldir. Ne var ki, halkı cömerttir”⁷⁶⁷ cümlesini örnek vermektedir. Burada ise, bir şey bir vasıfla övülmektedir, arkasından da ikinci bir övgü vasfı bulunan bir istisnâ edatı zikretmek suretiyle medh olayı gerçekleşmiştir. c) Üçüncüsü ise, bir şeyi övmek ve ondan sonra müferreğ istisnayı getirmek, bu istisnadan sonra da medhe delâlet eden bir ibâreyi getirmek suretiyle yapılır.⁷⁶⁸ Burûc Suresi 85/8. âyette Yüce Allah, “وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ” “Onlar müminlere ancak; göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye layık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı”⁷⁶⁹ âyeti buna örnek olarak verilebilir.

Bu âyette,⁷⁷⁰ Allah'ın güç ve kuvvetinden bahsedilmiş, ardından istisnâ edatı kullanılmıştır. Dolayısıyla te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zemm sanatı yapılmıştır.

⁷⁶⁴ bkz., Mecdi Vehbe Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalâhati'l-'Arabiyye fi'l-Luğâ*, Beyrut: y.y., 1984. s. 85; M. Zihni Efendi, *el-Kavlü'l-Ceyyid fi Şerhi Ebyâti't-Telhis ve Şerhayhî-Hâşiyeti's-Seyyid*, İstanbul: y.y., 1304. s. 367.

⁷⁶⁵ Mecdi Vehbe, *Mu'cemü'l-Mustalâhati'l-'Arabiyye fi'l-Luğâ*, s. 367.

⁷⁶⁶ Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-Beyân*, s. 165.

⁷⁶⁷ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *Belâğatü'l-Vâzıha*, s. 156.

⁷⁶⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, C. II, s. 525.

⁷⁶⁹ el-Burûc 85/8.

⁷⁷⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. III. s. 594; el-Burûc 85/8; Marangozoğlu, “Arap Edebiyatında Bedî' ve Bediyyât”, ss. 48-50.

3.3.2.6.2. Tefsirde Te'kidü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm Sanatına

Örnekler

Örnek 1

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْفَمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ عَامَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنْ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ

Yüce Allah, “De ki: “Ey kitap ehli! Sadece Allah’a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş olan (ilahi kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz”⁷⁷¹ buyurmaktadır.

Âyette hitâp edilen, Kitâb ehlinden olan Yahûdilerdir. Yahûdi toplumu, islâmın güçlenip yayılması münasebetiyle müslümanlara karşı kin duymaktaydılar. Oysa ki, bu insanların islâmın yayılmasından ötürü sevinmeleri gerekiyordu. İşte Yüce Al-lah, onların bu davranışlarını tenkîd etmektedir.

Sâbuni de, “Ya Muhammed! De ki: Ey Yahûdi ve Hristiyan topluluğu! Biz sadece Allah’a, bize indirilene ve daha önce peygamberlere indirilenlere inandığımızdan dolayı mı, bizi ayıplıyor ve kınıyorsunuz”? şeklinde⁷⁷² âyeti tefsir etmektedir.

Sabûni, âyette zikri geçen “Siz sadece, iman ettiğimiz için bizi ayıplıyorsunuz”⁷⁷³ cümlesi ile ilgili olarak, “Bu tür ifadeler edebiyatçılar, “zemme benzeyen bir şeyle medhi pekiştirmek” diye isim verirler. Bunun aksi de olur. İmana sarılmayı kınama ve ayıplama sebebi saymışlardır. Halbuki durum bunun aksidir⁷⁷⁴ şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Örnek 2

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

⁷⁷¹ el-Maîde 4/59.

⁷⁷² Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 354.

⁷⁷³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 354.

⁷⁷⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. I, s. 354.

Yüce Allah, “Bir şey söylemediklerine dair Allah’a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler ve (sözde) müslüman olduktan sonra inkar ettiler. Ayrıca başaramadıkları şeye (peygamberi öldürmeye) de yeltendiler. Sırf, Allah ve Rasûlükendi lütfü ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar. Eğer tövbe ederlerse kendileri için hayırlı olur. Şâyet yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada ve ahirette elem dolu bir azaba çarptıracaktır. Artık onlar için yeryüzünde ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır”⁷⁷⁵ buyurmaktadır.

Yüce Allah bu âyette, münâfiklardan bir kısmının Hz. Peygamberi ve müminleri üzecek bir takım ifâdeler kullandıklarını, sonra kendilerine konuştukları şeyler hatırlatılınca da korkularından böyle konuşmadıklarına yemin ettiklerini ifâde etmektedir.

Sâbuni, münafıklar, “Sırf Allah müslümanları zengin kıldı diye onları ayıplarlar” âyetinde, zemme benzeyen bir şeyle, medhin te’kid edilmesinin var olduğunu⁷⁷⁶ beyân eder.

Örnek 3

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا

إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا

Yüce Allah, “Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler.”⁷⁷⁷ “Sadece “selam!,” “selam!” sözünü işitirler”⁷⁷⁸ buyurmaktadır.

Orada boş bir söz ve günaha sokan bir şey işitmezler. Duydukları söz, sadece selâmdır” âyetlerinde yermeye benzeyen şeyle övgüyü pekiştirme durumu vardır.⁷⁷⁹ Çünkü selâm, boş söz ve günaha sokan şey cinsinden değildir. Selâmı yaymadan dolayı, bu onlar için bir medihdir. Bu, “Seni sevmekte başka suçum yok” diyen kimsenin sözüne benzer.⁷⁸⁰

3.3.2.7. Leff ve’n-Neşrü’l-Müretteb Sanatı

⁷⁷⁵ et-Tevbe 9/74.

⁷⁷⁶ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. I, s. 550.

⁷⁷⁷ el-Vâkîa 56/25.

⁷⁷⁸ el-Vâkîa 56/26.

⁷⁷⁹ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 317.

⁷⁸⁰ Sâbuni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. III, s. 317; *Safvetü’t-Tefâsir*’de zikredilen diğer “Te’kidü Medh bimâ Yüşbihü’z-Zemm” örneği için bkz., Sabûni, *Safvetü’t-Tefâsir*, C. II, s. 296(el-Hac 22/40).

Edebiyatta sıralı tenâsüb anlamına gelen leff ve'n-neşrü'l-müretteb, bedî' sanatlarındandır. Biz bu kısımda, bu sanatın lügat ve ıstılah anlamları üzerinde duracak, daha sonra da, leff ve'n-neşrü'l-müretteb sanatının Sâbuni tefsirinde bahsedilen örneklerden birkaçı hakkındaki açıklamalara temas edeceğiz.

3.3.2.7.1. Lügat ve İstılah Anlamı

الْفَّ kelime olarak, “sarma, toplama; التَّنَشُّرُ ise, “yayma, dağıtma, anlamlarına gelmektedir. İstılahî anlamı ise, bir ifâde veya mısradaki zikredilen en az iki kavramın her biriyle ilgili olarak ifâde veya mısradaki birer kavramın kullanılmasına “leffü'n-neşir”⁷⁸¹ denilmektedir. Leff ve'n-neşrü'l-müretteb kavramının yerine, bazen sıralı tenâsüb ifâdesinin kullanıldığı da görülmektedir.

Kazvînî “leff” kelimesini, “çeşitli şeyleri detaylı veya mücmel olarak zikrettikten sonra, dinleyicinin yerli yerine koyacağına güvenerek kelimelerden her birine ait şeyleri tayin etmeden zikretmek”⁷⁸² olarak tanımlamaktadır.

Râzi ise bu terimi, “cümlede birkaç şeyi anlattıktan sonra, ardından bunlarla ilgili benzerlik ve karşıtlıkları, dinleyen kişinin her birini ayırabileceği düşüncesiyle dağınık olarak zikretmek olarak tarif eder.”⁷⁸³

Leff ve'n-neşrü'l-müretteb sanatı, sözün önce genel olarak ifade edilip sonra birbirinden ayrılması⁷⁸⁴ olarak da tanımlanmıştır.

Leffü'n-Neşîr, müretteb (düzenli, yani sözü söyleyenin, sonradan söylediklerinin sırasına uyması) ve gayr-i müretteb veya müşevveş leffü'n-neşîr (düzensiz, yani öncekinin sırasına riâyet edilmeden gerçekleştirilen sanat) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Biz bu iki sanatın sadece anlamlarını vermekle iktifâ ediyoruz.

3.3.2.7.2. Tefsirde Leff ve'n-Neşrü'l-Müretteb Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ

⁷⁸¹ Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, s. 143.

⁷⁸² Kazvînî, *Telhîs*, s. 135.

⁷⁸³ er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz*, s. 289.

⁷⁸⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 167.

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ
مَجْدُودٍ

Cenâb-ı Allah, “Bedbahtlara gelince, cehennem atılacaklardır”. “Onlar, gök-
ler ve yerler durdukça orada ebedi olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi
başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır”⁷⁸⁵ ve “Mutlu olanlara gelince, gökler ve
yerler durdukça içinde ebedi kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi
başka. Bu onlara ardı kesilmez bir lütf olarak verilmiştir”⁷⁸⁶ buyurmaktadır.

Sâbuni, bahsi geçen âyette zikrolunan, “Bedbaht olanlara gelince...” ile
“mutlu kılananlara gelince...” cümleleri arasında “Leffü Neşrü’l-Müretteb”⁷⁸⁷
sanatının bulunduğu kanaatindedir.

Örnek 2

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

Allah Teâlâ, “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır
veçaresiz kalırsın”⁷⁸⁸ buyurmaktadır.

Sâbuni âyette zikrolunan, “Kınanmış olur ve mahrum kalırsın” cümlesinde
Leff-ü Neşr-i Müretteb sanatının var olduğunu ve مَلُومًا lafzının cimriliğe,
مَحْسُورًا lafzının ise israfa delâlet ettiğini⁷⁸⁹ söylemektedir.

Bu âyet, “cimrilik edersen insanlar seni kınar,” israf edersen ise, malsiz
kalırsın”⁷⁹⁰ anlamına gelmektedir.

Örnek 3

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ
عَصَبًا

وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ
يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

⁷⁸⁵ Hûd 11/106-107.

⁷⁸⁶ Hûd 11/108.

⁷⁸⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, 38

⁷⁸⁸ el-İsrâ 17/29.

⁷⁸⁹ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, 162.

⁷⁹⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, 162.

Yüce Allah Kehf sûresinde, “Gemiye gelince, “O gemi, denizde çalışan bir takım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.”⁷⁹¹“Çocuğa gelince, anası babası mü'min insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk.”⁷⁹²“Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabbinden bir rahmet olarak define-lerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur”⁷⁹³ buyurmaktadır.

Sâbuni, âyette zikredilen, “Gemiye gelince,” “çocuğa gelince” ve “duvara gelince” diye başlayan paragraflar arasında Leff-ü Neşri Müretteb sanatının bulunduğunu; zira daha önce gemiye binmeleri, köleyi öldürmesi ve duvarı yapması anlatılmış, daha sonra bunlar aynı tertiple anlatılarak Leff-ü Neşr-i Mürettep sanatı yapıldığını⁷⁹⁴ düşünmektedir.

Örnek 4

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا

Yüce Allah şöyle buyurur: “(Ey Muhammed!) De ki: “Kim sapıklık içinde ise Rahmân onlara, istenildiği kadar süre versin! Nihâyet kendilerine vadolunan azabı, ya da kıyameti gördüklerinde kimin yeri daha kötüymüş, kimin taraftarları daha zayıflamış bileceklerdir.”⁷⁹⁵

Sâbuni âyette geçen, “kimin yeri daha kötüymüş, kimin taraftarları daha zayıflamış bileceklerdir” ifadesinde “Leff-ü Neşr-i Mürettep” sanatı⁷⁹⁶ bulunduğunu, zira birincisi yani “yer bakımından daha kötü makamı daha iyi” ifadesine, ikincisi yani “adamca daha zayıf” ise, meclisi daha güzel ifadesi ile ilgilidir”⁷⁹⁷ şeklinde düşünmektedir.

Örnek 5

⁷⁹¹ el-Kehf 18/79.

⁷⁹² el-Kehf 18/80.

⁷⁹³ el-Kehf 18/82.

⁷⁹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 202.

⁷⁹⁵ Meryem 19/75.

⁷⁹⁶ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 228.

⁷⁹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 228.

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Yüce Allah, kudretini hatırlatmak üzere, “Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de, lütfünden isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı”⁷⁹⁸ buyurmaktadır.

Sâbuni bu âyeti, “Allah, kudretinin alâmetleri ve rahmetinin tezahürleri olarak, hayatın yorgunlukları, sıkıntıları ve kederlerinden kurtulup dinlenmeniz için geceyi; kendi lutfundan geçimliğinizi ve kazancınızı aramanız için de gündüzü düzenli ve sağlam bir şekilde birbiri ardınca gelecek şekilde sizin için yarattı”⁷⁹⁹ şeklinde tefsir etmektedir.

Sâbuni, âyette zikrolunan “Sizin için geceyi ve gündüzü yaratması O’nun rahmetindedir” cümlesinde Leff-ü Neşr-i Müretteb sanatının var olduğunu⁸⁰⁰ beyân etmektedir. Sâbuni bu sanatı açıklamak üzere de: “Önce gece ile gündüzü birlikte zikretti. Sonra, “orada dinlenmeniz ve Allah’ın lütfünden istemeniz için” buyurarak, dinlenmeyi geceye, rızık arama isteğini de gündüze ait kıldı. Edebiyatçılar nazarında buna Leff-ü Neşr-i Müretteb denir. Çünkü birinci birinciye, ikinci de ikinciye aittir”⁸⁰¹ şeklinde açıklama yapmaktadır.

3.3.2.8. Leff ve'n-Neşr-ü'l-Müşevveş Sanatı

Bir edebieserde birinci dizede söylenenlerin karşılıklarını ikinci dizede ya ters yönden ya da karışık olarak belirtme anlamını ifâde eden Leff ve'n-Neşr-ü'l-Müşevveş sanatı ile ilgili Sâbuni tefsirinde sadece bir tane örnek vermiştir. Burada bahsi geçen âyet ve bu âyettin Sâbuni tarafından tefsirine, ayrıca âyetin edebi yönüne temâs edilecektir.

Örnek

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا

Yüce Allah (c.c) bu âyette şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık.”⁸⁰²

⁷⁹⁸ el-Kasas 28/73.

⁷⁹⁹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 445.

⁸⁰⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 449.

⁸⁰¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, C. II, s. 449.

⁸⁰² el-İnsân 76/4.

Sâbuni âyette, günâhkârlar için ayaklarını birbirlerine bağlayan bağlar hazırlandığını, ayrıca elleriyle boğazlarına bağlanan halkalar var edildiğinden bahsedildiğini⁸⁰³ söylemektedir. Bunun yanı sıra âyeti daha anlaşılır kılmak için de “boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, sıcak suya sürüklenecekler, sonra da ateşle yakılacaklardır”⁸⁰⁴ meâlindeki âyeti zikretmektedir.

Sâbuni âyette leff ve'n-neşrül-müşevveş sanatı bulunduğunu, çünkü Yüce Allah önceki âyette önce şükredeni daha sonra inkar eden nankörü zikretti. Sonra bu âyette, birincisini değil de ikincisini tekrar zikretti. Bunda tertipsiz bir “leffü neşir” sanatı vardır.⁸⁰⁵

Muhammed Ali es-Sâbuni, muhassinât-ı maneviyyeden olan tevriye, muraâtu'n-nazîr, istihdâm, cem, tefrik, hüsn-ü ta'lîl, i'tilâf, hüsnü'l-ibtida ve hüsnü'l-intihâ sanatlarına dair değerlendirmede bulunmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda bu sanatlarla ilgili tanımlamalara yer verilmemiştir.

3.3.2.9. Taksîm Sanatı

İki veya daha fazla parçası olan bir şeyi zikredip daha sonra bu parçaların her birini tayîn ve tahsîs yoluyla belirtmek suretiyle aralarındaki ilgiyi ortaya koyma⁸⁰⁶ anlamına gelen taksîm Sâbun tefsirinde temas edilen sanatlardandır. Burada taksîm kelimesinin lügât ve ıstılah anlamlarının yanısıra konu ile ilgili âyetlerden bahsedilecektir.

3.3.2.9.1. Lügât ve İstılah Anlamı

Taksîm, sözlükte قسم kökünden türeyen فَسَمَّ fiilinin masdarı olup parçalama ve bölme⁸⁰⁷ anlamını ifâde etmektedir.

İstılah anlamı ise, birden fazla şeyi zikrettikten sonra her birine ait özelliği, kime ait olduğunu belirterek söylemek⁸⁰⁸ anlamına gelmektedir.

⁸⁰³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. III, s. 492.

⁸⁰⁴ Mü'min 40/71-72.

⁸⁰⁵ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. III, s. 497.

⁸⁰⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-'Ulûm*, s. 425.

⁸⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XII. ss. 480-481.

⁸⁰⁸ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 159; Bulut, *Belâgat-Meânî-Beyân-Bedî'*, s. 259; Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 144.

3.3.2.9.2. Tefsirde Taksîm Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
الْبَيِّنَاتِ وَإِيذْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَنَّا الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا
فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَنُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُفَعِّلُ مَا يُرِيدُ

Yüce Allah: “İşte peygamberler! Biz onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştuğu vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryemoğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhul-Kudüs (Cebrael) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkar edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar.”⁸⁰⁹ buyuruyor.

Sâbuni âyeti şöyle açıklamaktadır: Ey Muhammed. Sana haberlerini verdiğimiz bu peygamberler, Allah'ın hak peygamberleridir. Kuşkusuz biz onları yüksek mertebe, mevki ve makam bakımından birbirlerine üstün kılmışızdır. Onlardan öylesi vardır ki, Allah vasıtasız olarak sadece onunla konuşmuştur. Musa (a.s.)'in durumu böyledir. Bazılarına da yüksek ve yüce mertebeler tahsis etmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in durumu böyledir...⁸¹⁰

Sâbuni âyetin bu bölümünün, önceki bölümde ifade edilen üstünlüğü açıkladığını, buna edebiyatta buna taksîm adının verildiğini⁸¹¹ beyan etmektedir.

Örnek 2

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ

Yüce Allah, kudretini ifade etmek üzere “Göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir.”⁸¹² buyuruyor.

⁸⁰⁹ Bakara, 2/253.

⁸¹⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. I. s. 160-161.

⁸¹¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. I. s. 161.

⁸¹² eş-Şûrâ, 42/49.

Sâbuni âyeti “Yüce Allah, göklerin, yerin ve bütün kâinatın Mâliki, dilediği gibi yaratmak ve vücûda getirmek suretiyle onlarda tasarruf sahibidir. Bu âyetten maksat, insanın, sahip olduğu mal ve mevkiye aldanmaması, onların hepsinin bir olan Allah'ın mülkü olduğunu ve göklerde ve yerlerde tasarruf yetkilerinin O'nun elinde bulunduğunu bilmesidir. O verir, vermez. O'nun hükmünü geri çevirecek ve bozacak hiç kimse yoktur. O. kullarından dilediğine sadece kızlar verir, oğul vermez Dilediğine de kız vermez, sadece oğullar verir.”⁸¹³ şeklinde tefsir etmektedir.

Sâbuni bu âyette taksîm sanatının bulunduğunu⁸¹⁴ beyan etmektedir.

3.3.2.10. Üslûbü'l-Hakîm Sanatı

Başkasının sorduğu bir soruyacevap verme yerine ona gerekli olan bilgiyi vermek anlamına gelen Üslûbü'l-Hakîm, Sâbuni tefsirinde ele alınmış ve bu hususta açıklamalar yapılmıştır. Burada bu kavramın lügat ve ıstılah anlamlarıyla tefsirdeki örnekler üzerinde durulacaktır.

3.3.2.10.1. Lügat ve İstılah Anlamı

Bu kavram sıfat tamlaması olarak “hikmetli tarz” anlamına gelmektedir. İstılah anlamı ise, muhatabın veya soru soran kimsenin, beklemediği bir cevap ile karşılaşmasıdır. Bazı edebiyatçılar bu sanata “el-Kavlü bi'l-mûcep” adını da vermektedirler.⁸¹⁵

3.3.2.10.2. Tefsirde Üslûbü'l-Hakîm Sanatı ile İlgili Örnekler

Örnek 1

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ
الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Yüce Allah bu âyette, “Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar vehac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere

⁸¹³ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. III. s. 146.

⁸¹⁴ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. III. s. 148.

⁸¹⁵ Kazvînî, *Telhîs*, s. 236.

kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa ersiniz.”⁸¹⁶
buyurmaktadır.

Sâbuni âyeti şöyle açıklamaktadır: “Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar insanlar ve özellikle hacc için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan kimsenin davranışdır.Evlere kapılarından girin, Allahtan korkun, umulur kî kurtuluşa ersiniz.”⁸¹⁷

Sâbuni âyetin edebi yönü hakkında da değerlendirme yapmıştır.O bu âyette “üslûbü'l-hakîm adı” verilen edebî sanatın bulunduğu görüşündedir. Müşrikler Rasulallah (s.a.v.)'a yeni doğan ayın niçin küçük olduğunu, daha sonra ışığı artarak niçin dolunay haline geldiğini soruyorlar, Yüce Allah ise onları, hilâllerin bu şekilde olmasındaki hikmeti beyana sevk ediyor. Demek istiyor ki: Sizin için faydalı olan ayın ilk günlerinden itibaren ışığının artıp, sonunda yine azalmasının sebebini sormanızı değil hilallerin yaratılışındaki hikmeti sormanızdır.⁸¹⁸

Örnek 2

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ

Yüce Allah buyuruyor ki; “Allah’ın onlara seslenerek, “Hani benim, varolduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?” diyeceği günü hatırla!”⁸¹⁹

Sâbuni âyeti şöyle açıklamaktadır: “Allah’ın kendilerine sesleneceği gün, müşriklerin halini düşün. Onları kınamak ve azarlamak üzere sûre şöyle der: Beni bırakıp da kendilerine taptığınız size yardım ve şefaateceklerini iddia ettiğiniz o ortaklar ve ilâhlar nerede?”⁸²⁰

Muhammed Ali es-sâbuni “İddia ettiğiniz ortaklarım nerede? cümlesinde, alay etme üslûbu kullanıldığını⁸²¹ beyan etmektedir.

⁸¹⁶ 2/Bakara, 189.

⁸¹⁷ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. I. s. 125.

⁸¹⁸ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. I. s. 127.

⁸¹⁹ 28/Kasas, 28/62(s:443)

⁸²⁰ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. II. s. 442.

⁸²¹ Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, C. II. s. 443; Diğer örnekler için bkz., Sâbuni, *Safvetü't-Tefasir*, Duhan, 44/49(C. III. s:179);ez-Zuhruf, 43/16(C. III. s:168);Hadid, 57/15(C. III. s. 332) İnşikâk, 84/24(C. III. s:539);

Yaptığımız bu çalışmanın Ek-2 bölümünde Sâbuni tefsirindeki belâgat başlıklarını tefsirdeki kullanım oranlarıyla birlikte verdik. Bu tabloda da görüldüğü üzere tefennun, zikrû'l-hâss ba'de'l-âmm, tekrar, ihtisâs, atıf, zikrû'l-âmm ba'de'l-hâss ve izâfet konularına çalışmamızı uzatmamak adına temâs edilememiştir. Fakat şunu özellikle belirtelim ki, Sâbuni bütün bu konulara yeri geldikçe temas etmiştir. Biz de bilimsel ahlâk gereği bu izahatı yapmayı uygun görüyoruz.

Son söz olarak; belâgat sanatı Sâbuni tefsirinde en çok temâs edilen konulardan olduğu tarafımızdan tespit edilmiş olmaktadır. Bu durum, onun bu ilme ne kadar önem atfettiğinin bir işâretidir.

Hem lafız hem de anlam yönüyle mucize bir ilâhî kitap olan Kur'ân, mükemmel bir belâgat eseridir. Şiir ve belâgat bakımından zirvede olan Arapların Kur'ân'ın bu yüce üslûbu sebebiyle hayrete düştükleri tarihi bir hakikattir.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılabilmesi, mükemmel nazım örgüsünün ve edebî vas-fının anlaşılabilmesi hiç kuşkusuz belâgat ve edebî sanatların sırlarına vakıf olmaya bağlıdır.

Beyân, meânî ve bedî' olarak üç bölüme ayrılan belâgat ilmi, Arap dilinin tabiatında var olan güzelliklerdir. Bu sebeple dilin doğasında var olan bu güzel örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de de yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu bu harika nazım örgüsü aynı zamanda yüce bir medeniyetin varlığına da işâret etmektedir. Çünkü dil medeniyetin inşasında son de-rece önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmayla birlikte Kur'ân'ın edebî yönüyle de mucîze bir ilâhî kitap olduğu inancımız pekişmekte ve bu çalışmamızın yeni çalışmalara katkı sağlayacağına olan umudumuzu yeşertmektedir.

SONUÇ

Belâgat, Arap dilinin en önemli ilimlerinden biri olup bir fikrin, sözlü veya ya-zılı olarak, yerinde, yeterince ve zamanında ifâde edilmesi anlamına gelmektedir. Beyân, meânî ve bedî‘ olmak üzere üç temel kısımdan oluşmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in sırlarına vakıf olmak, ancak belâgat ilmini bilmekle mümkün olabilir.

Belâgat ilmi, tedvin döneminden önce tefsir, hadis, kelâm, dil, nahiv ve edebiyat alanında yazılan eserlerde az ve dağınık bir şekilde yer almıştır. Belâgat alanında yazılmış olan ilk müstakil eser, Ebû ‘Osman ‘Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/870) tarafından te’lif edilen el-Beyân ve’t-Tebyîn adlı eseridir. Câhız bu eserinde diğer kitaplarda dağınık halde bulunan belâgat ile ilgili bilgi, görüş ve incelemeleri bir araya getirmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in insanlar için ne gibi hikmetler içerdiğini anlamaya çalışan ve bütün mesaisini buna hasreden Muhammed Ali es-Sâbuni, Safvetü’t-Tefâsir adlı tefsirinde Kur’ân belâgatıyla yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. O, Kur’ân’ın i‘cazını ve onun ihtiva ettiği bilgileri ortaya çıkartmak amacıyla dil ve belâgat ilmine özel önem vermiş, böylece farklı bir Kur’ân tasavvuruna sahip olduğu izlenimini vermiştir. Sâbuni’nin Kur’ân’ın belâgatına önem vermesinde ise, İslamın ana kaynağı olan Kur’an’la yeniden iletişime geçerek, modern çağda İslam kültür ve medeniyetinin canlanmasına olan inancı etkili olmuştur.

Sâbuni’nin ilmi yeterliliğinin en büyük delili hiç kuşkusuz üzerinde çalıştığımız Safvetü’t-Tefâsir adlı tefsiridir. Bu tefsir, daha önce kaleme alınmış el-Bahrü’l-Muhît, Keşşâf, Tefsirü’l-Kur’ani’l-‘Azîm, fî Zilâli’l-Kur’an, Câmi‘ü’l-Beyân, Dürrü’l-Mensûr, Mefâtiहु’l-Ğayb, Ruhu’l-Me‘âni gibi rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden yararlanılarak özet bir şekilde kaleme alınmıştır. Sâbuni tefsirinde klâsik tefsir metotlarından farklı bir yöntem takip etmiş, âyetlerin bölümler halinde tefsirlerini yapmıştır. Tefsir incelikleri, konumuz olan edebî sanatlar ve nükte bölümleri, bu tefsirin en orijinal kısmını oluşturması bakımından oldukça önemlidir.

Sâbuni, tefsirinde sadece önceki bilgileri nakleden bir tefekküre sahip değildir. O yeri geldikçe âyetlerin tefsirini yaparken kendi kanaatini de ortaya

koymuştur. Sâbuni'nin âyetlerin belâgat ilmi bakımından özelliklerine temas etmiş olması, onun bu ilme verdiği önemin bir göstergesi sayılmalıdır.

Bu çalışmamızda Sâbuni ve ilmî kişiliğini yakından tanımamızın yanı sıra, bu tefsirden yola çıkarak belâgat ilmi ve çeşitleri ile beyân ilmine ait 4, meânî ilmine ait 7 ve bedî' ilmine ait 16 edebi sanat olmak üzere toplam 27 edebî sanat hakkında bilgi edinilmiş ayrıca bu vesileyle Kur'ân-ı Kerîm lafızlarındaki edebi hususiyetlere vakıf olunmuştur.

Sâbuni bu eserinde Kur'ân âyetlerinin tefsir ederken rivâyet yöntemini geniş bir şekilde kullanmış, bu yönüyle eser bir rivâyet tefsiri özelliğine sahip olmakla birlikte; zaman zaman kendi değerlendirmelere de yer vererek tefsirin dirâyet boyutunun olduğuna yer vermiş olmaktadır.

Müfessir Sâbuni Kur'ân âyetleini tefsir ederken asla bir karşılaştırma ve tenkid süzgecinden geçirmemiş, bu konuda geleneksel bir tutum takınmıştır. Ayrıca belâgat ile ilgili kavramları da nakil yoluyla ele almış, kısmen kendi değerlendirmesine yer vermiştir.

Sâbuni Safvetü't-Tefasir'de toplam 1500 civârında Kur'ân âyetlerindeki belâgat özelliklerine temas etmiştir. Bu rakamın Kur'ân'ın bütün âyetleriyle mukâyese edildiğinde son derece anlamlı bir tabloya işâret ettiğini düşünüyoruz.

Bu çalışma bize, Kur'ân'ın akıl ve düşünme yeteneğini kullanma hususuna verdiği önemi kavramamıza vesile olmuş, ayrıca âyetlerin görünen boyutlarının yanı sıra arka planda var olan anlam inceliklerini öğrenmemimiz sağlamıştır. Ayrıca Kur'ân âyetlerinin az lafızla çok anlam ifâde etmesi, farklı kültürel kodlara mensup kişilere hitap ederken kullandığı esnek üslûp yapısı, bazı kavramları tekrar etmek suretiyle vurgu yöntemini benimsemesi, zaman zaman olayları tasvîr ederek yanlış davranışlara dikkat çekmesi vb. konularda Kur'an'ın izlediği yöntemin ibretle izlenmesi gereken bir husus olduğunun apaçık bir delilidir.

İnsanın psikolojik özelliklerinden birisi de süslü ifâde ve sanatlı sözlerden hoşlanmış olmasıdır. Dolayısıyla abartıya kaçmaksızın beşeri münâsebetlerde uygulayacağımız sanatsal iletişim yöntemi, kişileri etkilemede en önemli yöntem olacaktır.

Arap dili ve edebiyatının en büyük kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm, aynı zamanda bu toplumun kendine has düşünce tarzını, dünya görüşünü, estetik ve ahlâki değerleri de bünyesinde barındırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de manâya olduğu kadar sözün lafz özelliğine de önem verilmiştir. Bu durum onun yüce üslûbunun en önemli parçasıdır. Çünkü Kur'ân muhatapları iyilik ve hayra teşvik etmede hep bu üslûptan yararlanmışlardır. Şöyle ki, ümmî bir Peygamber'in dilinden sâdır olan ve yaklaşık yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanda hem kişisel hem de toplumsal düzeyde gerçekleştirdiği tevhid temelli dönüşümün arkasında Kur'ân'ın bu tesir edici üslûbunun etkisi son derece açıktır.

Sonuç olarak bu çalışmanın, Kur'ân'ın belâğat özelliklerine dâir ilmi çalışma yapacaklara önemli ve yararlı katkılar sağlayacağına inancımızla çalışmamızı bitiriyoruz.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Fazl Hasan; *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Meânî*, Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997.
- 'Atîk, Abdülazîz; *'İlmü'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1405/1985.
- Ahmet Cevdet Paşa; *Belâğat-ı 'Osmaniye*, İstanbul: Akçağ Yay., H. 1310/1894.
- Akbaş, Mehmet; "Sahabenin İslamı Tebliği", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).
- Akdemir, Hikmet; *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir: Nil, 1999.
- Albayrak, Erdoğan; "Arap Dili ve Belâğatında Mukâbele Sanatı ve Kur'ân-ı Kerîm'den Örnekler", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- Âlûsî, Ebû'l- Fadl Şihâbuddîn Mahmûd; *Ruhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm*, 30 cilt, Beyrut: y.y. 1985.
- Ankaravi, İsmâîl Rusûhî; *Miftâhü'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284.
- Askerî, Ebû Hilâl el Hasân b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî; *Kitâbu's-Sın'âteyn el-Kitâbe ve 'ş-Şi'r*, M. Emin Hanci (neşr.), Kâhire: 1320.
- Ateş, Süleyman; *Kur'ân Ansiklopedisi*, 30 cilt, İstanbul: Kuba Yay., 2003.
- _____ ; *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 12 cilt, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990.
- Bekrî Emîn; *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî Sevbihâl-Cedîd*, Beyrut: 'İlmü'l-Beyân, 2004.
- Berekât, Muhammed Ebû Ali; *el-Mevrid*, Mecelle Türâsiyye Fasliyye, y.y.1983.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer; *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Abdülkadir Arâfat el-A'sâ (thk.), Beyrut: 1996.
- Beyhâki, Ebû Bekir Ahmed b.Hüseyn b.Ali Abdullah b.Musa; 8 cilt, *es-Sûnenu'l-Kübra*, Muhammed Ziyâurrahman el-A'zâmi (thk.), Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ lîl-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Beyler, Muhammet; "XX. Asır Haleb Muhaddisleri", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Bilgegil, M. Kaya; *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1980.
- Bolelli, Nusretin; *Belâğat Arap Edebiyatı*, 6. Baskı, İstanbul: MÜİF Yay. 2011.
- Bulut, Ali; *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî*, I. Baskı, İstanbul: İFAV. Yay. 2013.
- _____ ; "Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Uslûbü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research Volume 3 / 11, Spring 2010, 184-186.
- Bursevî, İsmail Hakkı; *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Kitabevi, 10 cilt, H. 1389/1969.

- Câhız, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr; *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, 3 cilt, Kahire: Abdüsselâm Muhamed Hârûnel (neşr.), 1405/1985.
- Cârim, Ali- Emîn, Mustafa; *el-Belâğatü’l-Vâzıha*, Mısır: y.y.1959.
- Celâluddîn el-Mahallî ve’s-Suyûtî; *Tefsiru’l-Celâleyn*, Beyrut: y.y.1994.
- Cerrahoğlu, İsmail; *Tefsir Usûlü*, Ankara: Elif Ofset, 1979.
- Cevherî, İsmâil b. Hammad; *es-Sihâh fi’l-Luğa ve’l-‘Ulûm*, 2 cilt, “vcz” mad. Beyrut: y.y. 1979.
- Coşkun, Menderes; *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh, Yay., 2012.
- Çörtü, Mustafa Meral; *Sarf-Nahiv Edatlar*, 12. Baskı, İstanbul: İFAV. Yay., 2011.
- Cürcâni, ‘Abdulkâhir Ebu Bekr ‘Abdurrahman b. Muhammed; *Delâilü’l-Îcâz*, Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-‘Arabi, 1995.
- Cürcâni, Ebu’l-Hasan; *el-Vesâta beyne’l-Mütenebbî ve Husumihi*, Kahire: 1370/1951.
- Dağ, Mehmet; *Kur’ân’da Üslûp Diyalektiği: İltifât*, Ankara: Salkımsöğüt Yay. 2008.
- Demir, İbrahim; “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsir Metodu”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000).
- Demirci, Muhsin; *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul: İFAV. Yay., 2011.
- Develioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, “Hasr” ve “Kasr” Mad., II. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 1997.
- Durmuş, İsmail ve Pala, İskender; “İstiâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, XXII, 2001, XXII, s. 31.
- Durmuş, İsmail; “Me‘ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, XXVIII, 2003, ss. 204-206.
- _____ ; “Hazîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 1998, ss. 122-124.
- _____ ; “Mukâbele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2006, ss. 10-102.
- _____ ; “Mübâlâğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2006, ss. 425-427.
- _____ ; “Reddü’l-‘Acz ‘ale’s-Sadr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, 2007. ss. 521-522.
- _____ ; “Tezâd” (tıbâk), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV. Yay., XXXI, 2012, s. 60.
- Ebû Hayyan el-Endelüsi, Muhammed b. Yûsuf b. Ali; *el-Bahru’l-Muhît*, 11 cilt, Rıyad: Mektebetü ve Matâbi‘ün-Nasri’l-Hadîs, t.y.

- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ; *Mecâzü'l-Kur‘ân*, Muhammed Fuad Sezgin (thk.), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981.
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî; *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm*, Abdülkadir Ahmed Ata (thk.), 9 cilt, Rıyâd: Mektebetü Rıyâd el-Hadîse, t.y.
- Enîs, İbrahim ve diğeri; *el-Mu‘cemü'l-Vasît*, el-Mektebetü'l-İslamiyye (neşr.), İstanbul: y.y. ty.
- Eren, Şadi; *Kur‘ân'da Teşbîh ve Temsiller*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Ezheri, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed; *Tehzîbu'l-Luğa*, Mısır: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arâbi, 1964.
- Firûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb; *el-Kâmûsü'l-Muhit*, 4 cilt, Beyrut: Mektebetü tahkikü't-turâs fî müessesetu'r-Risâle (neşr.), 1987.
- Gazzî, Kâmil el-Bâbî; *Nehru'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, Şevki Şa's ve Mahmûd Fahûri (thk.), 3 cilt, Dımaşk: Nehru'z-Zeheb, 1991.
- Güneş, Kadir; *Arapça Türkçe Sözlük*, "Kâbele" mad., İstanbul: Mektep Yay. 2010 s. 926
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah; "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, VI, 1992, ss. 22-23.
- Haritânî, Mahmûd; "Halep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XV, 1997, ss. 247-248.
- Hâşimi, Seyyid Ahmed; *Cevâhirü'l-Belâğa fî'l-Me‘ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, Yusuf es-Sameylî (thk.), Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye (neşr.), 1999.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm; *Lübâbu't-Te'vil fî Me'âni't-Tenzîl*, Beyrut: y.y., t.y.
- Hop, Musa; "Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur‘ân", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000).
- Hökekleli, Hayati; "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IXX, ss. 248-252.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osman; *el-Hasâis*, Muhammed 'Ali en-Neccâr (neşr.), 2 cilt, Beyrut: 1371/1952.
- _____; *el-Musannef*, İbrahim Mustafa (thk.), Mısır: y.y. 1954.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Semseddin Muhammed; *el-Fevâidü'l-Müsavvak 'Ulümü'l-Kur‘ân ve İlmü'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâmuddîn; *Tefsîru'l-Kur‘âni'l-'Âzim*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1983.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fazl, Cemâluddîn Muhammed el-İfrîkî el-Mûrî; *Lisânü'l-'Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1410/1990.

- İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Ali Hasan el-Ezdi; *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'ri veAdâbihi*, 2 cilt, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (thk.), Kahire: Matbaatü'l-Hicâzî,1934.
- İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali;*Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 9 cilt, Dımaşk: Mektebetü'l-İslâmî, 1404.
- İbrahim Mustafa, Ahmed Hasen ez-Zeyyât; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Tahran: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- İsen, Mustafa, (Editör)-Osman Horata- Muhsin Macit- Filiz Kılıç-İ. Hakkı Aksoyak;*Eski Türk Edebiyatı*, 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yay., 2011.
- Kaçar, Halil İbrahim; “Edebi Yönden Hazîf Uslûbü”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002).
- Kadı Beydâvi, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer; *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 5 cilt, Beyrut: Dâr'ul-Fikr,1996.
- Karaalioglu, Seyit Kemal; *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılap Yay. 1983.
- Karaver, Ümit; “Kara Saîd'in Şerhü Risâlet-i-İstiâre” adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn; *Mehâsinu't-Te'vîl*, 10 cilt, Kahire: ty.
- Kayrevânî, İbn Raşîk Ebû Ali el- Hasan el-Ezdi;*el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r veAdâbihî ve Nakdihî*, 2 cilt, Muhammed Karakazan (thk.), I. Baskı, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1988.
- Kazvînî, el-Hafîb Ebû Abdullah Muhammed;*el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*,Behiç Gazevi (thk.), 2 cilt, Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1993.
- _____; *Telhîs*, Sadi Çöğenli-Mustafa Kılıç-Nezat H.Yanık (neşr.), İstanbul: 2001.
- Keskioğlu, Osman; *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerîm Bilgileri*,2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1989.
- Kılıç, Hulusi; “Belâğat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1992, ss.380-383.
- Kınar, Kadir; “Belâğatta İcâz”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
- Koca, Ferhat;“İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV. Yay., IXX, 1999, ss. 240-247.
- Kocakaptan, İsa;*Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul: Damla Yay., 1999.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ensârî; *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, 20 cilt, Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, 1387/1967.
- Kürd 'Ali, Muhammed; *el-Îcâz*,Mecelletu'l Mecma'il-'ilmiyyi'l-'Arabî,Muharrem, C. 24, Cüz: 4, Dımaşk: Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyyeti'l-Ehliyye,1951.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin;*fî Zilâli'l-Kur'an*,M. Emin Saraç (çev.), İstanbul: 1977.

- Marangozoğlu, İzzet; “Arap Edebiyatında Bedi‘ ve Bedi‘iyyât, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Matlub, Ahmed; *Mu‘cemu’l-Mustalahati’l-Belâğiyye*, 2. Baskı, Beyrut: Mektebetü Lübnan en-Nâşirûn, 1996.
- Matran, Yusuf Debis; *Tarihu Suriye ed-Dînî ve’d-Dünyevî*, 8 cilt, Beyrut: Dâru Nâzir ‘Uyûn, 1994.
- M. Zihnî Efendi; *el-Kavlü’l-Ceyyîd fî Şerhî Ebyâti’t-Telhis ve Şerhayhî-Hâşiyeti’s-Seyyîd*, İstanbul: y.y., 1304.
- Mennâü’l-Kattân; *Mebâhis fî ‘Ulumi’l-Kur’ân*, 1. Baskı, Riyâd: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1413/1992
- Merağî, Ahmet Mustafa; *‘Ulumu’l-Belağa*, 3. Baskı, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ty.
- Misrî, Muhammed Abdülğâni; *Nazariyyetü’l-Câhiz fî’l-Belâğa*, Amman: Dâru’l-‘Adevî, 1983.
- Mitrâci, İrfân; *el-Câmi‘ li Funûni’l-Luğâti’l-‘Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1987.
- Muallim Nâci; *Islâhat-ı Edebiye*, M.Yekta Saraç (thk.), Risâle Yay. İstanbul: 1996.
- el-Mühendis, Mecdi Vehbe Kâmîl; *Mu‘cemü’l-Mustalâhati’l-‘Arabiyye fî’l-Luğâ*, Beyrut: y.y., 1984.
- Muslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyri; *Sahîh-i Muslim*, M. Fuad Abdulbâki (thk.), 5 cilt, Beyrut: Dâru İhyâ-i Kutubi’l-‘Arabiyye, 1954.
- Müslim, Mustafa; *Mebâhis fî İ‘câzi’l-Kur’ân*, Cidde, Daru’l-Minâre, 1408/1988.
- Nahhâs, Ebû Ca‘fer; *Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Muhammed Ali es-Sâbûnî (thk.), Mekke: Ümmü’l-Kurrâ Üniversitesi Yay.1988.
- Nâyif Ma‘rûf; *el-Mû‘cezû’l-Kâfi fî ‘Ulumi’l-Belâğa ve’l-‘Arûz*, Beyrut: 1997.
- Nesâi, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb; *Sünen*, 9 cilt, Abdulfettâh Ebû Gudde (tahk.), Halep: Mektebetu Matbuati’l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât; *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, İstanbul: Eda Neşriyat, 1993.
- Ortaylı, İlber; *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Ankara: Timaş, 2007.
- Özdemir, Ahmet Turan; “Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Tefsirciliği”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- Öztürk, Uğur; “Arap Dilinde Hazf”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- Öztürk, Mustafa; *Kur’ân Dili ve Retoriği*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.
- Özyılmaz, Fatih; “İslamın Suriye’ye Yayılışı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

- Râgıb el-İsfehânî; *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, (Muhammed Seyyid Geylânî (thk.), Dâru'l-Mârife, t.y.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn; *Mefâtihu'l-Ğayb*, 28 cilt, Beyrut: ty.
- _____ ; *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1985
- Recâizâde, Mahmud Ekrem; *Ta'lîm-i Edebiyât*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1299.
- Rifat, Mehmed; *Mecâmi'ü'l-Edeb*, (İlm-i Belâğat, İlm-i Me'âni, İlm-i Beyân, İlm-i Bedî'), İstanbul: Dersaadet, 1308/1890.
- Rummânî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa; *en-Nüket fî Î'câzi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru'l-Maarif Yay. ty.
- Sa'îdi, Abdülmüteâl; *Buğyetü'l-Îzâh fî Telhîsi'l-Miftâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 4 cilt,y.y., Mektebetü'l-Âdâb, ty.
- Sâbuni, Muhammed Ali; *Akîdetü Ehli's-Sunne fî Mizâni's-Şer*, Mekke: Dâru's-Sâbûnî, 1998.
- _____ ; *el-Fikhu's-Şer'iyyu'l-Müeyesser fî Dav'il-Kitâb ve's-Sunne*, 8 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1998.
- _____ ; *el-Hedyün-Nebeviyyu's-Sahîh fî Salâti't-Terâvih*, Mekke: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- _____ ; *el-Mehdî ve Eşrâtu's-Sa'a*, Dimeşk: Mektebetü'l-Ğazâlî,1981.
- _____ ; *el-Mevâris fî's-Şeri'âti'l-İslâmiyye fî Dav'il-Kitab ve's-Sunne*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, H.1390/1986.
- _____ ; *el-Muktetâf min 'Uyûni't-Tefâsir*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1996.
- _____ ; *el-Munteka'l-Muhtâr min Kitâbi'l-Ezkâr*, Mekke: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- _____ ; *es-Sünne ve Mekânetühü fî't-Teşri'il-İslâmi*, Mekke: Dâru's-Sâbûnî,1999.
- _____ ; *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü'l-Mutahhara*, Mekke: Mektebetü Da'veti'l-Hak, H 1417.
- _____ ; *ez-Zevâcü'l-İslâmiyyü'l-Mübekkeru Saâdetün ve Hisânetün*, Mekke: Dâru's-Şühedâ, 1993.
- _____ ; *Fethu'r-Rahmân bî Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb,1985.
- _____ ; *Hareketü'l-Arz ve Deverânuhu Hakikatün İlmiyyetün Esbeteha'l-Kur'ân*, Şam: Dâru'l-Kalem, 1991.
- _____ ; *Îcâzü'l-Beyân fî Suveri'l-Kur'ân*, Şam: y.y., 1979.
- _____ ; *Keşfü'l-İftirâât fî Risâleti't-Tenbihât havle Kitâbi Safveti't Tefâsir*, Amman: Dâru'l-Ammer, 1989.
- _____ ; *en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ*, Beyrut: Dâru'l-'Aleml-Kutub,1985.
- _____ ; *Muhtasar İbn Kesir*, 3 cilt, Beyrut: Meltebetü'l-Cidde, ty.
- _____ ; *et-Tıbyân fî 'Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1985.

- _____ ; *Kabesün min Nuri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8 cilt, Dirâsatün Kur'âniyyetün, Mekke: Dâru's-Selâm, 1997.
- _____ ; *Mevkîfü's-Şerîâti'l-Ğarra min Nikâhi'l-Mut'a*, Mekke: Dâru's-Selâm, 1998.
- _____ ; *mîn Künûzi's-Sunne Dirâsetiün Edebiyyetün ve Luğâviyyetün mine'l-Hadisi's-Şerîf*, İstanbul: Dersaadet, 1970.
- _____ ; *Safvetü't-Tefâsir*, Tefsîrlerin Özü, Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz (çev.), 6 cilt, İstanbul: Ensâr Neşriyât, 1990.
- _____ ; *Muhtasar-u Tefsîr-i İbn-i Kesîr (Tefsîrul-Kur'âni'l-'Azîm)*, 3 cilt, Beyrut: Dâr'ül-Kur'ani'l-Kerim, 1981.
- _____ ; *Muhtasar-u Tefsîr-i Taberî, (Câmi'u'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân)*, 2 cilt, Beyrut: Dâr'u'l-Kur'âni'l-Kerîm, ty.
- _____ ; *Nikâhü'l-Mut'a fi'l-İslâm Haramun*, Mekke: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- _____ ; *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, 2 cilt, 3. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- _____ ; *Risâletü's-Salât*, Halep: y.y.1965.
- _____ ; *Safvetü't-Tefâsir*, 3 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerîm, ty.
- _____ ; *Sayhatü'n-Nezîr Ehtarü'l-Cerâimi'd-Diniyye ve'l-İctimâiyye (Cerime-tü'r-Ribâ)*, Beyrut: Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1998.
- _____ ; *Şubuhât ve Ebâtîl havle Te'âddudi Zevcâti'r-Rasûl*, Mekke: Râbiâtü'l-Âlem, 1980.
- _____ ; *Tefsîru'd-De'âvâti'l-Mübârekât mine'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1975.
- _____ ; *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîr-i Rûhi'l-Beyân*, 4 cilt, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1988.
- Saraç, M. A. Yekta; *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, İstanbul: Bilimevi Yay. 2001.
- Sarraoğlu, Hasan; “İslâmın Doğu Dönemi Arap Edebiyatında Mecâz Sanatı,” (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Sarıkaya, Meliha Y.; “Tezâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXXI, 2012, s. 60.
- Sarı, Mevlüt; *Arapça Türkçe Lügat*, “Kâbele” mad. İstanbul: Bahar Yay., 1982.
- Sekkâkî, İbn Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî; *Miftâhu'l-'Ulûm*, Naim Zenzur (thk.), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- Sinanoğlu, Mustafa; “İbâdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV. Yay., C. IXX, ss. 233-235
- Stevenson, Robert; “İstifhâm”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB. Basımevi, 1988.
- Suyûti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr; *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'ân*, 4. Baskı, 2 cilt, Dâru İbn Kesir, Beyrut: H. 1420/1999.
- _____ ; *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Kahire: yy., 1954.

- _____; *ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*, 8 cilt, Tahran: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1377/1958.
- Suyûtî, Celâlü'd-Din-Celâlü'ddîn el-Mahallî; *Tefsiru'l-Celâleyn*, İstanbul: Eser Neşriyat, t.y.
- Sahiner, Necmeddin; "*Edebî Sanatlar*," İstanbul: Yeni Asya Yay., 1975.
- Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa; *el-Muvafakat fî Usûli'l-Ahkâm*, Mısır: Daru'l-İbn'l-Affan, 1421/2001.
- Şâtıbî, Ebu İshak; *Muvafakat*, İslami İlimler Metodolojisi, Mehmet Erdogan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Şerif Râdî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin; *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzi'l-Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye (neşr.), 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir; *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli-Ayati'l-Kur'ân* 30. cilt, Beyrut: Kur'an, Daru'l Fikr, 1988.
- Tabressî, Ebû Ali; *Mecme'ül-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 10 cilt, Tahran: el-Mektebetü'l-İlmiyyetü'l-İslâmiyye, ty.
- Taftâzânî, Sa'duddîn; *Muhtasaru'l-Meânî*, Eser Kitabevi, İstanbul: 1960.
- _____; *et-Telvîh 'Ale't-Tavzîh*, 2 cilt, İstanbul: Matbaa-i Mektebi Sanayi, 1310/1892.
- _____; *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1390/1891.
- Tahirü'l-Mevlevî; *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul: Kemâl Edib Kürkçüoğlu (neşr.), 1994.
- Tahir b. Aşur, Muhammed; *Mûcizü'l-Belâğa*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- Tasa, Muhammed; *Kur'ân'da Cümle Yapısı*, Konya: Adal Ofset, 2005.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed; *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 20 cilt, Musul: Mektebetü'l-'Ulûm, 1983.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali; *Keşşâfü Islâhâti'l-Funûn*, Ahmed Hasan Besec (thk.), 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa; *Sünen*, 5 cilt, İstanbul: Çağrı Yay., 1981.
- Tuncel, Emrullah; "Arap Dili ve Belâğatında Mübalağa", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Türdav, Türkiye Büyük Kitap Kataloğu, İstanbul: Türdav Yay., 1997.
- Ulus (Ülger), Müşerref; "Arap Dili ve Belâğatında İltifât Sanatı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Uludağ, Süleyman; "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İXX, 2003, s. 248

- el-'Useymîn, Muhammed b. Sâlih; *Şerhu Durâsi'l-Belâğa*, Eşref b. Yûsuf (thk.), Kuveyt: y.y., 2005.
- Ünlü, Demirhan; *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 7. Baskı, Ankara: TDV Yay., 2012.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed; *Esbâbu'n-Nuzûl*, İstanbul: Necati Tetik, Necdet Çağıl, (çev.), ty.
- Varışoğlu, Mehmet Celal; "18.Yüzyıl Divan Şiirinde İsti'âre, Mecâz ve Mazmun Kavramları ve Yüzyılın Şiirine Genel Bakış", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
- Yavuz, Ömer Faruk; *Kur'ân'da Sembolik Dil*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9 cilt, İstanbul: Eser Kitabevi, t.y.
- Yener, Fetullah; "Uslûbî Anlatım ve Takdîm-Te'hir Uslûbunun Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- Yıldız, Hakkı Dursun ve diğerleri; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, 16 cilt, İstanbul: Çağ Yay. 1993.
- Yılmaz, Selahattin; "Kur'ân'da Müşâkele Sanatı", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- Yüksel, Ahmet; "Arap Dilinde Tazmin", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2002, ss. 127-132.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed; *Meâni'l-Kur'ân*, 5 cilt, Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr; *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîlve 'Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vücûhu't-Te'vîl*, 6 cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1977.
- _____ ; *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut: Dârü's-Sadr (neşr.), 1366/1965.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin; *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrut: Dârü'l-Erkam, t.y.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh; *el-Burhân fî 'Ulumi'l-Kur'ân*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (thk.), 4 cilt, Kahire: Mektebetu Dari't-Turas, ty.

EK-1-(TIBÂK SANATI İLE İLGİLİ ÖRNEK ÂYETLER)

Sûre/Âyet No	Tefsirdeki Cilt /Sahife No	Tibâk ile ilgili Örnekler
el-Bakara (2), 33	C. I, s. 49	مَا تُبَدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
el-Bakara (2), 77	C. I, s. 72	مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
el-Bakara (2), 178	C. I, s. 120	الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدِ بِالْعَبْدِ
el-Bakara (2), 220	C. I, s. 143	وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ
el-Bakara (2), 221	C. I, s. 143	يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ
el-Bakara (2), 228	C. I, s. 147	لَهُنَّ.....عَلَيْهِنَّ
el-Bakara (2), 229	C. I, s. 147	فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ
el-Bakara (2), 239	C. I, s. 155	خَفْتُمْ.....أَمِنْتُمْ
el-Bakara (2), 243	C. I, s. 159	مُوتُوا.....أَحْيَاهُمْ
el-Bakara (2) , 245	C. I, s. 159	يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ
el-Bakara (2) , 253	C. I, s. 161	مَنْ ءَامَرَ وَمَنْهُمْ مَنْ كَفَرَ
el-Bakara (2) , 255	C. I, s. 164	مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
el-Bakara (2) , 258	C. I, s. 167	يُحْيِي وَيُمِيتُ
el-Bakara (2) , 258	C. I, s. 167	مِنَ الْمَشْرِقِ.....مِنَ الْمَغْرِبِ
el-Bakara (2) , 274	C. I, s. 173	بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
el-Bakara (2) , 274	C. I, s. 173	وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
el-Bakara(2), 275	C. I, s. 176	وَ أَحَلَّ.....وَ حَرَّمَ
el-Bakara(2), 276	C. I, s. 176	يَمْحَقُ اللَّهُ الرَّبَا وَيُرِي
el-Bakara (2), 282	C. I, s. 179	صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا
el-Bakara (2), 282	C. I, s. 179	تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرُ
el-Bakara(2), 284	C. I, s. 181	وَإِنْ تُبَدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفَوْهُ
el-Bakara(2),286	C. I, S. 181	مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

Âl-i İmrân,(3),26	C. I, s. 196	وَتَذَرُوهُمْ
Âl-i İmrân (3), 27	C. I, s. 196	وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ
Âl-i İmrân (3), 41	C. I, s. 200	بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ
Âl-i İmrân (3), 50	C. I, s. 203	وَلَا حِلَّ... حُرْمَ
Âl-i İmrân (3), 83	C. I, s. 216	طَوَعًا وَكَرْهًا
Âl-i İmrân (3), 106	C. I, s. 223	تَبْيَضُ وَجُوهُهُ وَتَسْوَدُ وَجُوهُهُ
Âl-i İmrân (3), 134	C. I, s. 233	فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ
en-Nisâ (4), 6	C. I, s. 260	وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِرْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا
en--Nisâ (4), 7	C. I, s. 260	قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ
en-Nisâ (4), 24	C. I, s. 272	مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
en-Nisâ (4), 83	C. I, s. 293	مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ
el-Mâide (5), 5	C. I, s. 331	مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
el-Mâide (5), 54	C. I, s. 353	أَدَلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ
el-Mâide (5), 82	C. I, s. 365	عَدَاوَةٌ... مَوَدَّةٌ
el-Mâide (5), 100	C. I, s. 370	الْخَيْبِ وَالطَّيِّبِ
el-En'âm (6), 91	C. I, s. 406	تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ
el-En'âm (6), 95	C. I, s. 411	الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ
el-En'âm (6),104	C. I, s. 412	فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ
el-En'âm (6),142	C. I, s. 427	حُمُولَةً وَقَرْشًا
el-A'râf (7), 131	C. I, s. 471	الْحَسَنَةَ...السَّئِيَةَ
Hûd (11), 44	C. II, s. 18	يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي
Hûd (11), 82	C. II, s. 32	جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا
el-İsrâ (17), 75	C. II, s. 174	ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ
el-Kehf (18), 2	C. II, s. 188	لِنُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ وَيُنشِرَ
el-Kehf (18), 56	C. II, s. 201	مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ
el-Hac (22), 4	C. II, s. 284	يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ
el-Hac (22), 25	C. II, s. 290	الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ

en-Nûr (24), 11	C. II, s. 331	لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
el-Furkân (25), 64	C. II, s. 372	سُجَّدًا وَقِيَامًا
en-Neml (27), 48	C. II, s. 416	يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
el-Kasas (28), 82	C. II, s. 449	يَبْسُطُ وَيَقْدِرُ
Ankebût (29), 3	C. II, s. 457	صَادِقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَافِرِينَ
Ankebût (29), 19	C. II, s. 457	يُبدئِ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
Ankebût (29), 21	C. II, s. 457	يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ
Ankebût (29), 52	C. II, s. 468	ءَامَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ
Ankebût (29), 62	C. II, s. 469	يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ
er-Rûm (30), 11	C. II, s. 474	يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
er-Rûm (30), 24	C. II, s. 480	خَوْفًا وَطَمَعًا
er-Rûm (30), 27	C. II, s. 480	يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
er-Rûm (30), 41	C. II, s. 484	فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
Lokmân (31), 12	C. II, s. 493	وَمَنْ يَشْكُرْ وَمَنْ كَفَرَ
Lokmân (31), 20	C. II, s. 498	ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً
el-Ahzâb (33), 5	C. II, s. 517	أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ
el-Ahzâb (33), 17	C. II, s. 517	سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً
el-Ahzâb (33), 10	C. II, s. 517	مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ
el-Ahzâb (33), 42	C. II, s. 533	بُكْرَةً وَأَصِيلًا
el-Ahzâb (33), 42	C. II, s. 529	مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
el-Ahzâb (33), 51	C. II, s. 533	تُرْجَى مِنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوَى
el-Ahzâb (33), 51	C. II, s. 533	ابْتِغَايَتِ مِمَّنْ عَزَلْتَ
es-Sebe (34), 2	C. II, s. 549	يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ
es-Sebe (34), 2	C. II, s. 549	يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ
es-Sebe (34), 3	C. II, s. 549	وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ
es-Sebe (34), 15	C. II, s. 555	عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ
es-Sebe, (34), 28	C. II, s. 555	بَشِيرًا وَنَذِيرًا

es-Sebe (34), 30	C. II, s. 555	لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ
es-Sebe (34), 33	C. II, s. 555	اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا
es-Sebe (34), 36	C. II, s. 561	يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ
es-Sebe (34), 42	C. II, s. 561	نَفْعًا وَلَا ضَرًّا
es-Sebe (34), 46	C. II, s. 561	مَشَى وَفَرَادَى
el-Fâtir (35), 16	C. II, s. 575	يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ
el-Fâtir (35), 19	C. II, s. 575	الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ
el-Fâtir (35), 20	C. II, s. 575	وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ
el-Fâtir (35), 21	C. II, s. 575	وَلَا الظُّلُّ وَلَا الخُرُورُ
el-Fâtir (35), 22	C. II, s. 575	الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ
el-Fâtir (35), 24	C. II, s. 575	بَشِيرًا وَنَذِيرًا
el-Fâtir (35), 29	C. II, s. 575	سِرًّا وَعَلَانِيَةً
Yâsîn (36), 9	C. III, s. 12	أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمَنْ خَلْفَهُمْ سَدًّا
Yâsîn (36), 10	C. III, s. 12	ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ
es-Sâffât (37), 12	C. III, s. 35	عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ
Sâd (38), 18	C. III, s. 56	يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ
el-Ğafir (40), 11	C. III, s. 113	أَمْتَنَا ائْتِنِينَ وَأَحْيَيْنَا ائْتِنِينَ
el-Ğafir (40), 28	C. III, s. 113	وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا وَإِنْ يَكُ صَادِقًا
el-Ğafir (40), 46	C. III, s. 113	عُدُوًّا وَعَشِيًّا
Fussilet (41), 4	C. III, s. 129	بَشِيرًا وَنَذِيرًا
Fussilet (41), 11	C. III, s. 129	طَوْعًا أَوْ كَرْهًا
Fussilet (41), 25	C. III, s. 129	مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
Fussilet (41), 34	C. III, s. 129	الْحَسَنَةَ وَلَا السَّيِّئَةَ
Fussilet (41), 43	C. III, s. 129	مَغْفِرَةً وَذُو عِقَابٍ
Fussilet (41), 44	C. III, s. 129	ءَأَعْجَبِي وَعَرَبِي
Fussilet (41), 47	C. III, s. 129	وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ

Fussilet (41), 49	C. III, s. 129	مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ
eş-Şûrâ (42), 12	C. III, s. 147	يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ
eş-Şûrâ (42), 50	C. III, s. 147	ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا
el-Ahkâf (46), 12	C. III, s. 202	لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَيُبَشِّرَ لِلْمُحْسِنِينَ
el-Ahkâf (46), 15	C. III, s. 202	حَمَلَتَهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا
Muhammed (47), 4	C. III, s. 215	فَأِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً
Muhammed (47), 38	C. III, s. 215	وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ
el-Fetih (48), 2	C. III, s. 229	مَا تَقَدَّمْ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ
el-Fetih (48), 8	C. III, s. 229	وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
el-Fetih (48), 9	C. III, s. 229	بُكْرَةً وَأَصِيلًا
el-Fetih (48), 10	C. III, s. 229	فَمَنْ نَكَثَ فَمَنْ آوَىٰ
el-Fetih (48), 11	C. III, s. 229	إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا
el-Fetih (48), 14	C. III, s. 229	يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ
el-Fetih (48), 27	C. III, s. 229	مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ
el-Fetih (48), 29	C. III, s. 229	وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ
en-Necm (53), 25	C. III, s. 280	فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ
en-Necm (53), 30	C. III, s. 280	صَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَىٰ
en-Necm (53), 43	C. III, s. 281	أَضْحَكَ وَأَبْكَى
en-Necm (53), 44	C. III, s. 281	أَمَاتَ وَأَحْيَا
en-Necm (53), 44	C. III, s. 281	وَتَضَحَّكُونَ وَلَا تَبْكُونَ
el-Vâkı'a (56), 8	C. III, s. 316	الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ
el-Vâkı'a (56), 9	C. III, s. 316	الْمَشَاقِمِ مَا أَصْحَابُ الْمَشَاقِمِ
el-Vâkı'a(56), 13-14	C. III, s. 316	مِنَ الْأُولَىٰ وَمِنَ الْآخِرِينَ
el-Hadîd (57), 2	C. III, s. 332	يُحْيِي وَيُمِيتُ
el-Hadîd (57), 3	C. III, s. 332	هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ
el-Mücâdele (58), 7	C. III, s. 345	وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ

el-Haşr (59), 22	C. III, s. 358	عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
es-Saff (61), 14	C. III, s. 376	فَلَمَّنتَ طَائِفَةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرْتَ طَائِفَةً
el-Cum‘a (62), 8 -9	C. III, s. 382	فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ
el-Münâfikûn (63), 3	C. III, s. 388	ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا
el-Münâfikûn (63), 6	C. III, s. 388	سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ
el-Münâfikûn (63), 8	C. III, s. 388	الْأَعْرُ مِنْهَا الْأَذَلُّ
et-Teğâbun (64), 2	C. III, s. 395	فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ
et-Teğâbûn (64), 4	C. III, s. 395	وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ
et-Tahrîm (66), 1	C. III, s. 413	لِمَ تَحْرِمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ
et-Tahrîm (66), 3	C. III, s. 413	عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ
et-Tahrîm (66), 5	C. III, s. 413	تَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا
el-Mülk (67), 2	C. III, s. 421	الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ
el-Mülk (67), 13	C. III, s. 421	وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ
el-Kalem (68), 35	C. III, s. 432	الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ
el-Me‘âric (70), 37	C. III, s. 448	عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
el-Me‘âric (70), 40	C. III, s. 448	بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ
en-Nûh (71), 9	C. III, s. 455	أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ
en-Nûh (71), 5	C. III, s. 455	لَيْلًا وَنَهَارًا
el-Cin (72), 2	C. III, s. 462	فَأَمَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ
el-Cin (72), 5	C. III, s. 462	الْإِنْسَ وَالْجِنَّ
el-Müzzemmil (73), 3-4	C. III, s. 470	نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ
el-Kiyâme (75), 13	C. III, s. 488	قَدَّمَ وَأَخَّرَ
el-Kiyame (75), 31-32	C. III, s. 488	فَلَا صَدَقَ وَلَكِنْ كَدَّبَ
el-Însan (76), 3	C. III, s. 497	إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا
el-Însan (76), 13	C. III, s. 497	شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا
el-Însan (76), 25	C. III, s. 497	بُكْرَةً وَأَصِيلًا

el-Mürselât (77), 6	C. III, s. 504	عُذْرًا أَوْ نُذْرًا
el-Mürselât (77), 16-17	C. III, s. 504	نُهْلِكِ الْأُولِينَ نُنِيعُهُمُ الْآخِرِينَ
el-Mürselât (77), 26	C. III, s. 504	أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا
en-Nâzi'ât (79), 25	C. III, s. 517	نَكَالَ الْآخِرَةَ وَالْأُولَى
en-Tekvîr (81), 12	C. III, s. 526	وَإِذَا الْجَحِيمُ وَإِذَا الْجَنَّةُ
el-Înfîtâr (82), 5	C. III, s. 529	مَا قَدَّمْتَ وَأَخَّرْتَ
el-Mutaffifîn (83), 2	C. III, s. 535	يَسْتَوْفُونَ يَخْسِرُونَ
el-Burûc (85), 13	C. III, s. 543	يُبْدِئُ وَيُعِيدُ
el-A'âlâ (87), 13	C. III, s. 550	لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا
el-Fecr (89), 3	C. III, s. 559	وَالشَّفَعِ وَالْوَتْرِ
eş-Şems (91), 8	C. III, s. 567	فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا
el-Leyl (92), 15	C. III, s. 571	الْأَشْقَى الْأَتَقَى
et-Tîn (95), 4-5	C. III, s. 579	فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ أَسْفَلَ سَافِلِينَ
el-Beyyine (98), 6 -7	C. III, s. 589	هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
el-Kureyş (106), 2	C. III, s. 607	رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ
en-Nâs (114), 6	C. III, s. 627	مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ

EK-2 (MUKÂBELE SANATI İLE İLGİLİ ÖRNEK ÂYETLER)

Sûre/Âyet No	Tefsirdeki Cilt/Sahife No	Mukabele ile İlgili Örnek Âyetler
el-Bakara (2), 22	C. I, s.43.	الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ
el-Bakara (2), 200-201	C. I, s.131.	فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْخُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن خَلَاقٍ وَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ
el-Bakara (2), 216	C. I, s.139.	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
Âl-i İmrân,(3), 104	C. I, s.223.	وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
Âl-i İmrân,(3), 120	C. I, s.226.	إِن تَمَسَسْتُمْ حَسَنَةً تَسُوهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِن تَصِيرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرَّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ
Âl-i İmrân,(3), 160	C. I, s.242	إِن يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرْكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ
en-Nisa (4), 6	C. I, s.261	وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ ءَانَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ

		وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا
en-Nisa (4), 76	C. I, s.293	الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا
en-Nisa (4), 85	C. I, s.294	مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتِنًا
el-Ma'ide (5), 2	C. I, s.330	الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا ءَامِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَفِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِنِّمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
el-A'raf (7), 157	C. I, s.480	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ
et-Tevbe (9), 50	C. I, s.544	إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ
et-Tevbe (9), 82	C. I, s.556	فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
Yunus (10), 107	C. I, s.600	وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
er-Ra'd (13), 35	C. II, s.88	مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أَكْثَرُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ

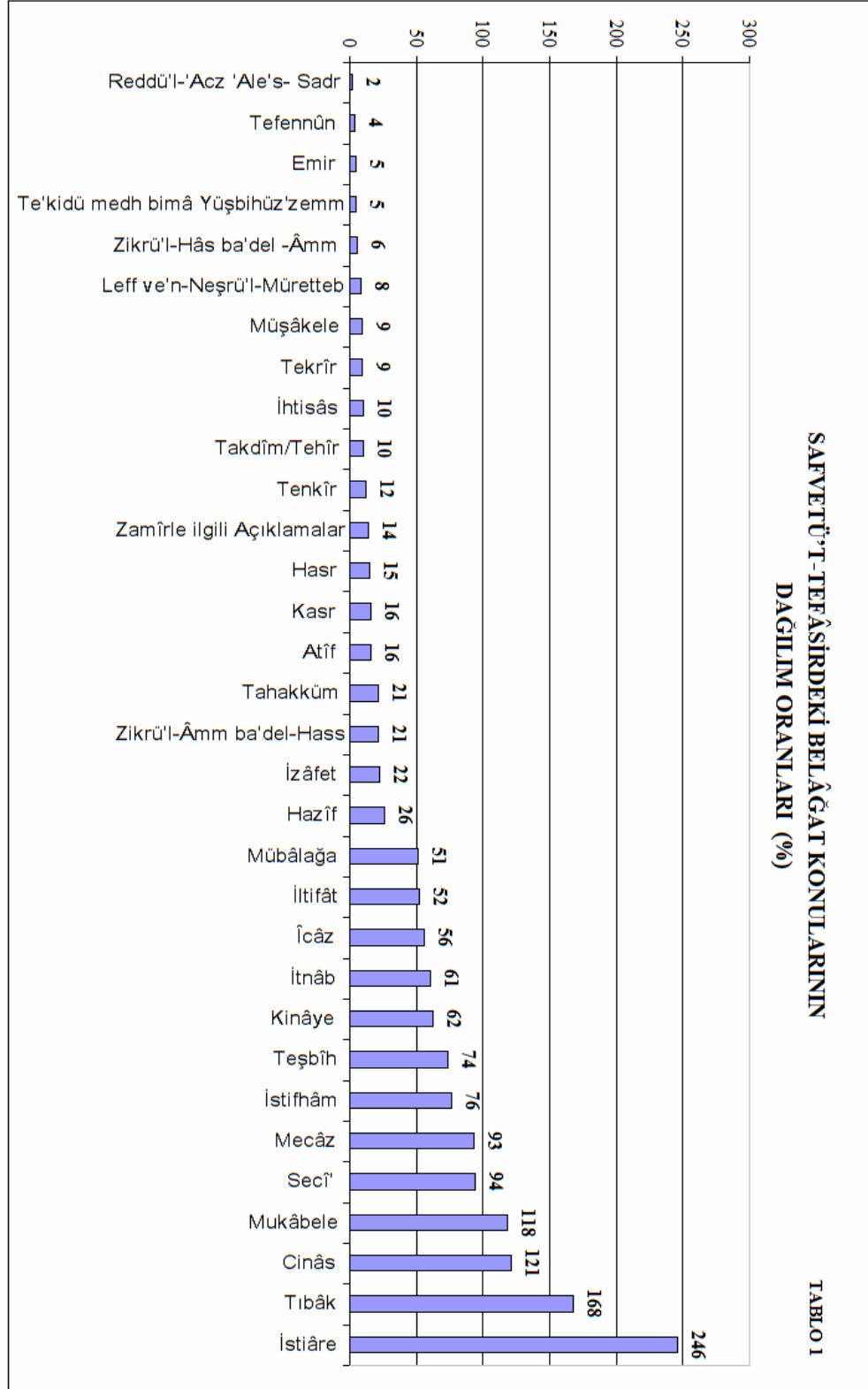
er-Rum (30), 36	C. II, s.480	وَإِذَا أَدْفَنَّا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ
Lokman (31), 17	C. II, s.494	يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ
el-Fâtr (35), 7	C. II, s.570	الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ
ez-Zümer (39), 45	C. III, s.90	وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ ذَوْنِهِ إِذَا هُمْ يَهْتَشِرُونَ
eş-Şûra (42), 24	C. III, s.147	أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
Muhammed (47), 1-2	C. III, s.215	الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَءَامَنُوا بِمَا نَزَّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ

el-Müddessir (74),33-34	C. III, s.481	وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ
el-Beyyine (98), 6-7	C. III, s.589	إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
Zilzal (99), 7-8	C. III, s.589	فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ
el-Kâria (101), 6-7-8-9	C. III, s.597	فَلَمَّا مَن تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَلَمُّهُ هَاوِيَةٌ
en-Nahl (16), 90	C. II, s.140	إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعْظُمُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
el-Ïsra (17), 80	C. II, s.140	وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا
en-Nûr (24), 26	C. II, s.338	الْخَبِيثَاتِ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبْرَأُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ
Furkân (25), 53	C. II, s.368	وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ

		<p>فُرَاوَهُدَا مِلْحُ أَجَاخٍ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا</p>
el-Kasas (28), 84	C. II, s.449	<p>مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ</p>

EK-3- (TEFSİRDEKİ BELÂĞAT KONULARININ KULLANIM ORANLARI)

ÖZGEÇMİŞ

Cemal SANDIKÇI, 01.06.1967 tarihinde Rize/Pazar'da doğdu. Rize/Pazar İmam hatip Lisesinden 1985 yılında mezun olduktan sonra, aynı yıl Samsun/Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı ve fakülteden 1990 yılında mezun oldu. 2007 yılında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Temel İslam Bilimleri (Tefsîr) alanında Yüksek Lisans Programını bitirdi. 1992-1993 yılları arasında Kars Cumhuriyet Lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni;1994-2007 yılları arasında Çarşamba Anadolu İmam Hatip Lisesinde meslek dersleri öğretmeni ve müdür yardımcısı; 2007 yılından beri de Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesinde müdür yardımcısı görevini sürdürmektedir. 1998/1999 Eğitim öğretim yılında bir yıl süreyle Ankara-Devlet Lisan Okulunda Arapça kursuna katıldı. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan mahalî ve merkezî bir çok kurs ve seminere de katıldı. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E Mail : c.sandikci53@hotmail.com

Telefon : 5355836034